

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**HATIRALARININ IŞIĞI ALTINDA
KADİRBEYOĞLU ZEKİ BEY'İN
ÇALIŞMALARI**

1919–1927

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Necmettin HIRA

Enstitü Ana Bilim Dalı: TARİH

Enstitü Bilim Dalı :T.C. TARİHİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Haluk SELVİ

EYLÜL – 2006

T.C
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**HATIRALARININ IŞIĞI ALTINDA
KADİRBEYOĞLU ZEKİ BEY'İN
ÇALIŞMALARI**

1919–1927

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Necmettin HIRA

Enstitü Ana Bilim Dalı : TARİH

Enstitü Bilim Dalı : T.C. TARİHİ

Bu tez 14.09.2006 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. İlyas ÖZTÜRK

Doç. Dr. Haluk SELVİ

Doç. Dr. Enis ŞAHİN

Jüri Başkanı

Jüri Üyesi

Jüri Üyesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde her hangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İmza

Necmettin HIRA

14.09.2006

ÖNSÖZ

Zeki Kadirbeyoğlu doğuda organize olmuş Milli Mücadele’de çalışmalarında emeği geçmiş kişilerden birisidir. Kendisi bulunduğu Gümüşhane ve civarında en etkili sima olup memleket sıkıntılarına da son derece duyarlı birisi olarak olayları yakından takip etmiştir. Bu çerçevede bulunduğu bölgede Rum faaliyetlerine karşı milli kuvvetleri desteklemiş ve Trabzon ve Erzurum Kongrelerinin toplanmasında etkili kişilerden birisi olmuştur. Son Osmanlı Mebusan Meclisi’ne katılmış daha sonra II. dönem meclis çalışmalarında yer almış, bu çalışmalarında aktif ve gayretli bir tutum sergilemiştir.

Milli Mücadele’nin ilk safhalarındaki gayretli tutumu yanında Erzurum Kongresi’nde Mustafa Kemal Paşa’ya karşı muhalefeti, Sivas Kongresi’ne muhalefet eden Trabzon delegeleriyle hareket etmesi, Son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin dağılmasından sonra Damat Ferit Paşa ile görüşmesi, I. Meclis çalışmalarına katılmaması onun hakkında şüphelerin oluşmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte halifelik meselesindeki savunması ve İzmir Suikastında adının geçmesi bu şüpheleri daha da derinleştirmiştir.

Olumlu ve olumsuz yönleriyle karşımıza çıkan Zeki Bey’in düşünceleri, hayatı ve faaliyetlerinin araştırılıp incelenmesi tereddüt edilen hususların açıklanabilmesi açısından büyük önem arz etmiştir.

Bu çalışmanın hazırlanmasındaki katkılarından dolayı danışman hocam Doç. Dr. Haluk SELVİ’ye teşekkürlerimi bir borç bilirim. Yetişmemde emeği geçen başta ailem olmak üzere tüm hocalarıma ve katkılarından dolayı eşim Demet HIRA ve arkadaşım Sinan KAPTAN da şükranlarımı sunarım.

Necmettin HIRA

Eylül 2006

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ	iv
RESİM VE FOTOĞRAF LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: AİLESİ VE YETİŞMESİ	4
1.1. Ailenin Gümüşhane Bölgesine Yerleşmesi.....	4
1.2. Zeki Bey'in Yetiştirilmesi ve Şahsiyeti.....	5
BÖLÜM 2: MİLLİ MÜCADELE'DE ZEKİ KADIRBEYOĞLU	9
2.1. Ülkenin Genel Durumu.....	9
2.2. Gümüşhane ve Civarında Genel Durum.....	13
2.3. Zeki Bey'in Durumu Tahlili ve İlk Teşebbüsleri.....	18
2.3.1. Zeki Bey'in I. Trabzon Kongresi'ndeki Faaliyetleri.....	23
2.3.2. Zeki Bey'in II. Trabzon Kongresi'ndeki Faaliyetleri.....	29
2.4. Erzurum Kongresi.....	36
2.4.1. Kongre Başkanlığı Meselesi.....	45
2.5. Sivas Kongresi ve Muhalefetin Sebepleri.....	56
2.6. Son Osmanlı Mebusan Meclisine Seçilmesi ve Çalışmaları.....	61
2.7. Mebusan Meclisi'nin Dağıtılışı ve Damat Ferit Paşa ile Görüşmesi.....	69
2.8. Anadolu'ya Geçişi ve Siyasete Ara Vermesi	81

BÖLÜM 3: MİLLİ MÜCADELE SONRASI ZEKİ KADİRBEYOĞLU VE TBMM’NDEKİ FAALİYETLERİ.....	89
3.1. Siyasete Tekrar Girişi	89
3.2. Hilafet Meselesi.....	95
3.3. Meclisteki Diğer Faaliyetleri.....	105
3.4. İzmir Suikastı ve Yargılanması	114
3.5. Siyasetten Tamamen Çekilişi.....	119
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	120
KAYNAKLAR.....	123
EKLER.....	130
ÖZGEÇMİŞ.....	151

KISALTMALAR

- ATTB** : Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri
- BOA** : Başbakanlık Osmanlı Arşivi
- BOA.DH.ŞFR.:** Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Şifre Kalemı
- BCA** : Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
- BOA.SAD** : Sicil-i ahval defteri
- TBMM.THĐ** : Tercüme-i hal defteri
- TBMM** : Türkiye Büyük Millet Meclisi
- TBMM.ZC** : Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
- Bknz.** : Bakınız
- Vd** : Ve devamı
- T.evvel** : Teşrinievvel

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo1: Zeki Kadirbeyoğlu'nun Şeceresi.....	130
--	-----

RESİM VE FOTOĞRAF LİSTESİ

	Sayfa
Fotoğraf 1: Zeki Bey'in Babası İbrahim Lütfi Paşa.....	134
Fotoğraf 2: Zeki Kadirbeyoğlu.....	135
Fotoğraf 3: Zeki Bey ve Eği Emine Hanım.....	136
Fotoğraf 4: Kadirbeyoğlu ve Ataç Ailesi	137
Fotoğraf 5: Zeki Bey ve Eği Emine Hanım	138
Fotoğraf 6: Kadirbeyoğulları'na Ait Gümüşhane'deki Ev.....	139

Tezin Başlığı: Hatıralarının Işığı Altında Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in Çalışmaları 1919-1927	
Tezin Yazarı: Necmettin HIRA Danışman: Doç. Dr. Haluk SELVİ	
Kabul Tarihi: 14 Eylül 2006	Sayfa Sayısı: VII (ön kısım)+129(tez)+22(ekler)
Anabilim Dalı: Tarih	Bilimsel Dalı: T.C.Tarih
<p>Kadirbeyoğlu Zeki Bey, Doğu Anadolu'da başlayan Milli Mücadele gayretlerinin önde gelen simalarından biridir.</p> <p>Kadirbeyoğlu, Osmanlı Devleti'nin I.Dünya Savaşı sonrasında içine düştüğü karanlık durumda kurtuluş mücadelesini doğuda başlatan Trabzon ve Erzurum Kongreleri'nin toplanmasında faal rol oynamış ve diğer Milli Mücadele önderlerinin sıkıntılarına da ortak olmuştur. Özellikle Trabzon ve Gümüşhane bölgesindeki halkın bilinçlendirilmesinde ve teşkilatlandırılmasında, Trabzon ve Erzurum Kongrelerinin toplanmasında gayret ve fedakârlıkları vardır.</p> <p>Misak-ı Milli'yi ilan eden son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde mebus olarak yer alan Zeki Bey, TBMM'nin ikinci döneminde bağımsız Gümüşhane mebusu olarak seçilmiştir. Bu dönem çalışmaları içerisinde özellikle "Halifeliğin Kaldırılması" konusundaki meclis konuşmalarında halifeliğin siyasi bir güç olarak muhafaza edilmesini ve Osmanlı ailesinin yurt dışına çıkarılmamasını savunarak ön plana çıkmış daha sonra da İzmir suikastı münasebetiyle de yargılanmıştır. Erzurum Kongresi'ndeki muhalefeti, Damat Ferit Paşa ile görüşmesi, Halifeliğin kaldırılmasına muhalefeti ve İzmir suikastı onun hakkında olumsuz bir imaj oluşturmuş ve çalışmaları hep bu konular münasebetiyle gölgede kalmıştır.</p> <p>İşte Milli Mücadelede emeği geçmiş bu şahsı tanıtmak, çalışmalarını açıklamak ve muhalif olduğu durumlardaki düşüncelerinin temel sebeplerinin neler olduğunu ortaya koymak amacıyla böyle bir çalışmanın gerekli olduğu fikrine varılmıştır.</p> <p>Zeki Bey'in henüz yayınlanmamış olan hatıratına ulaşmamız araştırmalarımızda bize büyük bir avantaj sağlamıştır. Böylece konu ile ilgili diğer kaynaklardaki bilgileri hatıratla karşılaştırma imkânı doğmuştur. Araştırma esnasında Kadirbeyoğlunun memleketi Gümüşhane ve buradaki akrabaları ile yaşadıkları mesken ziyaret edilmiş, konu hakkında ulaşılabilecek bilgilere mümkün olduğunca ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın bilimselliği açısından söylenti ve rivayetlere yer verilmemiş, konu ile ilgili bilgiler kaynaklardan taranmıştır. Hatıratta geçen olaylar ve açıklamalar diğer kaynaklar ile karşılaştırılmış ve bu konular gerçek yönleriyle ortaya konmaya çalışılmıştır.</p> <p>Kadirbeyoğlu ailesinin şeceresi ve Gümüşhane'ye yerleşmesi hususunda Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve konuyla ilgili kısmi bilgi veren kaynaklardan, hatıratın elde edilmesinde ve şecere çalışmalarında Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in torunu Zeki Kadirbeyoğlu'nun elindeki bilgi ve belgelerden faydalanılmıştır. Kitap, gazete ve makale temininde Milli Kütüphane, Atatürk Kitaplığı ve TBMM Kütüphanesi ile Cumhuriyet Arşivi hizmetlerinden faydalanılmıştır.</p> <p>Araştırmamızda, Kadirbeyoğlu'nun hayatı ve Milli Mücadele içerisindeki yeri bütün yönleriyle ortaya konulmaya çalışılmıştır.</p>	
Anahtar Kelimeler: Zeki Kadirbeyoğlu, Gümüşhane, Milli Mücadele.	

Title of the Thesis: In The Light of Memories, The Works of Kadirbeyoğlu Zeki 1919–1927	
Author: Necmettin HIRA	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Haluk SELVI
Date: 14 September 2006	Nu. of pages: VII(pre text)+129(main body)+22(appendices)
Department: History	Subfield: History of Turkish Republic
<p>Kadirbeyoğlu Zeki is one of the prominent faces of the National Struggle which started in the Eastern Anatolia.</p> <p>Kadirbeyoğlu - in the bad situation of ottoman Empire after the World War I – played an active role in the gathering of Trabzon and Erzurum Congresses which started the independence struggle in the eastern part and he also shared the bother of other leaders. He tried hard and devoted himself to gather Erzurum and Trabzon Congresses; especially to raise consciousness and organize the people in Erzurum and Trabzon.</p> <p>Mr Kadirbeyoğlu, being a member of The last assembly of ottoman Empire before Turkish Grand National Assembly which declared National borders of a country, was elected as the independent member of Gümüşhane in the second period of Turkish Grand National Assembly. In the council – about the abolition of caliphate – he was ahead of others by claiming that Ottoman Family not be expelled from the country and caliphate should be kept as a political power. Then, he was judged with İzmir Plot. His opposition in the Erzurum Congress, meeting with Damat Ferit Paşa, opposite to the abolition of caliphate and İzmir Plot caused him a great disrepute. As a result of this, his studies were kept in the background.</p> <p>Thus, such a study is considered to be necessary to introduce this man who laboured in the National Struggle, clarify his studies and put forward the main reasons of his opposing ideas.</p> <p>Reaching his unpublished memories has worked to our advantage in the inquiry, so we had the chance of comparing information in other resources. During the inquiry, Kadirbeyoğlu's hometown Gümüşhane and the residence he lived with his relatives is visited. No tales and rumours are used ; for the scientism of the inaviry. Information is searched from the resources. The events and explanations in the memories are compared with other sources and these subjects are dealt with real aspects.</p> <p>We made use of the Premiership Ottoman Archives and resources enabling partial information about the pedigree of Kadirbeyoğlu and their settlement in Gümüşhane. And his grandson Zeki Kadirbeyoğlu helped in acquiring the memories and study of pedigree. National Library, Atatürk Library, Library of Turkish Grand National Assembly and Republican_Archives are used to assure books, articles and papers.</p> <p>In our study, we aimed at introducing Kadirbeyoğlu's life and his role in the National Struggle in all aspects.</p>	
Keywords: Mr Zeki Kadirbeyoğlu, The Gümüşhane, National Struggle	

GİRİŞ

Amaç: Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı sonrasında 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri'yle imzalamış olduğu Mondros Mütarekesi, aynı zamanda bu cihan devletinin dünya nazarında hüsrana uğradığının da belgesi idi. Ülke, yıllardır savaşmaktan ve yoklukla mücadeleden bitkin düşmüştü. Memleketin idaresi ve yöneticileri, düşmanlarının asırlardır beklediği bu durumu aşabilecek kabiliyeti gösteremiyorlardı.

Anadolu, II. Viyana kuşatmasını müteakiben başlayan gerilemenin son aşamasında peş peşe gelen Trablusgarp, I. Balkan, II. Balkan ve I. Dünya Savaşlarının sonucu bu acı duruma düşmüştür. Fakat savaşlar sonrasında memleketin düşmüş olduğu bu kötü durum diğer taraftan milli duygu ve bilincin canlanmasına sebep olmuştur. Artık mücadele, var olma ya da yok olma noktasında yeniden ve tek başına başlamıştır.

Anadolu'nun her köşesinde mevcut bu durumla ilgili çözüm arayışları birçok insanı harekete geçirmiş, insanlar ellerinden geldiği kadar daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde devam edecek olan kurtuluş çabalarına iştirak etmiştir. Bu tezin temel amaçlarından bir tanesi Gümüşhane, Trabzon ve Erzurum'daki faaliyetleri ile Milli Mücadele'ye iştirak eden ve daha sonra II. Meclis faaliyetlerinde yer alan Zeki Kadirbeyoğlu'nun çalışmalarını ortaya koymaktır.

Önemi: Anadolu, vatanın her köşesinde, milleti peşinden sürükleyen ve mücadeleyi başarıyla sonuçlandıracak fedakâr, azimli ve cesaretli birçok insanı göreve atamıştır. Bu insanlardan biri de Kadirbeyoğlu Zeki Bey'dir. Cesur ve azimli bir insan olan Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in bilhassa Trabzon ve Erzurum Kongreleri'ndeki çalışmaları onun bu hizmette görev aldığı açık bir ifadesidir. Fakat Milli Mücadele'ye katkılarının yanında Mustafa Kemal Paşa'ya zaman zaman muhalif olmuştur. Gerek Erzurum Kongresi sırasında, I. Meclis toplanma safhasında muhalefeti bariz bir şekil almıştır. Daha sonra II. Meclis faaliyetleri içerisinde de onun muhalif düşünce ve konularla ön plana çıktığını görüyoruz. İşte Milli mücadeleye olan katkılarının yanında onun bu muhalif durumu kendisi hakkında birtakım tereddüt ve çelişkileri de

beraberinde getirmiştir. Milli Mücadele tarihi açısından bu çelişkili durumun incelenip araştırılması ve izahı önemli ve faydalı olacaktır.

Metodoloji: Kadirbeyoğulları'nın geçmişi Fatih Sultan Mehmet zamanına kadar uzanmaktadır. Nüfuzlu bir aile oldukları, soy kütüğündeki unvanlardan, bölge halkı nazarındaki itibar ve tesirinden anlaşılmaktadır. Zeki Bey'in bölgedeki etkisinin anlaşılabilmesi için Kadirbeyoğulları'nın geçmişini de incelemeyi uygun gördük.

Bu çalışmanın ilk safhasında ele aldığımız Kadirbeyoğulları'nın kökeni meselesinde bu aileye mensup yaşayan fertlerin elindeki kaynaklardan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki Sicil-i Ahval Defterleri'nden faydalandık. Bu suretle ailenin bu yöredeki geçmişi ve aile fertlerinin yaşadıkları dönemdeki statüleri hakkında önemli veriler elde ettik. Bu veriler Zeki Bey'in yalnızca şahsına mahsus bir itibara değil geçmişinden gelen ailevi bir itibara da sahip olduğuna işaret etmektedir. Elde edilen kaynaklardan edinilen bilgilere göre Zeki Bey, dönemine nazaran iyi sayılabilecek bir eğitim almıştır.

Tez konusunun olayları, Zeki Bey'in yaşadığı dönemdeki Osmanlı Devleti'nin genel durumu ve bölgesel durum ile bağlantılı bir şekilde ele alınmıştır. Bu değerlendirmelerde birinci elden kaynaklardan faydalanılmış, konu Gümüşhane ve Trabzon üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Yine Zeki Bey'in o günkü şartlarda bulunduğu yöredeki pozisyonunu, onu Milli Mücadele gayretlerine sevk eden gelişmeleri açıklamaya çalıştık. Daha sonra Zeki Bey'in bu gayretler çerçevesinde attığı ilk adımları ve o esnadaki düşüncelerine değindik. Bunları açıklarken bölgedeki hareketlenmeyi tetikleyen Rum ve Ermeni tehdidini de birinci elden kaynaklardan faydalanıp gelişen olaylarla örtüştürerek açıkladık.

Zeki Bey'in Trabzon kongreleri için yaptığı temaslar ve gösterdiği çabalar, gerek hatırdan nakiller gerekse diğer kaynaklardan elde edilen verilerle açıklanmış ve bu kongrelerdeki etkinliği ortaya konmuştur. Zeki Bey'in Giresun delegesi ile birlikte Trabzon Kongresi'ne sundukları teklif açıklanmış, Erzurum Kongresi'nin toplanmasındaki gayretleri de çeşitli kaynaklarla desteklenerek ifade edilmiştir.

Bu çalışmalar esnasında ortaya çıkan sorunlar, sorunların temel sebepleri tespit edilip o günkü şartlar çevresinde değerlendirilerek ortaya konmuştur. Bu konular açıklanırken

mümkün olduğunca hatıratta yer alan bilgiler diğer kaynaklarla karşılaştırılmış ve tek kaynaktan kaçınılmıştır. Bununla birlikte bazı konularda bu mümkün olmamış ve bu kısımlar üzerinde ilmi yönü zayıf kalması münasebetiyle durulmamıştır. Hatıratta göze çarpan birtakım yanlışlıklar da gerekli yerlerde dipnotlar kullanılmak suretiyle açıklanmıştır.

Zeki Bey'in sıkça anıldığı konular olan Erzurum Kongresi, Damat Ferit Paşa ile görüşme meselesi, halifelik müdafiliği gibi konular olayın kavranması açısından biraz daha uzun tutulmuştur. Zira Zeki Bey'in Milli Mücadele gayretleri Erzurum'daki muhalefeti, Damat Ferit Paşa görüşmesi, halifelik müdafiliği, İzmir Suikastı gibi olayların gölgesinde kalmıştır.

Bu araştırma ile Zeki Kadirbeyoğlu'nun çalışmalarını ortaya koyarken aynı zamanda adının geçtiği meselelerle ilgili kendi düşüncelerini diğer kaynaklarla karşılaştırarak vermeğe çalıştık. Hatırat türü eserlerin zafiyetlerini de göz önünde bulundurarak her yönüyle çalışmanın ilmi değer arz etmesine mümkün olduğunca gayret sarf ettik. Bu çalışma kapsamında Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, TBMM Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, Milli Kütüphane ve YÖK Dokümantasyon Dairesi Başkanlığı'nda araştırma yapılmış ve kaynak temin edilmiştir. Yine Gümüşhane iline gidilerek ailenin yaşadığı yerler tespit edilmiş, burada kalan akrabaları ile görüşülmüş, yerel yayın yapan Kuşakkaya Gazetesi'nin çalışmalarından faydalanılmıştır. Ailenin İstanbul'da yaşayan fertleri tespit edilmiş ve bu kişilere de ulaşılarak ellerinde mevcut olan hatırat ve ailenin geçmişi ile ilgili bilgiler elde edilmiştir. Çalışmalarımızda sıkça başvurduğumuz Zeki Bey'e ait yayınlanmamış hatırat, oğlu Sabahattin Kadirbeyoğlu tarafından latinize edilmiş olan nüshadır. Hatıratın orijinali Osmanlıca olup elimizde bulunmamaktadır. Bu sebeple biz dipnotlardaki sayfa numaralarında elimizde mevcut olan daktilo edilmiş Türkçe metni esas aldık.

Elde edilen arşiv belgesi, resim, hatırat, kitap, gazete ve makaleler derlenerek ilgili konuların açıklanmasında ve desteklenmesinde kullanılmıştır.

BÖLÜM I: AİLESİ VE YETİŞMESİ

1.1.Ailenin Gümüşhane'ye Yerleşmesi

Zeki Bey 1884 (Rumi 1300) tarihinde Gümüşhane'de doğmuştur. Babası Kadirbeyzade ailesinden, şimdi sınırlarımız dışında kalmış olan Gazze Sancağı mutasarrıfı iken, ikinci meşrutiyet Mebuslar Meclisi'nin birinci döneminde Gümüşhane mebusu seçilen Hafız İbrahim Lütfi Paşa (BOA. SAD. No: 171, s. 323; TBMM. THD. s. 518; Öztürk, 1995: 363; Mısıroğlu, 1995: 23; İz, 1975: 106; San, 1991: 136), annesi Hümeysin Hanım'dır (Öztürk, 1995: 363). Gümüşhane'de ikamet etmiş oldukları yer, bu gün "Eskişehir" şeklinde ifade edilen, şehrin eski yerleşiminin bulunduğu, İnönü Mahallesi'dir (San, 1993: 136). İbrahim Lütfi Paşa uzun yıllar çeşitli kademe devlet memurluklarında görev almış, Gümüşhane civarında sevilip sayılan ve II. Meşrutiyet sonrası dönemde herhangi bir parti içerisine girmeden bağımsız mebus seçilebilmiş bir kişidir (Kansu, 2002:415). İbrahim Lütfi Paşa'nın ne Hürriyet ve İtilafçı ne de İttihatçı olmaması siyaseten ılımlı bir yaklaşım sergilediğini gösterir¹.

Kadirbeyoğulları'nın asıl memleketi Amasya'dır. II. Bayezid Amasya valisi iken, komutanlarından "GAYE PAŞA" Otlukbeli Savaşı'na katılmış, gösterdiği yararlılıklara karşılık kendisine, İspir'den başlamak üzere, Bayburt, Gümüşhane ve köylerinde "tımâr" olarak geniş topraklar verilmiştir. Gaye Paşa, Pontus Savaşlarına da katıldıktan sonra oğlu Kadir Bey'i Gümüşhane'de bırakarak geri dönmüştür² (San, 1993: 136).

Kadirbeyoğlu ailesinin kökeni ile ilgili bilgiler ve neslin Kadir Bey'den sonraki temsilcileri, bunların ünvanları, ailenin öteden beri nüfuzlu olduğunun somut göstergesidir. Bu sebeple Zeki Bey'in, ileride daha da açık göreceğimiz liderliğinin ve Gümüşhane Halkı'nın kendisine olan bağlılığının köklü bir mazisi vardır³.

¹ İbrahim Lütfi Paşa'ya ait resim için bakınız EK4.

² Bu konudaki diğer bir bilgiye de Kadir Mısıroğlu ve Mahir İz'in ismi zikredilen eserlerinde farklı bir şekilde rastlıyoruz. Bu iki kaynağa göre, aileye ismini veren Kadir Bey, Yavuz Selim zamanında Amasya'da bir uç beyidir ve Gümüşhane Kalesi'ni fethetmemiş, fethin akabinde de buraya bey olarak yerleşmiştir (Mısıroğlu, 1995: 23; İz, 1975: 106).

³ Zeki Bey'in şeceri için bakınız EK 1. Bu şecere Zeki Bey'in torunu Zeki Kadirbeyoğlu'nun elindeki çizelgeden aktarılmıştır.

1.2. Zeki Bey'in Yetişmesi Ve şahsiyeti

Zeki Bey, miladi 1884 (Rumi 1300) tarihinde dnyaya gelmiřtir¹. Çocukluğu ve gençliği hakkında bilgimiz bulunmamakla birlikte 1898 'de (Rumi 1314) Gümüşhane Mekteb-i Rüştiyesi'nden şehadetnamesini alarak İstanbul'a geldiğini biliyoruz. İstanbul'da Galatasaray Sultanisi'ne giren Zeki Bey, 1904² (R.1320)'de bu mektebin Türkçe bölümünü bitirmiştir. Türkçe bölümünden sertifikasını alan Zeki Bey, dördüncü sınıfta Fransızca bölümünü³ de bitirmek amacı ile bir sene daha devam etmiş; fakat vücudundaki hastalıktan ötürü 1905'te mektebi terk etmek zorunda kalmıřtır⁴ (BOA. SAD. No: 171., s.323; TBMM. THD, s. 518; Öztürk, 1995: 363; İz, 1975: 106).

Bu sırada babası İbrahim Lütfi Paşa (BOA. SAD. No:4, s.1000; BOA. SAD. No:80, s.339–341) Gazze'de mutasarrıf (Kaymakam) bulunuyordu. Mektepten sertifikasını alan Zeki Bey, bir yıl babasının yanında kalmış (İz, 1975: 106; Mısıroğlu, 1995: 23), daha sonra da Arabistan'ın bazı yerlerinde ve Anadolu'da seyahat etmiştir. Zeki Bey, seyahatte ve babasının yanında geçen üç yıldan sonra memleketi Gümüşhane'ye dönmüş, memuriyete hevesli olmadığından ticaret ve ziraatle uğraşmıştır (TBMM. THD, s.518; Öztürk, 1995: 363; İz, 1975: 106; Mısıroğlu, 1995: 23).

Gümüşhane'ye yerleşen Zeki Bey'i Milli Mücadele'nin içine iten sebep I. Dünya savaşı sonrası memleketin içine düştüğü ve milletin topyekûn milli bilincini ön plana çıkaran kötü durumdur. Trabzon Vilayeti'ni de içine alan Rum ve Ermeni tehdidi karşısında, Gümüşhane'nin Trabzon'a bağlı olması sebebiyle Zeki Bey Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti faaliyetleri içerisinde yer almıştır. Bu cemiyet tarafından düzenlenen I. ve II. Trabzon Kongreleri'nde aktif rol oynayan Zeki Bey, Erzurum Kongresi'nin toplanmasında da en önemli simalardan biri olmuştur. 12 Ocak 1920'de toplanan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne Gümüşhane mebusu olarak iştirak eden Zeki Bey, meclisin 16 Mart 1920'de dağıtılmasından sonra Ankara'da toplanması

¹ Zeki Bey'e ait resimler için bkz.EK 5, EK 6, EK 7, EK 8, EK 9.

² Bu tarih Mahir İz ve Kadir Mısıroğlu'nun eserlerinde 1905(R.1321) olarak belirtilmiştir. Biz özellikle Kadirbeyoğlu'nun beyanı olan, TBMM. Tercüme-i Hal defterindeki kaydı güvenirlilik açısından diğer bilgilere tercih ettik.

³ O zaman Galatasaray Sultanisi'nde Fransızca ve Türkçe sınıfları ayrı ayrı bulunup, ikisi birlikte yürütülemediğinden Türkçe sınıflarını tamamen ikmal edenler, birkaç sene de Fransızca sınıfları için çalışmak zaruretinde kalırdı(Mısıroğlu, 1995: 23).

⁴ Bknz. Ek 2.

kararlaştırılan yeni meclise katılmak üzere harekete geçmişse de yolda isim benzerliğinden dolayı Sultan Vahideddin'in kayın biraderi Çerkez Zeki zannedilerek tutuklanmış, daha sonra yanlışlık anlaşılarak serbest bırakılmıştır. Tutuklama olayının ve Erzurum Kongresi'ndeki tartişmaların olumsuz etkisi nedeniyle Mustafa Kemal Paşa'nın otoritesi altına girmek istemeyen Zeki Bey I. Dönem TBMM'ne katılmamıştır (Mısıroğlu, 1995: 24–25).

2 Temmuz 1923'te yapılan TBMM'nin II. Dönem seçimlerinde ise Gümüşhane'den bağımsız vekil olarak meclise girdi. 20 Ağustos 1923'te Meclise katıldı¹. Mazbatası 12 Eylül 1923'te onaylandı. Bu dönem içerisinde İktisat, Nafia, Ticaret, Divanı Muhasebat, Tütün ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Layihasını Tetkik komisyonları üyeliğinde ve Nafia Komisyonu Kâtipliğinde bulundu. Cuma günleri mağaza ve ticarethanelerin kapalı olması hakkında kanun teklifi, değişik işler üzerinde 5 nergesi, Genel Kurulda 110 değişik konuda 304 kez konuşması vardır. Milli Eğitim'de yolsuzluk olduğu, tekel dolayısıyla tüccarda kalacak kibritler, kabotaj konularında soru nergeleri vermiştir (ztrk, 1995: 363–364)

Zeki Bey, ikinci dönem meclis faaliyetlerinde özellikle hilafetin kaldırılması tartişmalarında ön plana çıkmıştır (Mısıroğlu, 1995: 24–25). Daha sonra Kazım Karabekir ve arkadaşlarınca kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na girmiş ve “İzmir Suikasti” münasebetiyle de tutuklanarak yargılanmıştır. Mahkeme sonucunda ise suçsuzluğu anlaşılarak beraat etmiştir (Aybars, 1998: 381–382). Meclise dönen Zeki Bey nc dönem seçimlerine katılmamış, İstanbul'a yerleşerek siyasetten çekilmiştir. Refik Saydam hükümeti zamanında Anadolu Sigorta şirketi Yönetim Kurulu yeliğine alınmış (BCA, Dosya, A7, Yer No: 17.96.1)², bu görevi 1951 yılına kadar sürdürmüştür.

Zeki Bey bulunduğu bölgede çok etkin ve sevilen bir simadır. Bunda köklü aile bağlarının ve halkla olan sıkı temasının büyük etkisi vardır. Kelkit'teki seçimler münasebetiyle Belediye Reisi Hacı Alaattin Bey'in “Zeki Bey Umumi harpte bizim lmze tabut, dirimize beşik olmuştu. Bizi her türlü felaketten kurtarmış, harpten sonra da açlıktan ölüm derecesine gelen ahalinin imdadına yetişerek bize hem yiyecek ve hem de

¹ Zeki Bey'e ait TBMM azasının tercümei hal kağıt rneği için bknz. EK 2.

² Zeki Bey'in iş isteği konulu Cumhuriyet Arşivindeki Vesikadan anlaşıldığına göre kendisi bizzat bu işe talip olmuştur (BCA, Dosya, A7, Yer No: 17.96.1).

tohumluk temin etmiştir.”şeklindeki sözleri onun halk tarafından neden bu denli sevilip desteklendiğini açıkça ortaya koyar (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 109).

Zeki Bey büyükle büyük küçükle küçük olmayı bilen, alçak gönüllü, güler yüzlü, zarif, güzel giyinen, orta boylu, kilosu boyuna uyan, bıyıklarını o zamanın modası olan biçimde Enver Paşa gibi yukarı buran bir adamdı¹. Ağır, temkinli bir yürüyüşü sahip, bakışlarında güçlü bir iradenin varlığını hissettiren biriydi. Aynı zamanda sosyal yanı da güçlü olan kişilerden biriydi ki Trabzon Valisi Mehmet Galip Bey Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği bir mektupta Padişahla ilişki kurmak için İstanbul’a bir heyet gönderilmesini, bu heyete Gümüşhaneli Zeki Bey’in de alınmasını, çünkü Zeki Bey’in saray usullerini iyi bildiğini yazmıştır (San, Tarihsiz, a: 2; Karabekir, 1993: 290).

Zeki Bey, Gümüşhane sofrasına çatalı ilk getiren kişidir. Gerçi Rusların “Piron” dedikleri çatalı Gümüşhane halkı görmüştü; ama kullanmıyordu. Çatal Gümüşhane’ye Zeki Bey ile yayılmıştır.

Zeki Bey çalışkan ve gayretli birisi idi. Gümüşhane’de ticaret odası başkanı iken kendi işlerinin arasında sosyal işlerle de uğraşıyor, dayanışma dernekleri kuruyor, yardımlar yapıyordu. Daltaban’dan bugünkü polis karakolunun yanındaki köprüye kadar olan yolun kıyısını çam fidanları ile ağaçlandırmıştı. Fakat yolun genişletilmesi nedeniyle yetmişmiş olan bu güzel çamlar sökülmüştür (San, Tarihsiz, a: 3).

Zeki Bey’i doğru bildiği, inandığı yoldan döndürmek mümkün değildi. Politikada çok çetindi; bu yüzden en yakın akrabaları ile de çatıştığı olmuştur. Anılarında onun bu ilginç yanı açıkça görülür. Bir gün Trabzon’dan gelirken Torul’da İngilizlerden saklanmakta olan Halit Paşa onun önünü kestirip evinde misafir eder ve ağırlar, arkasından eline bir kâğıt kalem tutuşturarak “Trabzon Milletvekilleri İzzet ve Servet Bey’lerden artık ayrılmış olduğunu bu kâğıda yazıp imzalayacaksın” der. Zeki Bey bu sert emir karşısında hiç istifini bozmadan “yazarım, imzalarım, ama dışarı çıkınca da Paşa bunu bana zorla imzalattı, der ilan ederim” der. Bunun üzerine Paşa kâğıdı imzalatmaktan vazgeçer, Zeki Bey’i serbest bırakır. Zeki Bey yine de Gümüşhane’ye gelir gelmez olanı biteni Kazım Karabekir Paşa’ya yazar (San, Tarihsiz, b : 14).

¹ Bu şekle Alabros bıyığı denirdi.

Cesur ve mücadeleci bir kişi olan Zeki Bey, aile çevresinden Emine Hanım ile evlenmiştir. Sabahattin, Sabiha ve Perihan adında  çocuğu olan Zeki Bey 7 Temmuz 1952'de¹ İstanbul'da vefat etmiştir. Kabri Edirnekapı Őehitlięi'ndedir (Mısıroğlu, 1995: 26).

¹ ztrk bu tarihi 9.7.1952 olarak belirtmiştir(ztrk, 1995:364).

BÖLÜM 2: MİLLİ MÜCADELE'DE ZEKİ KADİRBEYOĞLU

2.1. Ülkenin Genel Durumu

1299'da kurulan Osmanlı Devleti o dönem şartlarına göre, hem kuruluşundaki sağlam devlet teşkilatı hem de hoşgörü ve adalet anlayışının ön planda tutulduğu sosyal yapısı ile uzun süre yaşama imkânı bulmuş ve birçok milleti himaye edebilme kabiliyetini göstermiştir. XVI. ve XVII. yüzyıllar devletin her açıdan doruk noktaya ulaştığı dönemler olurken aynı zamanda devlet yapısı ve idaresindeki ilk problemler de yine bu yüzyıllarda belirmeye başlamıştır (Uzunçarşılı, 1995). XVII. yüzyılın son çeyreğinde II. Viyana kuşatmasındaki başarısızlık siyasi anlamda önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarih ve olay itibarıyla Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatında gerileme dönemi başlamıştır.

Aynı dönemlerde Avrupalı devletler coğrafi keşifler ve bu keşiflerin beraberinde getirdiği sömürgecilik faaliyetleriyle ekonomilerini düzeltmiş; Rönesans, Reform, Hümanizm, akılcılık ve bilimsellik konularındaki atılımları ile de Osmanlı Devleti karşısındaki ezikliklerini ortadan kaldırmayı başarmışlardır.

İşte II. Viyana Kuşatması'nda Osmanlı devletinin yaşadığı başarısızlık, kendini toparlamaya başlayan Avrupalı devletlerde yeni ümitlerin canlanmasına sebep olmuştur. Avrupalılar, Osmanlıları önce Avrupa'dan daha sonra Balkanlar'dan ve nihayetinde Anadolu'dan atma düşüncesini kendilerine amaç edinmişlerdir.

Osmanlı Devleti, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda gevşeyen idari, siyasi ve ekonomik yapısını önceki güçlü dönemlere kavuşturabilme gayretinin doğurduğu ıslahat hareketlerine girişmiştir. Fakat bu yüzyıllarda yapılan ıslahat girişimleri, gerilemeye neden olan faktörlerin ortadan kaldırılmasına yönelik olmaması nedeniyle başarısız olmuştur. XVIII. yüzyılın sonundaki Fransız İhtilali ise Osmanlı devletini büsbütün sarsmıştır (Karal, 1995).

1789 Fransız İhtilali aslında tüm dünya düzenini alt üst eden yeni düşünce akımlarının,

siyasi fikirlerin ve modern devlet anlayışının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu düşünce akımları hürriyetçilik, milliyetçilik, adalet ve özgürlük olarak ifade edebilir. XIX. yüzyılda ortaya çıkan ve XX. yüzyılda da etkisini kuvvetle hissettiren Fransız ihtilali fikirde getirdiği yeniliklerle birçok devletin edebiyat, sanat, kültür ve siyasi hayatını etkilemiştir. Ortaya çıkan bu değişimden, çok milletli yapısından dolayı daha ziyade imparatorluklar zarar görmüştür.

Zaten siyasi, idari, ekonomik anlamda sıkıntılı olan Osmanlı devleti Fransız İhtilalinin doğurduğu gelişmeler ve yabancı devletlerle olan mücadelelerinden bir hayli zarar görmüş, toprak kayıplarının yanında eski güç ve otoritesini de yitirmiştir.

Osmanlı Devleti büyük umutlarla girdiği I. Dünya Savaşından (1914 – 1918) yenilgiyle çıkmış; yenilmekle kalmamış, yıllarca süren isyanlar, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, Trablusgarb, I. ve II. Balkan Savaşları, nihayeti I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'ni, düşmanlarının yüzyıllarca görmek istedikleri duruma getirmiştir.

Ateşkes antlaşması hükümlerince Osmanlı orduları terhis edilmiştir. Anadolu insanı yıllarca süren savaşların ardından yorgun, bezgin bir durumdadır. Psikolojik olumsuzluklar yanında ekonomik sıkıntılar da Anadolu insanını derinden sarsmıştır. Devlet, savaşlar esnasında birçok insanın üretimden kopması nedeniyle ekonomik yönden, ölen insanların büyük çoğunluğunu erkeklerin oluşturması sebebiyle de demografik açıdan büyük bir zayiata uğramıştır.

Vatanın düştüğü bu elim duruma bir çözüm bulabilmek için, yediden yetmişe bütün Türk milleti ayağa kalkmıştı. Bunun sonucunda üç türlü karar belirmiştir: Birincisi İngiliz himayesini, ikincisi Amerikan mandasını istemektir.

Bu iki türlü karar sahipleri, Osmanlı devletinin bir bütün halinde korunmasını düşünenlerdir. Osmanlı topraklarının çeşitli devletlerarasında taksimi yerine, imparatorluğu tek bir devletin koruyuculuğu altında bulundurmaya tercih edenlerdir.

Üçüncü karar ise bölgesel kurtuluş çarelerine başvurmaktır. Bazı bölgeler kendilerinin Osmanlı Devleti'nden koparılacağı görüşüne karşı ondan ayrılmama tedbirlerine başvuruyordu. Bazı bölgeler ise Osmanlı Devleti'nin ortadan kaldırılacağını ve Osmanlı

ülkesinin taksim edileceğini oldubitti kabul ederek kendi başlarını kurtarmaya çalışıyordu (Atatürk, 2000: 8–9; Aybars, 1984: 159–175).

Düşman işgali altında olunmasına rağmen 23 Kasım 1918’de türlü adlar altında elli bir dernek “Milli Kongre” adı altında toplanmış ve beyannamesinde bu milli kongre maksadını özetle şöyle tespit etmiştir:

“ Devlet, bir milletin geçirdiği bu en müşkül ve tarihi anlarda, vatanın yüksek menfaatlerini ve hukukunu müdafaa etmek üzere faaliyete geçen Kuvva-yi Milliye’nin müşterek gayeye doğru sevk ve idaresini sağlamak için bütün müessese, cemiyet ve fırkaları bir araya getirmektir” (Çağlar, 2001: 679; Albayrak, 1981: 98).

Anlatım tarzı biraz dağınıkta olsa bu beyannamedeki açıklamalar Milli Mücadele dair ilk işaretlerdir. Beyannamenin bir yerinde “ancak siyasi ve iktisadi istiklal ile yaşayacak olan vatan”, birkaç noktasında da “ Kuvvai Milliye” ifadelerini kullanan Milli Kongre, tatbikatta etkinliğini böyle gösterememiştir. Kurucu teşekküllerin temsilcileriyle yapılan toplantılar devam etmiş ve bazı neşriyatta bulunulmuştur. Milli Kongre, “Kuvvai Milliye” tabirini kullanan ilk siyasi teşekküldür. Mensuplarının çoğu sonradan Anadolu’ya katıldığından bu teşekkül gerçek manası ile millidir. Milli Kongre, bir federasyon mahiyetindedir (Albayrak, 1981: 98).

Ülke genelinde savaşın sonucu ve gelecek kaygısı sebebiyle psikolojik çöküntü hâkimdi. Henüz harp devam ederken ülkenin taksimine ait birçok şey duyulmuş ve biliniyordu. Mütareke imzalanınca söylentiler endişeleri artırdı. Trakya tehlikede idi. İzmir’in Yunanistan’a verilmesi muhtemel idi. Kilikya Türkiye’den alınacaktı. Doğu vilayetleri Ermenistan’a verilecekti. Karadeniz sahillerinde Pontus Rum Devleti kurulacaktı.

İşte bu endişeler özellikle Anadolu’nun işgal tehlikesi ile karşı karşıya olan bölgelerinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri’nin doğmasını sağlamıştır. Zaten fırsatçı Ermeni ve Rum cemiyetleri var güçleriyle teşkilatlanma ve propaganda faaliyetlerine çoktan girişmiş, bu çalışmalarında da bir hayli yol kat etmişti. Mavri Mira, Pontus Rum Cemiyeti, Ermeni Taşnak ve Hınçak, Etnik-i Eterya Cemiyeti bunların en önemli ve faal olanları idi. Bu gelişmeler esnasında Anadolu’nun diğer bölgeleri sessiz ve kayıtsız yaşarken,

Trakya'nın, İzmir'in, Kilikya'nın, Doğu'nun ve Karadeniz Kıyıları'nın, Trabzon'un aydınları birbirinin tıpatıp benzeri olan “Müdafaa-i Hukuk” cemiyetlerini kurmuşlardır.

Bu amaçla kurulmuş cemiyetleri şu ana isim ve bölgelerde belirtmek mümkündür:

- “Trakya Paşaeli Müdafaai Heyet-i Osmaniyesi”, Mondros Mütarekesi'nden iki gün sonra, 2 Kasım 1918 'de kuruldu. Merkezi Edirne'ydi.
- “Vilayat-ı Şarkiyeye Müdafaai Hukuk Cemiyeti”, 1918 Kasım ayının sonlarına doğru kuruldu. Merkezi İstanbul'du.
- “Kilikyalılar Cemiyeti” merkezi İstanbul olup 2 Aralık 1918'de kuruldu.
- “İzmir Müdafaai Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti”, 1 Aralık 1918'de kuruldu. Merkezi İzmir'di.
- “Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliyeye Cemiyeti”, merkezi Trabzon olup 12 Şubat 1919'da kuruldu (Çağlar, 2001: 680; Albayrak, 1981: 99).

Bu cemiyetlerin tek gayesi temsil ettikleri bölgelerin tarih, coğrafya ve nüfus bakımından Türklere ait olduğunu ispat etmek ve Osmanlı camiasından ayrılmamasını sağlamaktı. Bu sebeple ilk teşekküllerinde, haklarının müdafaasını silahla yapmayı düşünmemişlerdir. İlmî araştırmalarla, istatistiklerle büyük devletlere haklı olduklarını anlatabileceklerini zannetmişler, propaganda ve neşriyat faaliyetini bunun için yeterli görmüşlerdi. Ancak işgallerin fiilen başlaması, Müdafaai Hukuk'un kuvvete dayandığı gerçeğini bu cemiyet önderlerine kabul ettirmiştir. Bir diğer önemli yanlış da bölgecilik zihniyetidir ki bu da Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas Kongresinde yıkılacak ve “Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti” adı altında topyekûn bir Milli Mücadele başlayacaktır.

Müdafaai Hukuk cemiyetleri yanında diğer gruplarca bunlara benzer şekilde oluşturulmuş; fakat amaçları milli menfaatler açısından tasvip edilemez cemiyetler de vardır. Bunların tamamı kısaca Milli Varlığa Düşman Cemiyetler olarak isimlendirilmişlerdir ki bunlar Kürt Teali Cemiyeti, Teali İslam Cemiyeti, İngiliz

Muhipleri Cemiyeti, Wilson Prensipleri Cemiyeti ve benzeri cemiyetlerdir. Bu cemiyetler ya devletten ayrılıp yeni etnik bir devlet kurmayı ya da İngiltere, Amerika gibi güçlü bir devletin himayesini temin etmek suretiyle Osmanlı Devleti'ni yaşatmayı hedeflemişlerdir. Bu sebeple Milli varlığa düşman cemiyetlerin amaçları ve çalışmaları milli menfaatleri temin etme çabasından uzaktır.

Görüldüğü üzere ülke yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. İstanbul işgal altında ve buradaki hükümet acz içinde. Memleket sadece İtilaf Devletleri'nin işgali ile karşı karşıya olmayıp aynı zamanda azınlıkların da tehdidi altındadır. Karadeniz ve Doğu illeri her an bir oldubittiye gelmenin bekleyişi içerisinde.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen işgal edilmemiş olması ve işgalci devletlerin kontrolünden kısmen de olsa uzak olması nedeniyle Doğu Anadolu ve iç bölgelerimiz doğacak yeni bir hareketin en rahat beşiği olacaktır. Özellikle Kâzım Karabekir Paşa'nın geleceği çok iyi görmesi ve Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında onun Anadolu'da Milli Mücadelenin başlaması için aldığı tedbirler sayesinde XV. Kolordu (sonradan IX. Kolordu) dağılmamış ve bu askeri kuvvet yapılacak mücadelenin çekirdeğini oluşturmuştur.

2.2. Gümüşhane Ve Civarında Genel Durum

Milli Mücadele döneminde Gümüşhane, Torul, Kelkit ve Şiran kazaları ile Kürtün, Kokas ve Yağmurdere bucaklarından ibaret Trabzon Vilayeti'ne bağlı bir sancak merkezi idi (Tekindağ, 1974: 468). Bu sebeple Trabzon ile Gümüşhane'nin Milli Mücadele tarihi arasında bir eş güdüm ve kader birliği söz konusudur. Milli Mücadele esnasında nüfus oranı bakımından Gümüşhane pek bir ehemmiyet arzetmemiştir. 1914 sayımına göre Gümüşhane'deki nüfus miktarı 40.635, Torul'daki nüfus miktarı ise 60.257 olup I. Dünya Savaşı yıllarında 19 Temmuz 1916'dan 15 Şubat 1918 yılına kadar süren işgal döneminde nüfusun büyük ölçüde göç sebebiyle azaldığı görülmektedir. Halkın büyük kısmı henüz işgal edilmemiş olan batıdaki bölgelere giderek özellikle Ermeni ve Rum komitalarının katliam ve zulmünden kurtulmaya çalışmıştır. Bölge halkı işgal esnasında ve işgal sonrasında verdiği mücadelelerde nüfusunun yaklaşık üçte birini kaybetmiştir (İkdam, 6 Ağustos 1918: sayı, 7718; Özel,

1991: 23)¹. Öte yandan Türk ordusu Gümüşhane’yi geri aldığında şehir harabe haldeydi. Halk ekonomik bakımdan güçsüz ve fakirdi. Öyle ki 30 Nisan 1918’de Trabzon’dan hareket edip Ardasa, Gümüşhane ve Bayburt’ta teftişler yapan Kazım Karabekir Paşa bu bölgedeki kadınların ”ekmek” diye bağıştıklarına şahit olmuştur. Yine Bayburt’ta haftalarca bir şey yiyemeyip bir deri, bir kemik kalan yüz kadar kimsesiz çocuk durumun vahametini apaçık ortaya koymaktaydı (Karabekir, 1993: 58–59). Bu hususta Zeki Bey ise hatıratında şunları ifade etmektedir:

“Buğdayın mevcut olmaması, halkın elindeki erzakın un, şeker ve konserveler gibi yiyeceklerin de dört beş ay zarfında asker tarafından derlenip toplandığından, muhitte fırınlar birdenbire kapandı. Beş altı ay evvel kıyyesi (dirhem) on kuruşa satılan mis gibi francala ekmekleri yerine kıyyesi yüz yirmi kuruşa darı ve karışık tohumlu ekmek bile bulunmuyordu. Kış gelmişti. Kar yağıyor, etraf kapalı, yaz bile olsa ekilecek tohum yoktur ki, ekilsin. Merkez kasabasında evlerde ve sokak ortasında açlıktan ölenlerin sayısı üç beş kişiden başlayarak yirmi beş kişiye çıktı” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 1–2)

Zeki Bey ve Rum Metropoliti Lavrantios Gümüşhane civarında çekilen bu sıkıntının giderilmesi amacıyla Trabzon vilayetine ortak bir telgraf çekerek yardım istemişlerdir (BOA, DH.ŞFR, Dosya No/Vesika No: 96/99, 96/302)².

Milli Mücadele döneminde Gümüşhane’nin önemi, daha çok stratejik konuma sahip olmasındandı. Bu sırada mütareke şartları çerçevesinde Osmanlı orduları büyük ölçüde terhis edilmiş bulunmaktaydı. Fakat Kâzım Karabekir Paşa’nın çabalarıyla, komutasındaki IX. Kolordu’nun (daha önceleri XV. Kolordu) asker kadrosu ve silahları muhafaza edilmiştir. Bu kolordunun en önemli ulaşım kavşağı olan Trabzon, ülkemizin en önemli ve işgal edilmemiş tek limanı durumundaydı. Bu sebeple Erzurum-Trabzon hattının güvenliği ön plana çıkmıştır. Gümüşhane bu hat üzerindeki hassas bölgelerin başında yer aldığından Milli Mücadele boyunca, bağlı bulunduğu Trabzon ile birlikte sürekli dikkatle takip edilen yerler arasında yer almıştır. Doğudaki askeri birliklerin batıya naklinin ve silah sevkıyatının yapıldığı, Sovyetler Birliği’nden alınan malzemelerin çoğunlukla depolandığı Trabzon Limanı’nın hinterlandı olduğundan Gümüşhane’nin güvenliği, aynı zamanda bütün bu faaliyetlerin aksamadan yerine getirilmesini de sağlayacaktı. Nitekim Kâzım Karabekir Paşa’nın bunu dikkate alarak,

¹ “Şark Vilayetlerimiz” konulu İkdam’daki yazı için Bknz. EK10.

² Bu belge için Bknz.EK 11.

Ermenilere zulüm yapmakla suçlanan ve İtilaf Devletleri yetkililerince aranan, hakkında askeri mahkemece tutuklama emri çıkarılan Yarbay Halit Bey'i (Deli Halit Paşa), kumandanı olduğu III. Tümen'i gayri resmi olarak yönetmeye devam etmek üzere Gümüşhane çevresinde ikametle görevlendirdiği görülmektedir (Goloğlu, 1968: 44). Böylece bu bölgenin asayişini temin edilmeye çalışılmıştır.

Bölge Kazım Karabekir Paşa'nın tedbirleri sayesinde, mütareke yıllarında işgale uğramaktan kurtuldu. Bu sayede Milli Mücadele'nin başlatılacağı Doğu Anadolu Bölgesi emniyetli bir hale gelmiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın III. Ordu müfettişliğine tayin edildiğini öğrenen Kâzım Karabekir Paşa, Trabzon-Gümüşhane-Erzurum yolunun daha emniyetli olduğunu söyleyerek bu yoldan Erzurum'a gelmesinin daha uygun olacağını bildirmiştir (Karabekir, 1993: 70; Saydam, 1993: 94–95).

Bu arada İngilizler, Trabzon ve Erzurum'daki gelişmeleri yakından takip için temsilciler gönderirken Cornor adlı birini de Gümüşhane'de görevlendirmişlerdi. Londra'daki bir maden müessesesinde çalışan bir mühendis olarak tanıtılan Cornor'un görevi, Serikas ve Salarze köylerinde maden aramak, bu konuda incelemelerde bulunmak şeklinde açıklanmıştı. Cornor, Gümüşhane'de bir ev kiralamak suretiyle burada uzun süre kalmaya niyetli olduğunu göstermişti. Mütareke şartlarını denetlemek üzere Erzurum'a gitmekte olan İngiliz mümessili Rawlinson da Gümüşhane Mutasarrıfı ile yaptığı görüşmede burada bir temsilci bulundurmak istediklerini de beyan etmişti (Saydam, 1993: 94–95).

Gümüşhane bölgesi mütareke döneminde işgale uğramadı; fakat burada bağımsız devlet kurmak isteyen Pontuscu Rumların ve Ermeni komitalarının tehdidi altındaydı. İtilaf Devletleri'nin sınırsız desteğini alan bu yıkıcı unsurlar, fırsat buldukça Türk köylerine saldırıp asayiş bozmak, halkı huzursuz etmek suretiyle bir dış müdahaleyi temin etmek maksadıyla saldırılarda bulunuyorlardı. Gümüşhane'de Ermeni nüfusu az olduğundan, Rus ordularının buraları terk etmeleriyle birlikte Ermeniler de çekilmişlerdi. Ancak Rum nüfusu dikkate değer düzeyde idi. Ayrıca Bolşevik ihtilalini bahane eden Kafkas Bölgesi'ndeki Rumlar da vapurlarla bu bölgeye göç etmiştir (Karabekir, 1993: 58). Dağlardaki Rum çetelerini yiyecek, içecek ve istihbarat bakımından destekleyebilecek Rum köyleri de mevcuttu. Bu sebeple Milli Mücadele boyunca, yerinde durmayıp bir

takım faaliyetlerde bulunan Pontusculara karşı tedbir almak zaruri olmuştur (Saydam, 1993: 95).

Rumların kurmaya çalıştığı Pontus Devleti sınırları içerisinde Gümüşhane de bulunduğundan ülke genelindeki çeşitli propaganda ve teşkilatlanma faaliyetlerinden oldukça etkilenmiştir. 1904 yılında Merzifon Amerikan Koleji'nde kurulan Pontus Cemiyeti (Yerasimos, Güz 1988-Kış 1989: 14 vd.), bütün Türkiye çapında olduğu gibi Gümüşhane'de de kilise ve din adamları vasıtasıyla şubeler açıp faaliyetlerde bulunuyordu. Dini kurumlar, okullar, spor ve yardım dernekleri, açıkça Pontus Cemiyeti'nin şubeleri olarak icraat yapıyorlardı. Gümüşhane'deki Pontuscular, Pontus davasına daha aktif şekilde katılmak üzere Trabzon Rum İttihad-ı Milli Cemiyeti'ne bağlı bir şubeyi 1917 yılı sonlarında tesis ettiler. Bu konuda 18 Aralık 1917 tarihli ve Gümüşhane Metropolithanesi mührünü havi, Ruhani Reis Alkionomos Teodoros imzasıyla Trabzon Metropolitidi Hrisantos'a gönderilen mektupta şöyle denilmektedir:

“Bugün beldemizin cemiyetleri, bil- ictima Rum İttihad-ı Milli unvanıyla bir cemiyetin teşkilini taht-ı karara aldılar. Bu cemiyet, bura ve civar Elenizminin himaye, muhafaza ve müdafaasını gaye ittihaz etmiştir.

Bu cemiyet Trabzon'daki İttihad-ı Milli Cemiyeti'nin bir şubesi olacak ve onun program ve nizamnamesine tevfikan icrayı faaliyet edecektir.

Talimat-ı mufassal almak ve uyuşmak üzere mezkur cemiyet heyet-i idare azasından Teodor Fitno Efendi Trabzon'da İttihad-ı Milli Riyaseti'ne izam edilmiştir. Mumaileyhi zat-ı fazılanelerine bit-tavsiye bura ve civar Elenizminin müdafaa ve muhafazası için elzem ve müfid göreceğiniz herhangi bir şey tevdi ve talep edilen talimat ve evamiri bu zat vasıtasıyla tebliğ etmenizi rica ederiz”(Yerasimos, 1988–1989: 106; Saydam, 1993: 95–96).

Rumlar, Mondros Ateşkes anlaşmasının 7.¹ ve 24.² maddelerinin uygulanmasını temin edebilme yolunda büyük çaba harcıyorlardı. Yine Wilson prensiplerinin ifade ettiği “çoğunluğun istediği idarenin kurulması” fikrini çarpıtılmış istatistikî bilgiler,

¹ Yedinci madde “İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehlikeye düşürecek olayların patlak vermesi durumunda, başka stratejik noktaları da işgal edebileceklerdir” şeklindedir (Karal, 1996:560).

² Yirmi dördüncü madde ise, “Vilayat-ı Sitte'de karışıklık çıkarsa, Müttefikler bu illerin herhangi bir bölümünü işgal edebileceklerdir.” şeklindedir (Karal, 1996:560).

propaganda broşürleri ve uydurma raporlarla¹ dünya kamuoyunda manşetlemekten geri kalmamışlardır.

Mustafa Kemal Paşa'nın 5 Haziran 1919 tarihli Havza'dan sadarete gönderdiği telgrafı, Rumların faaliyetleri ve amaçları hakkındaki yeterli bilgiyi içermektedir. Telgrafta bildirildiğine göre Koroğlu –Efdalidis adında otuz kişilik bir Rum çetesi Gümüşhane ve Zanta² taraflarında çok kanlı olaylar çıkarmış, o zamana kadar otuz müslümanı öldürmüştü; çetenin gayesi, asayiş bozuk göstermekti (Onar, C.I, 1995: 85–86).

Milli mücadele döneminde özellikle Karadeniz dolaylarındaki şiddete dayalı Rum tehdidinin en büyük frenleyicisi Topal Osman Ağa ve çetesi olmuştur. Onun faaliyetleri sayesinde Pontus Devleti düşüncesi büyük bir darbe yemiş ve Rum çeteleri kısmen de olsa zayıf uğratılmıştır. Rumlar her ne kadar büyük amaçları için hırsla çalışmışlarsa da zihinlerindeki Topal Osman Ağa ve onun kudretinin korkusunu atamamışlardır. Yine umumi bir tedbir ve teşkilatlanmaya gidilmeden önce gerçekleşebilecek bir Rum İhtilalinin engelleyicisi Topal Osman Ağa olmuştur (Nur, 1993: 108–109).

Diğer yandan Ermeniler, bölgedeki emellerini daha çok diplomatik yünden elde etme uğraşı içinde idiler. Etkili propagandaları sayesinde İngiltere hükümetinin 7 Şubat 1919 tarihli memorandumunda Giresun – Sivas – Mersin hattının doğusundaki toprakların Ermenistan'a verileceğini belirtmesi, Amerikan delegasyonu için hazırlanan 21 Ocak 1919 tarihli raporda ve Fransız Savaş Bakanlığının 1 Mart 1919 tarihli yazısında Gümüşhane de dâhil olmak üzere Trabzon'un Ermenistan'a verileceğinin yazılması bölgede endişe içinde karşılandı (Yerasimos, 1988–1989: 48–49; Saydam, 1993: 97). Fakat bölgedeki Rum ve Ermeni menfaatinin çatışması nihai kararı ve amacı gerçekleştirecek adımların gecikmesini sağlamış, bu esnada bölgedeki Türk halkı da karşı tedbirleri almak üzere harekete geçmiştir.

¹ Marsilya Kongresi tarafından Rumlar'ın haklarını savunmak üzere temsilci seçilen C.G Constantinidis, 1918 Kasım'ında kaleme aldığı Pontus'un ulusal talepleri konusunda büyük güçlere verilen notada şöyle yazmaktadır: “ Sınırları doğuda Kafkasya ve Batum, güneyde Ermenistan tarafından çizilen ve batıda Sinop'un batısına kadar uzanan muhteşem Pontus eyaleti, adalet ve ulusların kendi kaderini belirleme ilkelerine dayanarak, müttefik kuvvetler ve Amerika Birleşik Devletleri'nden eski Trabzon İmparatorluğu'nun ihyasını ve özerk bir cumhuriyet yapılmasını istemektedir”.Constantinidis buradaki Rum nüfusunu “yaklaşık iki milyon kişi” olarak vermektedir. Bu memorandum 2 Aralık'ta Foreign Office'e ulaşır ve Arnold Toynbee ayın 4'ünde onu kayıtlara şöyle geçirir: “İstatistikler ve sınırlar gerçek dışıdır”(Yerasimos, 1988–1989: 48).

² Dumanlı (Saydam,1993:97).

Rum ve Ermenilerce Trabzon Vilayeti'nin (Trabzon, Ordu, Giresun, Gümüşhane, Rize, Artvin) işgalinin söz konusu olduğunu gören halk karşı tedbirle 10 Şubat 1919 tarihinde toplanarak Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetini kurma kararı aldı. 12 Şubat 1919 tarihinde de resmen kuruldu (İkdam, 11 Haziran 1919: sayı, 8024; Karabekir, 1993: 56; Kırzioğlu, 1970: 6).

Bu arada 15–16 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali herkesi kederlendirmiş ve bütün halkta işgale karşı duygu birliği görülmüştür. Hatta Padişah Vahdeddin bir vatan evladı gibi fedakârlık etmek üzere padişahlıktan istifa edeceğini söylemiş, Damat Ferit Paşa istifa ederek bir vatandaş gibi çalışacağını beyan etmiştir (Karabekir, 1993: 75). Fakat bu düşünceler çabucak değişip yerini Anadolu halkının kabullenemeyeceği yeni bir takım düşüncelere bırakmıştır. Bu düşünceye göre İzmir'in işgali geçicidir. Eğer Mondros hükümlerine riayet edilecek olursa ve Doğu vilayetlerini bırakırsak İzmir bize iade edilecektir. İngiliz kökenli bu propaganda devlet ve hükümet erkânında taraftar bulmuş, Anadolu'nun vaziyeti hakkında ümitsizliğe kapılmış bir takım kumandanlar dahi bu fikri bir kurtuluş çaresi olarak benimsemişlerdir. Damat Ferit Paşa'nın beyanatları da bu doğrultuda olunca İstanbul Hükümeti ile Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki hareket arasında ilk kopma meydana gelmiştir (Karabekir, 1993: 75). Yine bu düşünce ve beyanatlar Anadolu'nun hükümetçe kendi kaderine terk edildiğinin teyidi idi.

İzmir'in işgali ve bu işgale karşı hükümetin kayıtsız kalarak memleketi kendi kaderine terk etmesi, tüm ülkede olduğu gibi Rum ve Ermeni tehdit ve saldırıları altındaki Karadeniz ile Doğu Anadolu Bölgeleri'nde karamsar bir hava oluşmasına neden olmuştur. Müşterek sıkıntılar sebebiyle Kazım Karabekir Paşa'nın da teşvikleriyle Karadeniz ve Doğu Anadolu'nun Milli Mücadele'ye sarılma konusunda ortak hareket ettiğini görüyoruz.

2.3. Zeki Bey'in Durumu Tahlili Ve İlk Teşebbüsleri

Zeki Bey'in, memleketin böyle sonu belli olmayan gidişatından müteessir olarak olayları yakinen takip ettiği ve memleketin bu durumuna kayıtsız kalmadığı

görülmektedir. Zeki Bey bütün bu olup bitenler karşısındaki izlenimlerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Müttefik devletler safında katıldığımız birinci cihan harbinin çok acı ve ağır bir mağlubiyet neticesi olarak o canım imparatorluk artık çökmüştü.

Kimsenin kimseye bağırma çağırmaya çağırmasına lüzum kalmadı. Biz hiçbir vakit her hangi bir felaketten intibah almış millet değiliz. Başımızdaki felaket asırlardan beri her vakit kendi ziyanımıza halledilir edilmez, büyüğümüzden küçüğümüze kadar yine vur yansın çal patlasın tabiriyle felaket çarçabuk unutulur ve kaybolur.

Ecdadımız mümkün olsa da mezarlarından başını kaldırıp bize bıraktığı imparatorluk hududu ile bu günkü halimizi görmüş olsalar bize verecekleri mükâfat teessüf etmekten başka acaba ne olabilirdi? Umumi harbin Türk Milleti’ne, Türk sinesine açtığı yara pek büyük, pek derin idi. Bu başka felaketler ile kabili kıyas değil idi.

Arabistan tamamen elimizden gitmiş, Rumeli hemen de sıfıra inmişti. Bununla yetinmeyen Düvel-i Mutelife (İngiltere, Amerika, Rusya, Fransa, İtalya) medeniyet ve adalet namı altında veyil mağluplara, düsturunu takip ederek topraklarımızdan kopardıkları aslan payı kafi gelmiyormuş gibi Karadeniz sahillerinde dahi Trabzon’u Pontus, Şarkta da Ermenistan, Kürdistan namlarıyla siyasi parçalar ayırmaya başladılar.

İşini görene kadar herkesin en samimi dostu olan İngilizler Kars ve Erivan taraflarında Amerikalılar ile beraber harıl harıl Ermeni ordusunu teçhize ve zabitlerinin yardımı ile talim terbiyelerine çalışıyorlardı.

Trabzon’da başta Rum metropoliti olmak üzere bütün Rum vatandaşlarımız yüzlerindeki maskeyi atarak apaçık bizi o topraklar üzerinde misafir görmeye başladılar, etrafa çeteler çıkarıp Çaltı’dan Batum’a kadar sahilin bir çok aksamına Rus torpidoları tarafından gizli olarak silah ve cephane yardımına koyuldular. Velhasıl galipler ve yordakçıları bizi eski tavaifilmülük gibi parça parça ayırıp ileride lokma lokma yutmalarını kolaylaştıracak şekilde büyüklerinin verdikleri direktif dairesinde işlemeye başladılar.

Bu han-ı yağma içerisinde sersemlemiş, aptallaşmış yediği darbenin tesiri altında henüz kendini toplayamamış, biz Türkler yani öz vatanın sahibi olan Türkler ise, mevzii olarak herkes düşünüyor, bir şeyler yapmak istiyor lakin ileri atılmıyor.

Ortada bir teşekkül yoktu. Memleket harbin mesabinden baştan başa harap olmuş, ezilmiş, silindirden geçirilmiş; tutar yeri kalmamış, bitik bir halde idi” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 1–2).

Görüldüğü üzere Zeki Bey’in memleketin durumunu ele alış ve ifade ediş tarzı olayları sıradan bir insan gibi değil de çok çeşitli yönleriyle düşünüp gözlemleyebilen bir devlet adamı edasını taşımaktadır.

Zeki Bey olayları dikkatlice izleyen, tahlil eden, çözüm arayan ve mevcut durum ile geçmişin muhasebesini yapan, bu muhasebeyi yaparken de sorumluluğunu yerine getirememiş bir devlet adamı ya da komutan gibi kendisini vicdanen rahatsız hisseden birisidir.

Yetiştığı kültür, sahip olduğu birikim ve olaylara bakış açısı mevcut durum ile ilgili olarak ona gerçekçi ve isabetli yorumlar yapabilme imkânını sağlamıştır. Memleketin içinde bulunduğu durumu bu şekilde ifade eden Zeki Bey kendisini harekete geçiren olayı ise şöyle açıklıyor:

“Tam bu sırada Giresun Belediye Riyaseti’nden umum Trabzon Vilayeti ve mülhakat (bağlı) belediyelerine acı bir telgraf haberi geldi. Bu telgraf eski Giresun Belediye Reislerinden Kaptan Yorgi Paşa’nın oğlumu kardeşimi her ne ise Paris’te toplanan Düvel-i Mutelife kongre murahhasları nezdinde sahil Rumlarının gönderdikleri talepname ve maddi yardımlarıyla Trabzon ve havalisinde Pontus namı ile bir Rum Hükümeti edeceğine ve bunun bir an evvel önlenmesine teşebbüs edilmesini bildiriyordu” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 2).

Zeki Bey, bölgedeki karışıklıklardan ve yurt genelindeki haksız işgallerden dolayı duyulan rahatsızlığın bu telgraf ile had safhaya ulaştığını, İstanbul Hükümeti’nin bu durum karşısında ise hiçbir şey yapamadığını belirtiyor. Artık milletin selameti için harekete geçmekten başka alternatifin kalmadığını, son telgrafın da bu yönde hareket için bir kırbaç görevi gördüğünü ifade etmektedir.

Gerçekten de durum çok vahimdi. Yenilen devletlerin durumunu görüşmek üzere toplanan Paris Konferansı adeta Anadolu’nun kara yazısının son şeklini aldığı yer olmuştur. Çünkü daha önce yapılan gizli antlaşmalar¹ ile Anadolu zaten taksim edilmişti. Bu konferans esnasında ise Yunanlıların İzmir’e asker çıkartması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu konferans Rumların ve Ermenilerin Trabzon vilayetinden pay kapma ve burada devlet kurma hülyalarının ifade edildiği yer olmuştur. Bu konuda İtilaf Devletleri nezdinde Rum ve Ermeni delegasyonları arasında kıyasıya bir rekabet yaşanmıştır (Yerasimos, 1988–1989: 48–52).

Telgraf sonrasındaki ilk faaliyetler şöyledir:

“Telgraf Gümüşhane’ye de geldi. Belediye reisi telgrafı bana da getirdi. Belediye dairesinde toplanan halka dilimin döndüğü kafamın kavradığı nispette umum vaziyet hakkında mağlumat verdim. Neticede riyasetimde üç kişilik bir heyet

¹ Sykes -Pickot 1916 ve Saint Jean de Maurienne 19 Nisan 1917 (Özcan, 1999)

seçilerek lazım gelen teşebbüsatin bir an evvel icrasına bizi memur ettiler” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 2).

Böylece milli mücadeleye iştirak yolunda ilk adım atılmıştı. Daha Rus işgalinin izleri silinmeden bölgeye yönelik Rum ve Ermeni tehdidinin ortaya çıkması, 1916 Nisan’ından beri yöre insanın çektiği ızdırıp dolu günlerin geri geleceği endişesini doğurmuştur. Artık yöre insanında tahammül kalmamış ve her kesimden insanların teşvik ve destekleri ile hızlı bir oluşum başlamıştır. Bu çalışmaların sonunda da Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti 10 Şubat 1919’da¹ kurulmuştur (İkdam, 11 Haziran 1919: sayı, 8024; Karabekir, 1993: 56; Kırzıoğlu, 1970: 6; Özel, 1991: 62).

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin kuruluşu, Trabzonluların bölge üzerindeki karanlık emellere karşı Türk ve Müslüman halkın haklarını korumak amacıyla giriştikleri teşkilatlanma faaliyetlerinin en anlamlısı ve en etkili oldu (Özel, 1991: 62). Mahalli amaçlarla kurulmuş olmasına rağmen Milli Mücadele’ye önemli katkılar sağlamış, bununla birlikte Erzurum Kongresi’nin toplanmasını sağlayan iki cemiyetten biri olmuştur².

Cevat Dursunoğlu da Trabzon muhitinde o günkü havayı şöyle ifade etmektedir:

“Trabzon o tarihlerde çok hareketli idi. İstilanın açtığı yaralar kabuk bağlamadan, Mondros Mütarekesi’nin ağırlığı bu bölgenin üstüne çökmüştü. Kendilerini eski Pontus Krallığı’nın mirasçısı sayan yerli Rumlar, itilaf devletlerinin yardımına güvenerek gemi azıya almışlardı. Fakat Trabzon’un uyanık halkı, vatansever aydınları Pontus yılanının baş kaldırmasına meydan vermemek, muhtemel felaketi daha başlangıçta önlemek için birlik gösteriyorlardı. Genç-ihtiyar hepsi bir ağızdan konuşuyorlar, millet ve memleket müdafaasından başka bir kaygı göstermiyorlardı. Trabzon’un Türk camiasından ayrılık kabul etmeyen ve varlığını müdafaaya azmetmiş olan halkı, Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti etrafında

¹ Bu tarihlendirme diğer bazı kaynaklarda (Aybars, 1984: 160; Mısıroğlu, 1995: 28) 12 Şubat olarak geçmektedir.

² Tüzüğü 14 Şubat’ta hükümete verilen, kuruluşu 15 Şubat’ta İstikbal Gazetesi ile müjdelenen cemiyetin kurucuları şu isimlerden oluşmuştur. Barutçuzade Ahmet Efendi, Barutçuzade Faik Bey(Faik Ahmet), Hafız Mehmed, Eyüpzade İzzet, Eyüpzade Ömer Fevzi, Abonozzade Hüseyin, Murathanzade Ziya, Nemlizade Sabri, Nemlizade Şevki, Çulhazade Kadri, Hatıpzade Emin, Hacıalihafızzade Mehmed Salih, Kazazzade Hüseyin, Molla Bekirzade Mehmed Ali, Müftüzade Hacı Mehmed, Subaşızade Münir, Zehirzade Zühdü, Hocazade İbrahim Cûdi, Kulaksızzade İbrahim, Ustazade Nazmi (Özel, 1991: 63).

toplularak teşkilatlanmış ve davanın yazı ile müdafaasını Barutçuzade Faik Ahmet'in çıkardığı İstikbal Gazetesi, üstüne almıştı (Dursunoğlu, 1946: 23).

O zamanki Trabzon umumi eşrafının katılımıyla kurulan cemiyet, basında da memnuniyetle karşılanmış ve amaçları şu şekilde beyan edilmişti:

1) Vilayetin Osmanlı Devleti'ne bağlılığını korumak amacıyla ilmi vesikalarla gerekli savunmalarda bulunmak ve milli haklarımızı koruyacak vasıtaları sağlamaya çalışmak.

2) Bunun için tarihi, sosyal ve iktisadi vesikaların toplanması ve istatistikler düzenlenmesiyle itilaf hükümet ve temsilcilerine muhtıralar verilmesi, Wilson prensiplerine göre Barış Konferansı'nda milli haklarımızı korumak üzere gerektiğinde muhabir ve vekiller gönderilmesi, eski milli haklarımızın milletlerin kendi mukadderatlarını belirleme hak ve yetkilerine dayanarak ihlâl edilmemesi hususunda etkili girişimlerde bulunulması; ayrıca cemiyetin kuruluş amaçlarından başka hiçbir siyasetle meşgul olmaması, her türlü parti kavgalarından uzak durarak birlikte milli varlık ve emellerin korunması için gerekli meselelerle uğraşması kararlaştırılmıştı¹ (İkdam, 20 Mart 1919: sayı, 7941; Söz, 26 Mart 1919: sayı, 130; Özel, 1991: 63; Albayrak, 1981: 101).

Burada dikkati çeken önemli noktalardan bir tanesi cemiyetin Milli Mücadele dışında herhangi bir siyasi amaç ya da hedef gütmemesidir. Şüphesiz, siyasi düşüncesi her ne olursa olsun tüm eşrafın desteğini alabilmek ve yekvücut olmak amacıyla böyle bir strateji belirlenmiştir. Zaman, farklılıkları görme ve tartışma zamanı değil; ortak amaç etrafında kenetlenme zamanıdır.

Bundan sonraki faaliyetler mücadelenin yöntemi ve alınacak tedbirler üzerinde olmuştur. Zeki Bey etkili bir mücadele sergilebilmesi için halk desteğini sağlamak, insanları uyandırmak ve tek vücut haline getirebilmek amacıyla her kazadan ikişer delege ile Trabzon'da umumi vilayet kongresinin toplanmasını teklif etmiştir (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 2).

¹ Cemiyet beyannamesi için bkz.EK12.

Muhitin bütün tanınmış insanları ile birlikte Zeki Bey de Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin kurucuları arasında idi ve şahsiyeti ile daha ilk kongrede dikkati çekmiştir (Mısıroğlu, 1995: 28).

2.3.1. Zeki Bey'in I. Trabzon Kongresi'ndeki Faaliyetleri

Beş gün sonra, Trabzon eşrafından Belediye Reisi Barutçuzade Hacı Ahmet'ten gelen telgrafta şöyle belirtilmişti:

“Teklifiniz çok musip ve muvafık görüldüğünden hemen mülhakata tamim ettik. Alınan muvafık cevaplar üzerine kaza murahhasları ile biran evvel Trabzon'a hareketinizi rica ederim, Belediye Reisi Hacı Ahmet ” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 2).

Zeki Bey'in teklifi pek olumlu karşılanmış zaten kenetlenmeye hazır bekleyen Trabzon eşrafı böylece bölgedeki katılımı en çok ve tepkisi en güçlü direniş cemiyetinin ilk kongresini toplama kararı almıştır.

Nihayet Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti 23 Şubat 1919'da ilk kongresini yapmıştır. Nemlizadelerin Uzun Sokak'taki evinde Trabzon Müftüsü İmameddin Efendi'nin başkanlığında tüm sancak ve kaza delegelerinin katılması ile toplanan kongre (Karabekir, 1993: 56; Goloğlu, 1968: 172) Trabzon Valisi Necmi Bey tarafından da gayet tarafsızca takip ediliyordu. Kongrede Zeki Bey ikinci reisliğe, Belediye Reisi Barutçu Ahmet Bey'in oğlu avukat Faik Ahmet Bey¹ de reis vekilliğine seçilmiştir (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 2-3; Goloğlu,1981: 17; Çağlar, 2001: 682).

Gerek kongrenin toplanmasının sağlanmasında gerekse kongre faaliyetlerinde Zeki Bey'in ön plana çıktığını, aktif ve yönlendirici bir sima olduğunu görmekteyiz. Yapılan toplantıların sonunda şu kararlar alınmıştır:

1- Kongrede seçilecek beş kişilik bir heyet İstanbul'a gönderilecek, bu heyet oradan düvel-i mu'telif siyaseti güden ve onlarca dost tanınmış zevat ya da eski süferadan iki üç zatın seçilerek Paris'e gönderilmesini sağlayacak.

¹ Aynı zamanda İstikbal gazetesini başyazarıdır (Albayrak,1981:105).

- 2- Bu zevat orada fırsat buldukça Düvel-i mu'telifе ricali ile görüşerek vaziyetin diplomasi suretiyle lehimize çevrilmesi hususuna dair teşebbüsât icra etmek ve matbuattan birisini elde ederek, lehimize neşriyatta bulundurmak.
- 3- Cemiyet merkezi Trabzon olup, ek şubeler teşkil edilecektir.
- 4- Cemiyetin Trabzon'da 11 kişiden müteşekkil merkez heyeti ve 9 kişilik idare heyeti olacak ve yine bu şekilde bağlı şubelerde de aynı miktarda birer idare heyeti bulunacaktır.
- 5- Merkez heyeti kendi içerisinde bir reis, bir kâtip, bir veznedar seçer. Merkez heyetinin kararı münasebetiyle cemiyete ait işler için makamlara müracaat, tebligat dâhil bütün haberleşmeler reis tarafından yürütülür.
- 6- Merkez heyeti, cemiyetin bütün işleri ile ilgili ve şubelerden gelen müracaatlara dair kararlar verir.
- 7- Şube idare heyetleri, kendi muhitlerine ait evrakları hazırlamak üzere gerekli faaliyetlerde bulunacaklardır. Bununla birlikte cemiyetin umumi heyetiyle alakalı işlerde, şube idare heyetleri karar verme yetkisine sahip değildir.
- 8- İdare heyeti azası kendi aralarında bir reis, bir kâtip bir veznedar seçer.
- 9- Cemiyetin şube temsilcilerinden müteşekkil Trabzon'da olmak üzere altı ayda bir kongre toplanır. Merkez heyetinin kararı ile gerektiğinde kongre toplantıya davet olunabilir.
- 10- Cemiyet kuruluş amacından başka bir siyasetle meşgul olmayacaktır.
- 11- Cemiyetin geliri, kaza halkının imkânları nispetinde hissesine düşen miktarda vakfettiği yardımlardan ibarettir.
- 12- Cemiyetin Umumi heyetine ait harcama, merkez heyetinin kararı ve reisin imzası ile yapılır.

13- Bir şubeye ait harcama, o şube idare heyetinin kararı ve resin imzası ile icra edilir. (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 3; Karabekir, 1993: 56–57; Goloğlu, 1968: 172).

İşgallere bir tepki olarak ilk kongreyi tertipleyen cemiyet Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'dir. Bu açıdan cemiyet Milli Mücadele'de emsalleri arasında büyük bir öneme sahiptir (Albayrak, 1981: 102).

Yukarıda zikredilen birinci ve ikinci maddedeki hususlara binaen Trabzon'un tanınmış kimselerinden meydana gelen heyetin, Türkiye lehinde ve bölgenin hakları üzerinde propagandalar yapmak üzere Avrupa'ya gönderilmesine karar verilmiştir. Avrupa'ya gidecek heyeti temin etmek için de beş üyenin İstanbul'a yollanması ve bunların yapacakları harcamaların cemiyetçe karşılanması kararlaştırılmıştır.

Daha sonra da İstanbul'a gidecek heyetin seçimi yapılmıştır. Rize delegesi Mustafa Efendi ile Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey'in ısrarla seçilmek istenmeleri seçimin dört defa iptal edilip yenilenmesine sebep olmuştur. Zeki Bey ve Barutçuzade Faik Ahmet Bey bu iki şahıs lehine feragat etmiştir. Nihayetinde İstanbul'a gidecek heyete Gümüşhane'den Zeki Bey, Trabzon'dan Hatipzade Emin Efendi, Trabzon'dan Ömer Fevzi Bey, Ordu delegesi İsmail Bey ve Rize delegesi Mustafa Efendi seçildi (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 3; Goloğlu, 1968: 173; Özel, 1991: 65).

Delegelere 10 lira, birinci mevki vapur ücreti verilmesi karara alınarak I. Trabzon Kongresi sona erdirilmiştir.

Fakat İstanbul'a gidecek heyetin seçiminde Zeki Bey, Ömer Fevzi Bey ile Rize delegesi Mustafa Efendi'nin karşı grubunda yer almasından dolayı, bu heyetle İstanbul'a gidemeyeceğini bildirmiş; akabinde de heyetin yetkilerini kısıtlamak için yaptığı girişimde de başarılı olmuştur. Kendisi daha sonra Binbaşı Hopalı Ali Rıza Bey ile görüşerek cephanelikteki mevcut cephaneyi gece kaldırmak suretiyle İngilizlerden kaçırarak Maçka'ya nakletmiş, oradan da Gümüşhane'ye dönmüştür (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 2–3).

Bu kongrede alınan kararlara göre, gözü dönmüş Rum ve Ermeni delegasyonlarının barış konferansı nezdindeki faaliyetlerine mukabil olmak üzere heyet veya temsilciler

seçilip gönderilmesini, basın yayın yolu ile Rum ve Ermeni çetelerinin faaliyetlerini, katliamlarını, bu yörenin demografik ve sosyo-kültürel yapısını ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bu sebeple kongre faaliyetlerinin ilk aşamasında silahlı mücadele fikri görülmemektedir.

Aslında bu bölgedeki Rum ve Ermeni faaliyetleri İtilaf Devletleri'nin güdümünde olup, Ermeni ve Rum çetecileri bizzat İtilaf Devletleri'nin gemileri vasıtası ile bölgeye konuşlandırılmıştır. Bu sebeple bu çalışmaların yaraya merhem olmayacağı Erzurum'a geçmek üzere vilayete gelen ve cemiyet mensupları ile 19 Nisan 1919'da görüşen Kazım Karabekir Paşa tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

“...Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti merkezi, eşraftan yirmi bir kişi imiş. On biri hey'et-i merkeziye, on'u heyet-i idare. Şubat'ta hükümetten izin alınmış ve kulüp açılmıştır. 23 Şubat'ta Trabzon'da ilk kongre yapılmış. İstanbul'a üç kişilik bir heyet göndermişler ki, İstanbul'daki heyetin Avrupa'ya göndereceği heyete iştirakle Trabzon'u müdafaa etsinler. Belediye Reisi Barutçu Ahmet Efendi aynı zamanda Müdafaa-i Hukuk reisi. Heyet vaziyetin dehşetinden yılgın ve müteessir. Ahvali olduğu gibi değil müthiş ve giderilmesi imkânsız felaketi görüyorlar. Bütün ümitleri Avrupa'ya yalvaracak hey'ette. Harb-i Umûmi'de Rus istilasında ezilmiş, şimdi de Ermeni veya pontos belasının başlarında döndüğünü görerek kan ağlıyorlar. İngiliz donanmasının, her belanın başlangıcı olacağını zannediyorlar.

Ben bu muhterem insanlara dedim ki: “ Avrupa'ya Amerika'ya yalvarmak, hastanın başında mersiye okumaktır. Memleket tehlikededir bu muhakkaktır. Fakat kuvvetimiz bu tehlikeyi def'e kadirdir. İtilaf devletlerinden korkmayınız. Daha geçen hafta Londra'dan memleketimize getirilmek istenen alaylar, işi anlayınca “ biz gitmeyiz” diye silah çatılarını bırakıp savuştular. İtilaf milletleri Harb-i Umûmi'den o kadar yorgun çıktılar ki memleketimizde tek bir asker bile öldürmeğe razı değillerdir. Karşımızda Rum, Ermeniden başka kimseyi göremeyeceğiz. İstanbul'da itilaf kuvvetleri bostan korkuluğundan başka değildir. Bana inanınız ben buraları şuna, buna vermeğe değil, buraları almak isteyen hülyalı kafaları ezmeye geldim. El birliğiyle ve süngümüze dayanarak işe başlayalım Allah yardımcımızdır” (Karabekir, 1993: 56–57).

Her ne kadar cemiyetin kurulduğu tarihten sonraki gelişmeler günden güne kötüye gitse de cemiyet idarecileri, tüzük esaslarının dışına çıkmamış görünmeye gayret etmiştir. Diğer taraftan da hızla yayılma çabası içerisine girmiş ve bu çerçevede komşu vilayetleri teşkilatlanmaya sevk etmişlerdir (Goloğlu, 1968: 20).

Bu durumu Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk çalışmaları yapan Cevat Dursunoğlu şöyle nakletmektedir:

“Mondros mütarekesinde “Vilayat-ı Sitte” adı altında Erzurum, Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır, Sivas vilayetlerinin mukadderatı birleştirilmiş, İtilaf Devletleri buralarını Büyük Ermenistan’a vaat etmiş, üstelik Trabzon vilayetini de Pontuscu Rumlara bağışlamıştı. Bu mukadderat birliğini göz önüne alarak, müdafa-i Hukuk’un kuruluşundan itibaren bu vilayetlerin ve bunlara bağlı sancak ve kazaların belediyelerine ve buralarda tanıdığımız sözü geçer kişilere mektuplar yazarak maksadımızı açıklıyor, Müdafa-i Hukuk etrafında toplanmaya davet ediyorduk. Bu vilayetlerden Trabzon zaten kendi teşkilatını yapmış ve çok kuvvetli çalışmaya başlamış olduğu gibi, bizi de teşvik ediyordu” (Albayrak, 1981:108)

Bu sırada Sadrazam Tevfik Paşa hükümeti 3 Mart 1919’da istifa etmiş, yeni hükümeti Damat Ferit Paşa kurmuştu. 200 kişilik bir İngiliz müfrezesi 9 Mart 1919’da Samsun’a çıkmış, İngilizler Urfa’yı ve İtalyanlar Antalya’yı işgal etmişlerdi. Rum ve Ermenilerin gayret ve faaliyetleri birdenbire artmış, İstanbul’daki Rumlar tarafından “Pontos” adında bir gazete yayınlanmış, ilk nüshasının başyazısında Karadeniz kıyılarında bir “Rum Cumhuriyeti” kurulmasını sağlamak için bu gazetenin çıkarıldığı belirtilmişti. Trabzon Metropolitide Gümölcine’li Hrisantos da hazırladığı muhtırayı Sulh Konferansı’na vermek ve Pontos Devleti tasavvurunu savunmak üzere Paris’e doğru yola çıkıyordu. Yunan teşebbüslerinin bir sonucu olarak Paris Konferansı’nın büyük devletleri 30 Mart 1919 günlü toplantılarında İzmir’in Yunanlılara verilmesini kabul ettiler (Goloğlu, 1968: 22).

Bu endişe verici gelişmeler ışığında Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti faaliyetlerini, teşkilatını kazalara yaymak suretiyle devam ettirmiştir. Bölge civarında artan özellikle Rum çetelerinin faaliyetleri münasebetiyle de emniyet ve asayiş konusunda büyük sıkıntılar yaşanmaktaydı. Civardaki askeri birlikler emniyeti temin etme hususunda sayıca yetersiz olduğundan bu yönde tedbirler alınmıştır. Köy bekçilerine önem verilerek her köyde ikiden beşe kadar silahlı bekçiler tayin ettirilmesi ve bu suretle asayişin sağlanması kararlaştırıldı (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 4).

Bu aynı zamanda giderek kötüleşen duruma karşı cemiyetin artık silahlı tedbirler de alınması gerektiğini benimsediğinin açık bir göstergesidir.

I. Trabzon Kongresi sonrasında Gümüşhane’ye dönüşünden üç gün sonra Trabzon Heyet-i Merkeziyesi’nden gelen telgrafta, iki güne kadar heyetin İstanbul’a gideceği

bildirilmiş ve bu sebeple Zeki Bey'in hemen Trabzon'a hareket etmesi istenmiştir. Fakat o, tasvip etmediği heyet üyeleriyle İstanbul'a gitmeyi kabul etmemiştir.

Bir müddet sonra Trabzon Merkez Komitesi'nden ve Alay Kumandanı Ali Rıza Bey'den birer telgraf alan Zeki Bey Trabzon'a hareket eder. Trabzon'a vardığında limanda bir Amerikan kruvazörünün bulunduğunu görür. Bu, kendi başına hareket eden Ömer Fevzi Bey'in Şura-yı Saltanat'a ¹ katıldıktan sonra Amerikan Mümessilliği'ne başvurarak Amerikan mandaterliğini istemesi üzerine gelen Amerikan Mümessili idi.

Zeki Bey'in hatıratında olumsuz bir şekilde bahsettiği ve karşı grubunda yer aldığı Ömer Fevzi Bey daha sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum Kongresi'nde belirmeye başlayan muhaliflerinden birisidir. Mustafa Kemal Atatürk "Nutuk" adlı eserinde ondan "düşman, casus" şeklinde bahsetmiş; nitekim daha sonra Ömer Fevzi Bey sınır dışı edilecek olan "Yüzellilikler" listesine dâhil edilmiştir.

Bu durumda Ömer Fevzi Bey ile aynı grupta yer almayı istemeyen Zeki Bey'in isabetli bir tavır ortaya koyduğu sonradan anlaşılmıştır. Çünkü Ömer Fevzi Bey tek başına 26 Mayıs 1919 tarihli Yıldız Sarayı'ndaki "Şura-yı Saltanata" katılmış ve akabinde de Amerikan temsilcisine müracaatla mandaterlik talebinde bulunmuştur. Bu icraat hem Milli Mücadele hem de Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti amaçlarıyla uyuşmuyordu.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Cemiyeti'nin hedef ve amaçlarıyla bağdaşmayan bu girişim ve sonuç üzerine İstanbul'daki heyete telgraf çekilerek geri dönmeleri bildirilmiştir (Alemdar, 30 Mayıs 1919: sayı, 148-1458). Zaten İzmir'in işgali sonrasında cemiyet Avrupa'ya heyet gönderilmesi fikrinden de vazgeçmiştir (Özkaya, 2002: 99). Amerikan Mümessili'ne de yanlılık anlatılarak geri dönmesi sağlanmıştır (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 3; Goloğlu, 1968: 173-174; Mısıroğlu, 1995: 31- 32).

2.3.2. Zeki Bey'in II. Trabzon Kongresi'ndeki Faaliyetleri

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kuruluşundan beri devam eden faaliyetleri ile bölgede kısa sürede varlığını ve fikirlerini kabul ettirmiştir. Diğer cemiyetlerin fikir ve faaliyetleri bu cemiyetin gölgesinde kalmış, halkın benimsediği yegâne savunucu ve halkı birlik ve beraberliğe yönlendiren, uyanık tutmaya çalışan güç bu cemiyet olmuştur. Bunda, bünyesinde halkın her kesiminden insanı barındırması, halkın itimadını kazanmış kişilerin cemiyete önderlik etmesi ve tüm teşkilatı ile ciddi bir yapılanma ve gayretin görülmesi son derece etkin rol oynamıştır. Memleketin başına gelebilecek olası tehlikeleri sezip ilk çığlıkları atanlar, esaretin acısını 1916'da Rus işgali ile yaşayan Trabzon ve ona bağlı kaza insanlarıdır. Bu sebeple tedirgin yöre halkının İzmir işgaline olan tepkisi çok şiddetli olmuştur ki yöre halkını yatıştırmak üzere buraya özel bir kurul gönderilmiştir² (İkdam, 21 Mayıs 1919: sayı, 8003). Bu işgalin etkisinin Giresun'da yayınlanan Işık Gazetesi'ndeki yansıması şöyledir: “Göklerden saikalar yağsa, dağlardan kanlı volkanlar fişkırsa, denizler taşsa da araziye tufanlara boğsa idi, Türklüğe, alem-i İslamiyet'e belki o kadar tesir gösteremezdi” (Coşar, 16 Mayıs 1919: sayı, 2).

İzmir'in işgalini Zeki Bey'in şöyle dile getirmiştir:

“Her gün her taraftan yalan yanlış, birçok acayip havadisler iştiliyordu. Biz de halkın maneviyatını yükseltmek amacıyla kuvvetli bir propagandaya başladık. Halk zaten silahlanmıştı. O sırada milletin bütün benliğini darbeleyen ve asabını sarsan ani bir inkılâp oldu.

Yunanlılar, bizim yeni çıktığımız bir harpten zayıf ve bitkin düştüğümüz, kilometre itibariyle ülkemizin dörtte üçünün elimizden gittiği ve hatta içimizdeki ırklardan bile ihanet gördüğümüz bir zamanda yalnız Amerikan Cumhur reisi Wilson'un sözlerine inanarak onların insaniyete hizmet ettiğini kabullenmişlerdir. Silah teslim ettiğimizin sonrasında İtilaf Devletleri'nin teçhiz edip üzerimize saldırttığı Yunanın 15 Mayıs 335 (1919) tarihinde İzmir'i işgali bir bomba gibi patladı” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 4).

15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgali üzerine Kadirbeyoğlu Zeki Bey Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti merkezine bir telgraf çekmiştir:

¹ Bu konu ikdam gazetesince “Trabzon Murahhasları Huzur-ı Şahanede”, Söz gazetesince de “Huzura Kabul” başlığıyla yayınlanmıştır (Söz, 28 Nisan 1919: sayı, 151; İkdam, 29 Nisan 1919: sayı, 7981).Bknz. Ek 13.

² Bknz.Ek 14.

“Wilson prensiplerinin aldatıcı, yaldızlı bir haptan başka bir şey olmadığını, en zayıf zamanımızda şarkta Ermenistan teşkilatı ile meşgul olan Amerikan ve İngilizler bu seferde Yunanistan’ı üzerimize hücum ettirdiler. Artık diplomasi ve sempati kazanmak ile bu işlerin halledilemeyeceği tahakkuk etmiştir. Fiili tedabir almak için ikinci bir kongrenin Trabzon’da in’ikadı bence elzem görülüyor. Sizler de münasib gördüğünüz takdirde acele bildiriniz. 19 Mayıs 335” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 4; Goloğlu, 1968: 174; Mısıroğlu, 1995: 32–33).

Bu telgrafta görüleceği üzere Zeki Bey Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti’nin benimsemiş olduğu sempati kazanma, diplomasi ve propaganda yolu ile bir yere varılamayacağına hükmetmiş; artık yapılan zulme ve girişilen işgallere karşı gelmenin nefsi müdafaa zarureti olduğuna, bütün bu olanların sona erdirilmesine yönelik fiili harekâtın başlama zamanının geldiğine işaret etmiştir. İşte bu amaçla bir kongrenin daha toplanmasını ve durumun iyice tartışılmasını düşünmüştür.

Zaten heyecan içinde bulunan Trabzon halkı, müracaatın çok yerinde bir davranış olduğunu ve kaza delegeleriyle birlikte Trabzon’a gelinmesini bildirmiştir.

İzmir’in işgali yurt insanını yasa boğarken diğer taraftan ülkemizde yaşayan azınlıkların, özellikle Karadeniz bölgesinde yaşayan Rumlar’ın sevinç ve taşkınlıklarına neden olmuştur. Uluslararası arenada Pontuscu isteklerin daha fazla kabul görmeye başlaması, Rum çetelerinin faaliyetlerini şiddetlendirmesine sebebiyet vermiştir. Yüzyıllardır Osmanlı Devleti gibi kuvvetli ve adaletli bir çatı altında her yönden mevcudiyetlerini yaşatma ve geliştirme imkânı bulabilen, fakat ilk fırsatta ihaneti yeğleyen Rumların bu hareketleri Türk insanını derinden yaralamıştır. Zeki Bey bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“ ... Bir gün sonra Trabzon’a indim. Aman Yarabbi! Ne acı bir hakikat. Asırlardan beri koynumuzda beslediğimiz ve bizden fazla memleketin iktisadiyatına hakim, refah ve servet içerisinde yüzen Rum vatandaşlarımızın şımarıklıkları görülür bir halde idi.”

İkinci kongre 28 Mayıs 1919 tarihinde toplanarak, Trabzon delegeleri arasından Servet ve İzzet Bey’lerin reisliklere seçimi ile müzakereye başlandı. Zeki Bey ile Mühendis Osman Nuri Bey kongre başkanlığına bir teklif vermişlerdir.

“Her vilayet merkezinde ufak tefek sızıltılarla kopan feryat memleketin yarasına hiçbir vakit merhem olamaz. İzmir’in feci akıbeti de bunu bize gösterdi. Tek başına bir vilayet, bahusus sahil olmak münasebetiyle hiçbir şey yapamaz. Pontos ve

Ermenistan meseleleri artık açıktan açığa konuşuluyor. Bizi kurtaracak yegâne çare Türklüğün ittihad ve hamâsetidir. Bunun için de müsellehan mukavemet tertibatı alınması her neye mütevakkıf ise, ona göre hareket etmek ve merkezi Erzurum'da olmak üzere bir umumi kongre akdi ile bütün şark vilayetleri ve civarlarına ahvalin açık ve bütün çıplaklığı ile bildirilmesini ve onlardan dört gün zarfında, müsbet ve menfi gelecek cevaba nazaran kongrenin dört gün müddetle tatilini teklif ederiz.

Mühendis Osman Nuri ve
Gümüşhane Murahhası Kadirbeyoğulları'ndan Zeki" (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 6).

Yukarıda da belirtildiği üzere Trabzon delegelerinin önderliğinde merkezi Erzurum'da olmak üzere umumi bir kongre toplanması teklif edilmiştir. Kongre görüşmeleri verilen bu teklifin ışığında geçmiş ve teklife karşı çıkanlar Trabzon'un umumi bir kongreye öncülük etmesinin stratejik mevki açısından tehlikelerine işaret etmişlerdir. Çünkü Trabzon bir İngiliz çıkarmasını muhtemel bir tehlike olarak her an beklemekte idi. Böyle bir çalışma şimşekleri Trabzon üzerinde daha fazla yoğunlaştırabilir ve zaten var olan Rum kışkırtmalarının da etkisiyle Trabzon'un fiilen işgali, yakılıp yıkılması söz konusu olabilirdi.

İşte bu kaygılarla Trabzon murahhası İmadeddin Efendi bu teklife itiraz ederek, umumi kongrenin bir sahil vilayeti olan Trabzon'un, ellerinde kuvvetli donanmaları olması münasebetiyle düşmanlarca baştanbaşa yakılıp yıkılmasına sebep olabileceğini belirtmiştir; böyle ağır bir felaketle karşılaşılması her ne kadar muhtemel olsa da murahhasları seçen milletin bu kadar ağır şartlar için yetki verdiğine vicdanen kani olmak maksadıyla murahhasların memleketlerinden telgraflarla yetki almalarını talep etmiştir. Kendisi de günlerden cuma olması münasebetiyle câmide bunu halka açacağını söyleyerek böyle umumi bir kongre tertip etmenin doğuracağı sakıncaları halkla paylaşmak istemiştir. Karşılıklı münakaşalar olurken, o sırada belediye riyasetinden istifa etmiş olan Barutcuzade Ahmet Efendi hemen yerinden fırlayıp "İmadeddin Efendi! İmadeddin Efendi! İsterse memlekette taş taş üzerinde kalmasın Müdafaa cephesinin ilk ateşi burada açılacaktır. Zeki'nin düşünce ve takriri çok yerindedir." dedi (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 6).

Müzakere yatsıya kadar devam etmiş, yatsı vakti nihayet Zeki Bey'in Osman Nuri Bey ile birlikte sundukları takrir kabul edilmiştir. Burada Zeki Beyin Milli Mücadele yolundaki çaba ve katkısı hiç şüphesiz çok büyüktür. Çünkü kongre başkanlığına verilen önergede ifade edilen ve vurgulanan temel konu her vilayetin bağımsız hareketinin bir sonuç vermeyeceği, vatanın karşı karşıya kaldığı bu durumda Türk

milletinin birleşmesi gerektiğidir. Bu amaçla da sadece Trabzon'u değil tehdit altındaki tüm vilayetlerle umumi kongre yapılması tasarlanmıştır. Zeki Bey bu önergieyle Trabzon Kongresi mensuplarından biri olarak, Erzurum Kongresi'nin toplanması için çalışanların en önde gelenlerinden olmuştur.

Trabzon'da memleketin mukadderatı üzerinde önemli adımların atıldığı ve önemli kararların alındığı şüphe götürmez bir gerçektir. Fakat Trabzon bu çalışmaların ilk adımını atmış olmakla birlikte kalıcı ve köklü bir teşkilatlanma açısından son derece riskli bir konumda idi. Çünkü sahil vilayeti olması münasebeti ile denizden gelebilecek tehlikelere açıktı (Albayrak, 1981: 128). İşte başlatılacak olan ciddi atılımların emniyetli olabilmesi ve de Trabzon'u tehdit eden Rum ve Ermeni meselesinin aynı zamanda tüm şark vilayetlerini de ilgilendirmesi, düşünülen umumi kongrenin Erzurum'da yapılması fikrini ortaya çıkarmıştır.

Kongre sonrasında aşağıdaki telgrafname Van, Bitlis, Erzurum, Harput, Sivas, Diyarbakir vilayet ve sancaklarına çekildi:

“İzmir gibi harb sahnesi harici bir muhitimizi bizim mağlup vaziyetimizden istifade ederek Yunan ordusuna peşkeş çeken Düvel-i Mütelifi bu sefer de Ermenistan namıyla teşkil etmek tasavvurunda buldukları öz topraklarımızın şark vilayetlerine Trabzon'u iskele diye vermektedir. Münferit teşebbüsün hiç bir semeresi yoktur ve olamaz da. Bizi ancak birlik ve kuvvet kurtaracaktır. 10 Temmuz'da in'ikat etmek ve lazım gelen bütün tertibatı düşünüp teşkilatı bir an evvel vücuda getirmek üzere her kazadan vasi salahiyetle bir murahhas izamı ile umumi bir kongre akdine kat'î lüzum görüldüğünden teşebbüsümüz sizce de muvafık görüldüğü takdirde dört gün zarfında cevap itâsını hamiyet-i vicdaniyenizden bekleriz.

Trabzon Kongresi"¹ (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 6-7).

Bu telgrafın gönderileceği sırada, Erzurumlular tarafından, aynı konuyla ilgili bir telgrafın Trabzon'a gönderileceği bildirilmiştir. Telgrafın içeriğinin aynı olması her iki tarafın da hayret etmesine sebep olmuştur. Bu gelişmeler Anadolu'daki hareketlenmenin Trabzon ve Erzurum'da aynı anda ve aynı düşüncelerle ortaya çıktığını göstermektedir. Bu durum her iki tarafın memnuniyetini ve kolayca anlaşmasını sağlamıştır. Zeki Bey olayı şöyle ifade etmektedir:

¹ Teklifin önce Trabzonlular tarafından yapıldığını ortaya koyan bu telgrafa Zeki Bey'in hatıratından başka diğer kaynaklarda rastlayamadık. Sadece bu telgraflaşmanın aynı anda gerçekleştiği bazı kaynaklarda belirtilmişse de burada ifade ettiğimiz ilk Trabzon telgrafına yer verilmemiştir.

“Bazı murahhas arkadaşlarla otelde oturmakta iken kulübün odacısı gelerek Hacı Ahmet Efendi tarafından yazılmış bir pusula verdi, pusulayı açtım. Hayret ettim. Daha bizim telgraf ya gitti, ya gitmedi, bu nasıl olur dedim. Müşkülü arz etmek için Uzun Sokak’taki kulübe gitmeden evvel otelin 50–60 adım ilerisindeki telgrafhaneye giderek baş memurdan hakikati öğrenmek istedim.

O da: “Evet bu mesele bizim de hayretimizi mucip oldu. Biz burada Erzurum telgrafhanesine bu telgrafi çektiğimiz halde, oradaki arkadaşlar “İnşaallah filî-i hayır. Burada dahi bugün bir içtima yapılarak, Trabzon vilâyetine ve kongreye karşı bir telgraf vardır, onu yazdıracağız” diyerek telgrafi yazdırdılar” (Zeki Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 7).

İçerik olarak Trabzon’dan gönderilen telgrafla aynı şeylerden bahseden Erzurum Müdafa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin telgrafi şöyledir:

“Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’ne,

30.5.1335

Irkı, dini, tarihi vahdet ile mukadderatı müşterek olan Trabzon ve Vilayat-ı şarkiyenin tevhid-i mesai etmesi lazım gelen an-ı tarih-i hulul etmiştir. Trabzon, vilayetlerimizin nefes borusu ve gözü ve buralar Trabzon’un bel kemiğidir. Trabzon’un bizziz, dâhili vilayetlerimizin de Trabzonsuz yaşaması imkânsızdır.

Bugün mukaddes vatanımıza göz diken muhterisler, maksatlarına doğru mühim adımlar atmaktadırlar. Aramızda husule gelecek bir ittihat sai ve emelin bütün o ihtiraslara tekabül edeceği kanaatini beslediğinden muhterem ve hamiyet-mend Trabzonlu hemşerilerimize dest-i uhuvvet ve muaveneti uzatmağa ve hem mukadderatı olan diğer beş vilayet ile beraber tevhid-i mesai etmek ve ahval karşısında aynı vaziyette bulunmak ve Vilayat-i Şarkiyeye Müdafa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin Dersaadet’teki merkezinin muvafakat-ı takdirinde Erzurum’da veyahut diğer mutavassıt bir vilayette in’ikad edecek kongreye sizin de iştirakinizi teklif ediyoruz. Bu husustaki fikir ve nazarlarının serian bildirilmesini ehemmiyetle temenni eyleriz. Hukuk-ı sarıhamızın yar ve ağyar nazarında tecellisi bu tevhid-i mesainin ilk semeresi olacağı hususunda kanaatimiz berkemaldir”¹(Karabekir, 1993: 76; Kırzioğlu, 1970: 15).

Erzurumlular Milli Mücadele adına tıpkı Trabzon’daki gibi önemli ve büyük adımlar atmış, bu çabalarında da kendilerine Trabzon’u büyük bir destekçi güç olarak görmüşlerdir. Trabzonlular, tasarlanan umumi kongrenin Erzurum’da olması gerektiği hususunda, Erzurumlular ise böyle bir kongrenin ancak Trabzon desteği ile

¹ Bazı kaynaklarda bu iki telgraf birbirinin cevabı gibi ifade edilmişse de her iki taraf ta birbirinden habersiz çekilmiştir. Hatta hatıratına göre Trabzonlular da Erzurum’un gönderdiği telgrafi kendilerine

gerçekleşebileceği konusunda hemfikirdi. Telgrafta “Trabzon, vilayetimizin nefes borusu ve gözü, buralar Trabzon’un bel kemiğidir” denilerek Trabzon’un dâhili vilayetler için olan önemi belirtilirken aynı zamanda bu vilayetlerin Trabzon için olan önemi de kuvvetlice vurgulanmıştır. Telgrafın devamındaki “ Trabzon’un bizsiz, dâhili vilayetlerimizin de Trabzonsuz yaşaması imkânsızdır” beyanıyla da birlikteliğin gereği gayet net bir şekilde ifade edilmiştir.

Bu karşılıklı beklenti mevcut şartların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü bu esnada Akdeniz sahilleri Fransız ve İtalyanlarca, Ege bölgesinin tamamına yakını Yunanlılarca işgal edilmişti. İstanbul’dan Samsun’a kadar kıyı kesimi de işgal altında olup aynı zamanda düşman donanması ile kontrol altında tutulmakta idi. Bu şartlarda Milli Mücadele ancak ve ancak iç bölgelerimizde doğabilirdi. Trabzon da bu hareketin dış dünyaya bağlantısını sağlayacak tek çıkış kapısı olmasından dolayı çok önemliydi (Albayrak, 1981: 130–131).

Yukarıdaki telgraf sonrasında Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti’nin Kazım Karabekir Paşa tarafından “ pek güzel ve tarihi cevap” olarak nitelenen telgrafi Erzurum’a çekilmiştir. Bu telgrafta umumi kongrenin milli maksadı temsil etmesi açısından Erzurum’da olması teklif edilmiştir. Çünkü daha öncede belirttiğimiz gibi Trabzon sahil bir kent olması münasebetiyle işgal tehlikesi altında idi. Kongrenin köklü, kalıcı ve etkili olabilmesi için emniyette olması şarttı. Bir diğer faktör de Erzurum’un tarihi geçmişi ve bulunduğu stratejik konum itibariyle Doğu Anadolu’da merkezi konuma sahip olması idi. İşte bütün bunlar göz önüne alınarak umumi kongre merkezi olarak Erzurum uygun görülmüş ve teklif de bu yönde yapılmıştır. Telgrafın aslı şu şekildedir:

30 Mayıs 1335 (1919)

“Vilayetimizde in’ikad ve birkaç günden beri bilcümle mülhakat murahhaslarından mürekkep olarak içtima eden kongre ufkun müzlim bulutlarına karşı tedabir-i lazimedede ihtiyatkaranedede bulunmak ve merkezi Erzurum vilayeti olmak üzere vilayat-ı şarkiyye murahhaslarından mürekkep muazzam bir kongrenin kısa bir müddet zarfında akdini müttefikan taht-ı karara almıştır.

cevap niteliğinde zannederek tereddüde düşmüşlerdir. Fakat bunun isabetli bir tesadüf olduğu çok geçmeden anlaşılmıştır.

Erzurum'un vasatta ve öteden beri maruz-ı mahalik olması ve serhadde bulunması hasebiyle vilayat-ı mezkure arasında an'anevi, tarihi bir mevki vardır. İctimain orada vukuunu ve maksad-ı milliye vüsulü için sürati husulünü şiddetle arzu eylemekteyiz. Keyfiyetten Sivas, Diyarıbekir, Van, Bitlis, Mamuretülaziz vilayetlerini haberdar eyledik. İzam kılınacak murahhasların milleti bihakkin temsil etmeleri için her kazanın lâakal bir murahhası bulunması esasını kabul ettikleri orada teşekkül edecek olan kongre yövm-i ictimai müstacel telgrafla bildirildiği gün vilayetimiz murahhaslarını izam eylemekte tehir etmeyecektir. Vilayat-ı saire ile de bilmuhabere bu hususun temini faaliyeti malumelerinden muntazırdır. Cenab-ı Hakkın inayetine ve yekdiğerine suver-i adide ile merbutiyetlerini her zaman izhar eden Anadolu lular'ın azim ve sebatına müsteniden hareket müntec-i muvaffakiyet olacağına emniyetimiz berkemaldir.

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Kongre Hey'eti (Karabekir, 1993: 77-78; Kırzioğlu, 1970: 18).

Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinin cevabı Erzurum'da çok olumlu karşılanmış ve Umumi kongre esaslarının hazırlanmaya başlandığı belirtilmiştir. Bütün bu gelişmeler aynı kaderi paylaşan insanların mücadele içinde aynı birlikteliği gösterdiğini vurgulamaktadır. Bunu Erzurumlular şöyle ifade etmektedir:

“Teklifiniz burada kemal-i hürmetle karşılandı. Artık mukadderatımız gibi amal ve mesaimiz de birdir. Vilayat-ı şarkiyyede hukuk-ı mukaddesi-i İslamiyenin müdafaa ve muhafazası vazife-i tarihiye ve milliyesi kan, tarih ve din iştirakiyle yek vucut olan Türk ve Kürde teveccüh etmiş olduğundan ve teklif-i âlilerine tamamen iştirak eylemiş olduğumuzdan bahisle iş'arati biraderalarının ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınması tekiden vilayat-ı şarkiyyeye yazıldı. Umumi kongre esasâtını hazırlamağa başladık. Diğer vilayetlerden cevap vürudunu müteakip ictimain akdi için arz-ı keyfiyet edilecektir. Atiden emin olarak samimi ihtiramlarımızı teşekküratımıza terdif eyleriz.

Erzurum Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti
30 Mayıs 1335
Erzurum” (Karabekir, 1993: 78)

30 Mayıs tarihi hakikaten Milli Mücadele için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Aynı gün içerisinde Trabzon ve Erzurumlular birbirlerine telgraf çekmiş, yine aynı gün içerisinde birbirleriyle anlaşarak bu birlikteliklerini diğer doğu vilayetlerine bildirerek onları da bu kuvvetli birlikteliğe güç katmaları amacıyla davet etmişlerdir. Erzurum'dan bu vilayetlere çekilen telgrafın içeriği incelendiğinde Trabzon'la olan işbirliğinin vurgulandığı açıkça görülmektedir. Telgraf şöyledir:

“Van, Bitlis, Diyarbakır, Mamuretülaziz,

Sivas Vilayetleri ile Erzincan'a yazılmıştır.

Vilayat-ı Şarkiyemizin Ermeni idaresine terk edileceğine dair kat'i emareler zuhur etti. Tarih-i İslam için kara sahifeler hazırlanmaktadır. Vilayat-ı şarkiyeye baştanbaşa bir Müslüman memleketi ve istikbal-i İslam'ın kapısı olduğundan ve bu vilayetlerimiz kan, din, tarih kardeşi olan Kürd ile Türkün namus ve hamiyetine mevdu bulunduğundan bugün bize teveccüh eden vazife-i diniye ve tarihiye pek büyük ve pek mukaddestir. Biz Ermeni zulmü altında mahvolmamak için birleşmek, tevhid-i mesai etmek vazifesi karşısında bulunuyoruz. Geçende yazdığımız telgrafta tevhid-i mesai lüzumunu arz ve teklif etmiştik. Bu kerre Trabzonlu kardeşlerimiz bütün vilayat-ı şarkiyenin iştiraki ile Erzurum'da umumi bir kongre akdini iltizam ve talep eylemişlerdir. Bu cihet bizce de tamamen tasvip edildiği gibi, her kazanın kongre mümessili göndermesi hususu hassaten şayan-ı temenni görülmüştür. Binaenaleyh müşterek bulunduğumuz Trabzon teklifinin ehemmiyetle nazar-ı dikkate alınarak icra-ı icabı sizce de tasvip edileceği şüphesiz olduğundan icap eden istihzaratta bulunmak üzere keyfiyetin sürat-i mümkinine ile iş'arını rica ve muazzam İslam tarihinin Ermeni ayağı altında mahvolmasına imkân bırakılmamasını istirham eyleyiriz.”

Vilayat-ı Şarkiyeye Erzurum Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti (Karabekir, 1993: 78)

2.4. Erzurum Kongresi

Zeki Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın fahr-ı yâverân-ı Hazret-i Padişahî ve 9. Ordu Müfettişi olarak fevkalâde yetkiler ve büyük dağdağa ve kadro ile İzmir işgali günü, yani 15 Mayıs 1919 tarihinde maiyeti erkânı ile İstanbul'dan Bandırma Vapuru ile Samsun'a hareket ettiğini ifade etmektedir (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 7)¹.

Kadirbeyoğlu Zeki Bey II. Trabzon Kongresi'nin devam ettiği günlerde, Havza'da bulunmakta olan Mustafa Kemal Paşa'dan Trabzon Kongresi'ne hitaben bir telgraf geldiğini bildirmektedir.

Mustafa Kemal Paşa telgrafta nazik olan vaziyetten bahsederek; hükümeti müşkül bir mevkiye sokacak herhangi bir olay ya da durumdan kaçınılmasını, yapılacak genel bir

¹ “Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlar:

Miralay Refet Bey, Üçüncü Kolordu Kumandanı olarak, Miralay Kazım Bey, Manastırlı Erkân-ı Harp Reisi, Kaymakam Arif Bey, Reis-i Sâni, Binbaşı Hüsrev Bey, Birinci Şube Müdürü, Binbaşı Kemal Bey, Topçu Kumandanı, Miralay İbrahim Tali Bey, Sıhhiye Reisi, Binbaşı Doktor Refik Bey, Sıhhiye Reis Muavini, Yüzbaşı Cevat, İsmail Hakkı, Ali Şevket, Mümtaz, Ayı Mustafa, Mülazim-i evvel heyeti, Abdullah, Hikmet, Mülazim-i sâni Muzaffer, Kâtip Faik ve Memduh Bey ve efendiler karargâhın mütemmem teşkilatından madut bulunuyorlardı” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz :8).

Bu listeyi Kazım Karabekir de kısmen ifade etmiştir. Yine İsmet Görgülü eserinde yukarıdaki listenin tamamına yakını zikretmektedir (Karabekir, 1993: 69; Görgülü, 1993: 201).

ıslahat ile memleket selâmetinin temin edileceğini ve kendisine yapılacak müracaatların da tetkik edileceğini bildiriyor idi.

Telgrafın içeriğinin her manaya gelebilecek şekilde ifade edilmiş olması kongre mensuplarında memnuniyetsizlik yaratmış ve aralarındaki müzakere sonrasında telgrafa cevap verilmemiştir.

Söylentilere göre İstanbul Hükümetinin Mustafa Kemal Paşa'yı ordu müfettişliğiyle Anadolu ve özellikle şarka göndermesi, İtilaf Devletleri'nin talep ve direktiflerinin tatbiki ve halk tarafından başlatılacak olan fiili bir hareketten dolayı, imzalanmış antlaşma şartlarına göre müşkül bir duruma düşmeme ve ortaya çıkan bu halk teşekküllerinin dağıtılması amacını güdüyordu (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 8).

Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafında resmi görevini açıklayan ifadeleri, Trabzon muhitinde, "Erzurum ve Trabzon'daki faaliyetler Osmanlı Devleti'nin geleceğini tehlikeye itmektedir" şeklinde algılanmıştır. Hâlbuki Mustafa Kemal Paşa'nın resmi görevi ile Anadolu'ya geçişinin altında yatan asıl düşüncesi zaten birbirinden farklı idi¹. Görüleceği üzere, bir müddet sonra İstanbul Hükümeti icraatlarına muhalif olan Anadolu'daki bu hareketin başına Mustafa Kemal Paşa geçecektir.

Bununla birlikte Zeki Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın gizli firar teşebbüsleriyle Anadolu'ya geçip halkı teşkilatlandırma, İtilaf Devletleri'ne karşı koyma, diğer taraftan İstanbul Hükümeti Anadolu'daki oluşuma destek olmadığı takdirde ona karşı da isyan edip ayrı bir idare kurma planları yaparken, "Padişah Yaveri" sıfatı ile işgal altındaki İstanbul'dan 9 Ordu müfettişi olarak fevkalade yetkilerle ve büyük bir maiyet erkânıyla çıkabilmiş olmasını esrarlı bir durum olarak değerlendirmektedir (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 7).

Zeki Bey gelen telgrafın içeriğinden bahsederken işgalcilere ve onların yandaşları olan Rum ve Ermenilere karşı verilecek tepkiler hususunda uyarıda bulunulduğunu belirtmektedir. Oysaki Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gelişinden sonra çektiği telgraflar incelendiğinde halkı işgalci güçlere karşı yoğun bir şekilde ayaklandırma

¹ M. Kemal Paşa asıl maksadı ve Samsun'a gönderilişi hakkındaki bilgi için bkz. M. Kemal Atatürk, Nutuk, 1919-1927, A.A.M., Ankara, 2000, s. 7-9

gayreti içinde olduğu açıkça gör÷lmektedir. Bu hususta halkın mevcut tepkisini daha da genişletmeye çalışırken diğer taraftan askeri anlamda ortaya çıkabilecek yeni ve olumsuz durumlara karşı gizlice gerekli tedbirleri de almaya çalışmıştır (ATTB, 1991: 23–27; Onar, 1995: 37–55).

Mustafa Kemal Paşa'ya karşı başlangıçta Trabzon muhitinde gör÷len bu muhalefetin, onun İstanbul'dan büyük bir erkânla gelişinden ve resmi görevine karşı duyulan rahatsızlıktan kaynaklanmıştır. Zira gerek Trabzon'un gerekse Erzurum'un ileri gelen simaları İstanbul yönetiminin bir şey yapamadığını, kurtuluşun ancak Milli Mücadele'de olduğunu görmüşlerdir. Bu amaçla giriştikleri faaliyetlerinde oldukça büyük adımlar atmışlar ve silahlı mücadele de dâhil olmak üzere her şeyi göze almışlardı.

Zeki Bey ve Trabzon eşrafına göre Mustafa Kemal Paşa kimdi? Evet, bu sorunun cevabı muhalefetin ilk sebebini ortaya koyar. Onların nazarında İstanbul Hükümeti bu güne kadar yaptığı icraatlarla işgallere karşı hiçbir tepki göstermemiş, hatta ve hatta gösterilebilecek tepkileri de engelleme yoluna gitmektedir. Adeta işgalci güçlerin ekmeğine yağ sürmektedir. Mustafa Kemal Paşa da İstanbul Hükümeti'ni temsil eden, onun direktiflerini yerine getirecek, daha önce aldığı görevleri üstün başarılarla neticelendirmiş, dolayısı ile Anadolu'daki dirilmeyi engelleyebilecek önemli ve etkili bir komutandır. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa Trabzon ve Erzurum muhitinde başlayan Milli Mücadele çalışmaları için çok büyük bir tehlike arz etmekteydi. Zaten bu bölgedeki faaliyetleri resmi görevi gereği engellemeliydi. Bunun için maiyetinde ve emrinde büyük bir güç bulundurmaktaydı.

Mustafa Kemal Paşa'nın asıl maksadı ancak Erzurum Kongresi öncesinde tüm resmi görev ve unvanlarını bıraktığında anlaşılabilmiştir. Fakat Trabzon muhitinin önde gelen simaları ile Zeki Bey'in başlangıçta beliren bu muhalif tutumu, ileriki safhalarda kendisini daha da gösterecektir. Kadirbeyoğlu, başlangıçta Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Hükümeti'nce gönderilmesi sebebiyle Anadolu'daki hareketi engelleyebileceğini düşünmüştür. Milli Mücadelenin ilerleyen safhalarında ise niyetinin Milli Mücadele'yi başlatmak olduğu anlaşılmıştır. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın mücadele hareketine liderlik etmesi, o zamana kadar milli mücadele çalışmaları

içerisinde aktif olarak yer alan Zeki Bey'in ve Trabzon eşrafının geri planda kalmasına sebep olmuştur. Yine Erzurum Kongresi'nde başkanlık seçimi meselesinde, kongrenin toplanması için gösterdikleri çaba münasebetiyle Trabzon delegelerinde başkanlık beklentisi olduğu da kuvvetle muhtemeldir. Bunun da muhalefete devam etmelerinde etkili olduğu görülmektedir.

II. Trabzon Kongresi dört gün aradan sonra tekrar toplanmıştır. Vilayet halkının kaza temsilcilerinden başka Belediye, Ticaret Odaları ve tanınmış birçok yüksek makam şahısları kongreye müracaatla vatanın her bir karış toprağını kanlarıyla sulamaya ve bu hususta varını yoğunu ortaya koymaya, herhangi bir tecavüzde tek canlı kalacak Türk'ün bile çarpışıp ölmeye and içtiklerini belirten mealdeki telgrafları gözyaşlarıyla okunmuş ve bu suretle büyük kararlar alınmıştır(Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 8). Böylece Kuva-yı Milliye hareketi, İzmir'in işgaliyle fikir sahasından eylem safhasına çıkmıştır (Selvi, 2000: 73).

10 Temmuz tarihinde Erzurum'da açılacak kongreye iştirak etmek için her kazanın tam yetkiyle seçeceği temsilcilerini Erzurum'da buldurması rica olunarak kongre kapatıldı.

O sırada Mustafa Kemal Paşa'nın kongreye hitaben ikinci telgrafi gelmiştir. Telgrafta bundan evvelki telgrafına cevap alamadığından ve kongrenin vatanın kurtuluşu hakkında vereceği herhangi bir kararı kendisi başta olmak üzere ordunun destekleyeceğinden bahsetmekteydi.

Zeki Bey Erzurum'a hareket edişlerini ve Erzurumluların misafirperverliğini şöyle anlatmıştır:

“3 Temmuz 335 (1919) tarihinde Trabzon'dan aldığım bir telgrafta Trabzon ve sahil mülhakat murahhaslarından bazılarının, İzzet ve Servet Beyler de dahil olduğu halde, Gümüşhane tarikiyle Erzurum'a bugün hareket ettiklerini ve Rize murahhaslarının da Of-Sürmene tarikiyle Bayburt'ta birleşeceğini bildiriyordu. 5 Temmuz tarihinde alaturka saat 10 raddelerinde merkez livaya muvasalat ettiler, ertesi günü, akşamüzeri Bayburt'a varmak üzere alessabah bir kabile halinde atlar ve arabalarla yola çıkıldı. Servet ve İzzet Beylerle ben bir arabada idim. Üç gün sonra Karabiyik Hanları'na muvasalatımızda orada bir yüzbaşı bizi istikbal etti. Saat 8 raddelerinde Çermik ve Ilıca namlarıyla yad olunan nahiye merkezine muvasalat olundu. Erzurum eşrafiyle Belediye Reisi Zakir Bey askeri kıtaat kumandanları ve Ilıca Nahiyesi ileri gelenleri pek büyük bir cemmigafir halinde

bizleri istikbal ederek evvelce izhar edilen çadırlara götürüp buzlu ayran, envai türlü şerbet, dondurma, sigara, kahve ikram ederek akşam da muazzam bir ziyafet çektiler. Ertesi günü kahvaltıyı müteakip üç saatlik mesafede Palandöken ve Heybe Dağları eteklerinde kurulu Erzurum'a doğru, Erzurum'dan gelen arabaların da iştirakiyle, her arabada iki murahhas ve yanlarında birer mihmandar olarak gidiyoruz. Gars namında küçük bir köyde halk yolumuzu kesti. Ağaçların altında hazırlanmış kalın büyük şilteler üzerine kilimler ve halılar sererek hazırladıkları buzlu ayranları ikram ettiler. Üç çeyrek kadar istirahatın sonra yine Erzurum'a müteveccihen hareket ettik" (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 9–10).

Zeki Bey ve Trabzon murahhasları yolda Belediye Reisi'nden Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in bir haftadan beri Erzurum'da olduklarını ve Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa ederek bir ferd gibi memleketin müdafaası için çalışacağını beyanname ile neşrettiğini de öğrenmişlerdi. Erzurum'a varış anını Zeki Bey şöyle ifade etmiştir:

"İstanbul kapısında büyük bir halk kalabalığı ve bir alay asker tarafından karşılandık. Rauf Bey'le bir paşanın bize doğru ilerlediklerini gördük Kemal Paşa hayırlı bir maslahatın başlangıcı olan ve mukaddes bir vazifenin mebdini teşkil eden bugün milli mevcudiyeti her halde vatanımızı selamete çıkaracağından bahisle bizlere dahi beyanı hoşâmedi ederek ufak bir nutuk verdi.

Buna mukabil Servet Bey de Âmâl-i Milliye'nin tecellisi ve Türk azminin hiçbir vakit kırılmadığı ve kırılmayacağından bahisle mevzua münasip cevap vererek selam dur vaziyetinde bulunan askerinin önünden geçilerek kapılardan içeri girdik" (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 9).

Bu arada Kazım Karabekir Paşa'nın yaveri Paşa'nın rahatsızlığından dolayı karşılamada bulunamadığını, bu sebeple kendisinin mazur görülmesini rica ettiğini bildirmiştir. Böylece Zeki Bey, Mustafa Kemal Paşa ile ilk defa kongre münasebetiyle gittiği Erzurum'da karşılaşmıştır. Henüz diğer illerin delegeleri Erzurum'da hazır bulunmadığından delegelerin toplanması için beklenilmiş; geçen bu süre içerisinde Trabzon murahhasları Erzurum'daki Cemiyet Reisi Hoca Raif Efendi'yi¹, Mustafa Kemal Paşa'yı, Rauf Bey'i ve şehrin ileri gelen idari ve sivil erkânını ziyaret etmiş, yapılan görüşmelerde çeşitli fikir alışverişinde bulunmuşlardır (Selvi, 2000: 103).

Bu görüşmeler esnasında Zeki Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasında ciddi ve önemli konuşmalar olmuştur. Mustafa Kemal Paşa sorduğu sorular ile Trabzon eşrafının ne düşündüğünü ve neler yapmayı planladıklarını anlamaya çalışmıştır. Mustafa Kemal

¹ Gümüşhane'de iki sene kadılık yapmıştır(Mısıroğlu, 1995 : 37).

Paşa ve Rauf Bey ile yapılan görüşmede ele alınan konular ve konuşmalar Zeki Bey'in dilinden şöyle aktarılmıştır:

“Mustafa Kemal Paşa, “Beyler kongre hakkında ne fikriniz vardır, ne düşünüyorsunuz, vaziyetin alabileceği şekil ne olabilir, şimdiye kadar sizlerce ittihaz edilmiş bir tasavvur var mıdır?” diye mufassal bir sual silsilesi açtı.

Hâlbuki bizim akşamki kararımız, biz vaziyet hakkında daha salâhiyetli oldukları için bunlardan malumat almak idi. Hâlbuki şimdi onlar bize sual sorup, daha açıkçası ne yapmak istediğimizi anlamak istiyorlar.

Ben İzzet ve Servet Beylerin arasında oturuyordum. Biri alttan, diğeri üstten koluma dokunarak cevap vermemi istediler. Bu vaziyet de Mustafa Kemal'in gözünden kaçmadığından, “Zeki Bey arkadaşlarımız cevabı size bırakıyorlar, buyurun bakalım” diyerek pencerenin önünde otuyorken, sandalyesini alarak ortadaki masanın yanına geldi. Ve biz de masanın etrafında toplandık. Yalnız Rauf Bey hazren sandalyesinden çok yavaş bir surette sallanıyordu.

Paşa dedim, bunların her ikisi de senelerden beri me'busluk ediyor. Siyasi vaziyete benden daha çok fazla vükûfları vardır. Usulen onların cevap vermesi lazımdır.

Ama gerek arkadaşlar ve gerek zât-ı âlileri benim söylememi istiyorsunuz, sinnen de hepinizin küçüğü olduğum için pek iyi ben söyleyeyim. Bizim düşündüğümüz ve düşünmek istediğimiz memleketin kurtarılmasıdır. Bunda cümlemiz müttefikiz, biz çok fena bir surette mağlup olduk. Galiplerin lüzumundan fazlasıyla muzafferiyetlerinden istifade ederek kilometre hesabıyla vatanımızın dörtte üçünü elimizden aldılar. Arabistan'da birçok hükümetler teşekkül edeceğini haber alıyoruz. Elimizde kalan veyahut kaldı zannettiğimiz yerler için de her gün bir haber alıyoruz. Bu haberlerin rıtka ve kizbe ihtimali olmakla beraber Trabzon'dan hareket etmeden evvel İstanbul'dan alınan son haberlerde üzerinde yürüyüp bastığımız bu toprakların Ermenistan Hükümeti teşkil edeceğini, bir rivayet de Trabzon'un da iskele diye verileceği beri taraftan ise Rumlar gözümüzün önünde Trabzon ve havalisinin Pontus Hükümeti teşkil edeceğini hiç saklamadan açıktan açığa söylemektedirler.

Bu ahval karşısında elimizi ayağımızı bağlayıp durmak insanlık namına ecdadımızın kanı ile yoğrulmuş ve henüz kardeşlerimizin, babalarımızın kan buharı dalgalanan bu toprakları bir ferd kalıncaya kadar müdafaa etmeğe karar verdik. Ve bu uğurda buraya geldik.

Evet her yerde ufak tefek hareketler vücuda geliyor. Lâkin bu gibi münferit isteklerin hiçbir vakit kuvvet ve kudret teşkil edemeyeceğini düşünerek ilk evvel haberimiz olduğu üzere Trabzon vilayeti namına Trabzon'da bir kongre akdettik. Bu kongre ile hüsnüniyetimizi göstererek Avrupa'dan adalet istemek ve Paris'e göndereceğimiz hususi bir heyetle de propaganda yaptırıp daha açıkçası merhamet dilemek idi.

Hâlbuki biz hangi asırda olduğumuzu, karşıımızdaki zaman zaman dost ve bazen müttefik geçinerek can damarlarımızı alan bu devletlerin bizi mahvetmeye azmetmiş olduğunu henüz anlayamadığımızı ve bu gidişle ileride dahi

anlayamayacağımızı çok acı olarak gördüm ve harp ile hiç alakası olmayan İzmir gibi bir vilayetimizin Yunan palikaryalarına peşkeş çekildiğini veyahut çekilmek istendiğini de görünce böyle kendi başına şurada burada, ötede beride teşekkül eden kuvvetlerle teşkilatsız olarak bu işin görülmeceğini anladık ve ikinci kongreyi bu cepheden içtima davet ederek Avrupa'dan adalet dilenmekten ise kendi kuvvetimize, kendi varlığımıza dayanarak içerisinde büyük bir vahdet ve birlik vücuda getirip vatani kurtarmak için Şark Vilayetlerine ittihaz edilecek ve alınacak tedabirin el birliği ile yapılması ve her neye karar verilirse yine hep beraber verilmesi için merkezi Erzurum'da olmak üzere umumi bir kongrenin akdini teklif ettik. Allah razı olsun onlar da bizim bu noktai nazarımıza kabul ederek verdikleri muvafik cevap üzerine biz de kalkıp buraya geldik. Buraya kadar hadisat bu suretle cereyan etti.

Burada bu vaziyet hakkında henüz kimseyle görüşmedik. Kongrenin alacağı şekil de bence müspet olmaktan başka hiçbir gayeyi istihdaf edemez. Menfi olan her şey çok açık söyleyeyim ki ölüme mahkûmdur.

Mustafa Kemal Paşa: O kuvvetiniz var mıdır?

Zeki Bey: “Bugün için Milletin vahdeti vardır, yarın için teşkilat olacaktır. Paşa, paşa, eğer bugünkü Hükümet Millette o vahdeti görüp hissetmezse bizim çoktan külümüzü havaya savururlardı. Bugün için bize kalkacak el ile belki ferden bir kişi iki kişi ölürüz, kalkan eller, sağ mı kalır zannedersiniz.”

Mustafa Kemal Paşa: Bu hususta ne gibi bir karar ittihaz ettiniz?

Zeki Bey: Tarafımızdan ittihaz edilmiş, tasarlanmış, tasavvur edilmiş, ihzar edilmiş hiçbir proje ve karar yoktur. Belki kendi şahsî fikirlerimiz vardır. Bununla beraber evvelce de söylediğim üzere biz şimdiden kendi fikirlerimizi söyleyemeyiz. Hep bir düşünüp hep bir söyleyeceğiz. Bu da ancak kongre açıldıktan sonra orada görüşülüp anlaşılacaktır” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 11–13).

Buraya kadar olan konuşmadan anlaşılacağı üzere Zeki Bey I.Trabzon Kongresi'nde belirlenen sempati kazanma ve haklarımızı dile getirme politikasını, İtilaf Devletleri'nin amacını iyi kavrayamamış olmalarıyla açıklamakta ve İzmir'in işgaliyle gözlerinin açıldığını belirtmektedir. Yine bu ciddi tehlikenin ufak tefek ve kendinden bağımsız teşekküllerle savuşturulamayacağı, bu sebeple de organize ve geniş kapsamlı fiili bir hareket başlatmak amacıyla II. Trabzon Kongresi'nde Erzurum'la istişare kararı alındığını belirtmektedir. Zeki Bey'in ifadeleri çok net ve kararlı bir üslup taşımaktadır. Konuşmasında faaliyetlerinin İstanbul Hükümeti'nin kısıtlama ve engellemelerine rağmen devam edeceğini, en önemli dayanaklarının halkın birlikteliğinin olduğunu, bu konuda alınacak kararların tek başına değil istişare ile alınacağını ve ferdi hareket etmeyeceklerini vurgulamaktadır. Görüşmenin devamında Mustafa Kemal konuyla ilgili tereddüdünü dile getirmiştir:

“Mustafa Kemal Paşa: Peki ama İstanbul’da bugün düşmanlarla uyuşmuş bir hükümet vardır. Onun da burada valisi, askeri, jandarması vardır. Kendi aleyhine açıktan açığa tertibat alınmasını arzu eder mi, bizleri tevkife kalkmazlar mı?”

Zeki Bey: Paşa, bizler İstanbul’un bu vaziyeti ihdas etmesini arzu ederiz. Hain oldukları bizce tahakkuk etmiştir. Lâkin deli oldukları henüz daha belli olmadı. Bu sualin cevabını daha demin verdim. Bizi tutan ve tutacak olan kudret ve kuvvet milli vahdettir. İstanbul’un emir vermesine hacet yok. Burada herhangi bir vali, mutasarrıf, jandarma komutanı becereceğine, muvaffak olacağına emin olsa onu çoktan yapar. Asker bizim evlatlarımızdır. O bize namluyu çevirmeyecektir. Senin Hükümet teşkilatı dediğin üç buçuk memur ise, onlar da yine bu vatanın evladıdır. Bugün bizden çekinip içtinap etmeleri vaziyetin alacağı şekil ile hallolunur. Hiçbir kıymet ifade etmez” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 13).

Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkışından Sivas Kongresi’nin sonuna kadarki dönemde İstanbul Hükümeti’nin başında Sadrazam Damat Ferit Paşa bulunmakta idi. Zeki Bey, İzmir’in işgaline bile hiç tepki vermeyip adeta Yunanlıların hiçbir engelle karşılaşmaması için gereken tedbirleri alan, hatta masum vatandaşların ve direnmeme emri alan askerin katledilişine seyirci kalan Damat Ferit Paşa için “hain” tabirini kullanmıştır. Yine bu konuşmada İstanbul Hükümeti’nden bir şey beklenmediğini ve İstanbul Hükümetinin Milli Mücadele çalışma ve gayretlerine engel olamayacağını beyan etmiştir. Burada Zeki Bey’in İstanbul Hükümeti ile ilgili değerlendirmeleri bize daha sonra değineceğimiz Damat Ferit Paşa ile görüşmesi meselesinde ışık olacaktır. Konuşmasını Mustafa Kemal Paşa şöyle sonlandırmıştır:

“Merkezin teşkilatı ile kongreye karşı bir mukabil hareketi hatıra getirmiyor musunuz ki, halk beyninde gayri memnunlar da var.

Zeki Bey: Bugünkü his ve duygular o kadar saf ve temizdir ki, böyle pis bir havanın hiçbir vakit esmeyeceğine kat’iyyetle kani bulunuyoruz.

Mustafa Kemal Paşa: Bütün arkadaşlar bu azimde ise muvaffakiyet kat’idir. Şimdiden sizleri tebrik ederim” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 14).

Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa’nın Trabzonlu temsilcilerden edindiği izlenim çok olumlu olmuştur ki onları bu düşünce, hedef ve gayretlerinden dolayı tebrik etmiştir. Bu görüşmeden sonra Zeki Bey ile delege İzzet Bey¹ arasındaki konuşma ve yorumlar ilginçtir. Zeki Bey, Paşa’nın halinden bir şey anlayamadıklarını, çekingen, düşünceli ve hatta farklı düşüncelere sahipmiş gibi bir izlenim verdiğini ifade etmektedir. İzzet Bey

¹ Eyüpzade; Ömer Fevzi Bey’in de yakın akrabasıdır (Goloğlu, 1968: 133)

bu konuda Zeki Bey'e dönerek "Zeki, benim bu adamı gözüm hiç tutmadı, ipin ucu galiba elden kaçacak" demiştir. Zeki Bey ise ona şu cevabı vermiştir:

"Azizim İzzet Bey, ne bir mevki ne de bir imtiyaz peşinde değilim, maksat vatanımın tam istiklâl ile kurtulmasıdır. Ben bugünü göreyim de başta kim olursa olsun. Tabii Milli duyguya malik namuskâr zevattan teşekkül edecek hükümet herkesin takdir ve itimadını mucip olacaktır. Hele bir Karabekir'i görelim" (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 15).

Burada özellikle İzzet Bey'in beyanında, milli mücadele adına ilk bayrağı açan ve Erzurum'da bir kongre yapılmasına dair ilk teklifi dile getiren Trabzon muhitinde bu mücadelenin önderi olma beklentisi ya da Erzurum Kongresi reisliği beklentisi olduğu görülmektedir. Fakat bu beklentiye rağmen Zeki Bey beyanında esas önemli meselenin vatanın selameti olduğunu vurgulamıştır.

Dar bir çerçevede düşünüldüğünde Trabzon muhitindeki böyle bir beklenti normal karşılanabilirse de geniş bir bakış açısıyla olay değerlendirildiğinde düşünce değişecektir. Milli Mücadele'yi sadece Erzurum Kongresi ile sınırlandırmamak ve meseleyi Vilayat-ı Şarkiye meselesi değil de bütün memleketin meselesi olarak değerlendirmek gerekir. Bu safhadan sonra yapılması gerekenler düşünüldüğünde ilk kıvılcımı kimin çıkardığı değil kimin bu işi başarabileceğinin önemi ön plana çıkmaktadır. Zaten Mustafa Kemal Paşa Milli Mücadele yolundaki gayretlerinden asla taviz vermeyecek ve üzerine aldığı bu milli sorumluluğun bilinciyle milli mücadeleyi bizzat yürütecek, birçoğları milli mücadeleden koparken o bu uğurdaki çabalarını başarıyla sonuçlandıracaktır. Bu sebeple yukarıdaki İzzet Bey'in ifadesi yersiz ve gereksiz bir ifade olarak kalacaktır.

Zeki Bey ile Trabzon delegeleri Servet ve İzzet Bey'ler toplanacak kongre için henüz diğer il delegelerinin gelmemesi münasebeti ile bu fırsattan istifade ederek çeşitli ziyaret ve görüşmelerde bulunmuşlardır. O sırada hasta olan Kazım Karabekir Paşa'yı hem ziyaret edip "geçmiş olsun" dileklerini bildirmek, hem de Mustafa Kemal Paşa ile ilgili fikir alışverişinde bulunmak amacıyla ziyaret etmişlerdir. Kazım Karabekir Paşa ise Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale Savaşları'nda gün yüzüne çıkan ve daha sonra Kurtuluş Savaşı'nda doruk noktasına ulaşan askeri ve idari vasıflarını dile getirerek

“Mustafa Kemal Paşa çok zeki ve muktedir bir asker ve bir idare adamıdır. Ordu Müfettişi olmak münasebetiyle de bir şahsiyettir” demiştir (Goloğlu, 1968: 177).

2.4.1. Kongre Başkanlığı Meselesi

Kongre öncesi bir günde, çok şakacı ve şen bir zat olan Vali Vekili Hurşit Efendi Trabzon delegelerini ziyaret etmiş; onun akabinde Zeki, Servet ve İzzet Bey’ler ile delege meselesini görüşmek üzere Raif Efendi diğer delegelerden müsaade istemiştir. Ayrı bir odaya geçen grup burada kongrenin neden geciktiğini, ne adla açılacağını, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey’in delege olup olamayacağını tartışmışlardır. Bu görüşmede evvela Raif Efendi Erzurum delegelerinin seçiminde geç kalınmasından dolayı Trabzonlu delegelerin serzenişte bulunduğunu Kazım Karabekir Paşa ve Rüştü Paşa’nın söylediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Zeki Bey, Batum’dan Samsun’a kadar büyük bir mıntıkaya sahip olan Trabzon vilayetinin seçimleri yapıp delegelerini seçip gönderebilmesine rağmen Erzurum’un bunda gecikmesini “Bu gün 10 Temmuz’dur, henüz delegeleriniz seçilmedi, daha çok bekleyeceğimiz anlaşılıyor.” diyerek eleştirmiştir. Görüşmenin devamında Zeki Bey, diğer vilayet delegelerinin de Erzurum’un delegelerini seçmekte geç kaldığında müttefik olduğunu belirtmiş, bu gecikme sebebini delege sayısındaki çoğunluğun Trabzon vilayetinde olmasına bağlamış ve Erzurum’un delege sayısını arttırmak için çalıştığını iddia etmiştir. Görüşmenin devamını Zeki Bey şu şekilde bildirmiştir:

“Bâhusus bizim aldığımız malumata nazaran zâtî âlileri kongreyi Vilâyât-ı Şarkıyye Cemiyeti¹ namına açmak fikrinde bulunduğunuzu haber alıyoruz.

Raif Efendi: Farz ediniz ki, böyle bir fikrimiz olsun.

Servet Bey: Hocam, bu fikir sizin şahsî fikriniz midir? Yoksa buradaki cemiyetinizin bir kararı ile alınmış bir fikir midir? Birinci defa bu ciheti anlayalım ki ona göre cevap verelim.

Raif Efendi: Maksat ve gaye kongrenin açılması değil midir? O nâma açılırsa ne gibi bir mahzur vardır.

İzzet Bey: Aman hocam, gayeler hep bir olabilir. O gayelerin içerisinde gizli emeller de bulunur. İstanbul’da henüz bizlerce meçhul olan zevâtın açtığı bir cemiyet ve onun namına burada açılan şubeyi bu gibi işlere karıştırmakta bence

¹ Merkezi İstanbul’da olup ona istinaden Erzurum’da açılan şubesidir(Goloğlu,1968:69).

hiçbir mana yoktur. Ve hiçbir arkadaşta bu fikre iştirak etmez. Çok rica ederiz, bu mukaddes gayeye başka türlü ihtiraslar girmesin. Bu fikirden sarf-ı -nazar ediniz. Hem de Servet Beyin sualine cevap vermediniz. Bu sizin şahsî fikriniz midir, yoksa bu cemiyetin gerek İstanbul merkezinde ve gerek burada ittihaz ettiği bir karar neticesi midir? Lütfen bu ciheti bize bildiriniz.

Raif Efendi: İstanbul'dan böyle bir tebligat yoktur. Burada da bir karar verilmiş değildir. Yalnız böyle olmasını arzu ediyoruz.

İzzet Bey: O halde muhterem hocam, lütfen bu fikirden sarf-ı nazar ediniz ki, hiçbir zaman buna imkân yoktur ve olamaz. Siz bir an evvel murahhaslarınızı seçip bizlerin işe başlaması hususunda teshilât göstermenizi rica ederiz” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 20).

Burada dikkati çeken diğer bir husus da kongrenin, merkezi İstanbul'da olan Vilayat-ı Şarkiye Cemiyeti adına toplanmasının Trabzon delegelerince istenmemesidir. Burada da yine “milli mücadelenin önderi kim olacaktır” sorunu temel mesele olarak görünmektedir. Daha önceki konuşmalardan da hatırlanacağı üzere Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in kongreye dâhil olmasından dolayı Trabzon grubu tedirgin olup ilk muhalefet belirtilerini İzzet Bey'in sözlerinde ortaya koymuştu. Bu defa da toplanacak kongrenin, merkezi İstanbul'da olan Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti adına toplanması fikri yeni bir muhalefet durumunu ortaya çıkarmıştır.

“Raif Efendi: Sizler bugün için zımnen bizim murahhaslarımıza da müdahale ediyormuşsunuz.

Zeki Bey: Ne gibi müdahale, henüz murahhaslarınızın kimlerden ibaret olduğunu bilmediğiniz için zımnen, seraheten ve bâhusus müdahale kelimesi çok tuhafıma gitti. Bir şeye müdahale etmek için onu bilmek lazımdır. Buyurun söyleyiniz bakalım, sizlerce seçilmesi gerekli olan zevat kimdir? ve ne diye müdahale edeceğiz.

Raif Efendi: Mesela bizlerden filan filan ile bir de misafireten burada bulunan sâbık Bahriye Nazırı Rauf Bey ve Ordu Müfettişliğinden istifa eden Mustafa Kemal Paşa'yı seçmek istiyoruz. Bunların her ikisine de Trabzon'dan gelen murahhaslar itiraz ediyorlarmış.

Zeki Bey: Hocam, düşün bir defa, gerek İzzet ve Servet Bey'ler ve gerek ben buraya gelinceye kadar ne Mustafa Kemal Paşa'yı ve ne de bu isimde bir kumandan olup olmadığını bilmiyoruz. Yalnız Trabzon Kongresinde bize evvela Samsun'da, ikinci kongrede Havza'dan telgrafla müracaat eden Mustafa Kemal Paşa'ya birincisi sükût ile, ikincisine de nazikâne red cevabı verdik. Karabekir'e de böylece anlattık. Rauf Beyefendi için böyle bir şey vârid değildi. O halde ne o bizi tanıır ve ne de biz onu tanıyıp biliriz. Bunları arz etmekten maksadım, bizlerin Mustafa Kemal Paşa'ya bir buğz-u adâveti yoktur ki onu istemeyelim. İş onun şahsında değil. Maksat, gâye bütün bütün başkadır. Asıl maksat, inkılabı halkın

vücuda getirmesi, halkın başarmasıdır. Size bu fikri kim verdi? Erzurum’da kongreye iştirak edecek kimse yok mudur? Yoksa murahhaslarınızın mutlak surette reis olmasını ve onun riyâsetini temin için de bir paşa olmasını mı istiyorsunuz?” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 20–21).

Trabzon delegelerinin ifadelerinden anlaşıldığı üzere gerek 10 Temmuz’da yapılması planlanan kongrenin gecikmesi gerekse Mustafa Kemal ve Rauf Bey’in kongreye delege olarak alınmak istenmesi, Erzurumluların hem delege sayısı hem de güçlü bir kongre başkanı adayı ile kongreye hâkim olmak istemesine yorumlanmıştır (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 19–20). Aynı konuşma içerisinde Giresun delegesi Dr. Naci ve Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey’ler hiçbir zaman askeri bir kumandanın önderliğinde kongrede bulunmayacaklarını, sivil bir kongrenin askerlikten yeni istifa etmiş bir kişinin önderliğinde açılmasının yabancılar nezdinde hoş karşılanmayacağını savunmuşlardır (Goloğlu, 1981: 30; Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 22).

Zeki, Servet ve İzzet Bey’ler Hoca Raif Efendi’yle görüşmek üzere medreseye giderler. Burada Raif Efendi’nin Hoca Necati Efendi’yle delegeleri kağıt üzerinde tayin ettiğini görünce Zeki Bey:

“Sizin murahhaslarınız yalnız sizin emirlerinizle mi tayin olunur? Bizim murahhaslarımız Belediye dairesinde umum halkın içtiması ile tayin olunur. Bu ne biçim intihâb?” diyerek delege seçim usulünü sert bir ifade ile eleştirmiştir. Tartışma devam etmiş:

“Servet Bey: “Hocam bu numuneye çok teşekkür ederim. Kongre bu işi halledecektir.” der demez, Hoca Raif Efendi yerinden fırlayarak “Ne demek istiyorsunuz? Kongre neyi halledecek?” dedi.

Servet Bey: “Mazbataların tetkiki ile kabul ve adem-i kabul biz 37 murahhas olarak geldik ve bu 37 murahhasın her biri birer memleket ahalisindedir. Bunları oradaki halk Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetleri ile Belediyeler müşterek olarak seçtiler ve yine müşterek olarak ellerine birer mazbata vererek buraya gönderdiler. Bununla beraber herhangi birimiz hakkında vuku bulacak ihbar üzerine tahkikat ve tetkikat yapmak kongreden seçilecek bir heyet ile bakmak mecburiyeti vardır” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 23).

Bütün bu olanlar münasebetiyle Raif Efendi Kazım Karabekir ile görüşmüş ve sıkıntılarını kendisine bildirmiştir. Milli Mücadele’nin doğuşundan nihayetine kadar

büyük emekleri geçmiş olan Kazım Karabekir Paşa, ortaya çıkan bu problemleri de her iki cepheyi razı etmek suretiyle çözümlemesini bilmiştir.

“Gece arkadaşlarla otururken hizmetimize bakan Mehmet Ağa bana bir işaret verdi. Yanına yaklaştığım vakitte Kazım Karabekir Paşa’nın bizim odada beklediğini söyledi. Ben de gizlice İzzet ve Servet Beylere haber vererek aşağıya indim. Onlarda geldiler. Karabekir Paşa, Hoca Raif Efendinin kendini ziyaretle Mustafa Kemal Paşa’nın Erzurum Murahhaslığına itiraz ettiğimizi söylediğini bildirdi. İzahatının sonunda da “ricamı şu suretle de teyid etmek isterim ki Trabzon grubundan herhangi bir arkadaş bu hususta hiçbir itirazda bulunmamasının teminini her üçünüzden ayrıca istirahat edeceğim. Hususi ziyaretim bu maksada matuf idi” dedi. Bunu kabul etmekte muztar kalarak ilk evvel Servet Bey: Paşam mademki böyle arzu ediyorsunuz, her birimiz ötekimiz adına söz verebiliriz, ben İzzet ve Zeki Beyler adına söz veriyorum, buna bütün mevcudiyetimizle çalışacağız dedi. Paşa teşekkür ederek gitti” (Goloğlu, 1968: 179)

Böylece Mustafa Kemal Paşa’nın başkan seçilmesi hususunda Zeki, İzzet ve Servet Bey’ler aralarında anlaşmışlar; fakat bu durumu muhalefette ısrarcı Ömer Fevzi ve arkadaşlarına bildirmemişlerdir (Goloğlu, 1968: 69). Bundan sonra İzzet, Servet ve Zeki Bey vatanın düşman işgali altına girdiği bir zamanda, vatani düşmanlardan kurtarmak için yapılacak kongrenin başkanlığına her bakımdan güçlü olan Mustafa Kemal Paşa’nın getirilmesinin doğru ve yararlı olacağını savundular (Goloğlu, 1981: 30).

Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’in askeri kadrodan olmaları münasebetiyle başlangıçta Trabzonlular birtakım kaygılar taşımışlardır. Fakat Kazım Karabekir Paşa’nın ikna etmesiyle Zeki, Servet, İzzet Bey bu kişilerin kongreye üye olmalarına, daha sonra da Mustafa Kemal Paşa’nın kongre başkanlığı adaylığına karşı çıkmayacaklarına dair söz vermiştir. Hatta Trabzon delegelerinin bu konularla ilgili tepkilerini yatıştırmada Zeki Bey’in önemli fonksiyonu olmuştur (Saydam, 1993: 99).

Trabzon murahhasları, açılacak kongrenin bir halk hareketini temsil etmesi için bir merkez tarafından idare edilmesine karşı çıkmış; bu sebeple Raif Efendi ile tartışarak İstanbul’dan idare edilen kongre niteliğine karşı çıkmışlardır. Ayrıca bu fikre gösterilen tepki, Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey’in kongreye üye olması meselesine gösterilen tepkiden daha şiddetlidir. Bu da sorunun şahsi bir meseleden değil de fikri bir meseleden kaynaklandığını göstermektedir. Zira Erzurum Kongresi’ne katılmak maksadıyla gelen Trabzon mebuslarının fikri yönden ağırlıklı olarak Hürriyet ve İtilaf

Fırkası'na meyilli olması sebebiyle eski bir İttihatçı olan Mustafa Kemal'e gösterdikleri tepki ve muhalefet tatlıya bağlanabilmişse de kongrenin, İttihatçı düşünceye sahip şahsiyetlerce kurulan Vilayati Şarkiyeye Müdafaa-i Hukuku Milliye Cemiyeti'nin kontrolünde toplanması fikrine Trabzon Muhafazai Hukuku Milliye Cemiyeti mensupları itiraz etmişlerdir¹. Buradan da anlaşılacağı üzere dava her ne kadar vatanın bağımsızlığı da olsa eski siyasi çekişmeler en kritik anlara bile yansımıştır. Bununla birlikte I. Dünya Savaşı sırasında hiçbir savaşta ezilmediği kadar ezilen Türk milletinde bir savaş bezginliği, asker ve askerliğe karşı ilk defa soğukluk ortaya çıkmıştır. Enver Paşa ve takımı harbin baş sorumlusu görüldüğü için bütün subaylar ittihatçı sayılıyor ve halk arasında tehlikeli bir subay düşmanlığı duygusu yerleşiyordu (Döğüş, 2001: 339).

Trabzonlulara göre milletin kalbinden doğan bu hareketin İstanbul'la hiçbir alakası yoktu. Kendileri de Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nce seçilip gönderilmişti. Ama kongrenin herhangi bir cemiyet adına toplanması demek sadece o cemiyetin delegelerinin katılmasını icap ettirirdi. Bu sebeple Trabzonlu delegeler kongrenin bir cemiyet adına toplanmasını reddetmiş ve bu şekilde gerçekleşecek bir kongreye katılmayacaklarını apaçık beyan etmişlerdir (Goloğlu, 1968: 71; Selvi, 2000: 107).

Zeki Bey ve arkadaşları İzzet Bey'le Servet Bey bu gelişmeler karşısında verdikleri tepkilerle Erzurum'da toplanacak olan kongrede Trabzon'u ve delegelerini ikinci plana itecek durumları engellemeye çalışmışlardır. Milli Mücadele konusunda hep en önde olma gayretini göstermişler; hatta ve hatta yaptıkları etkin kulis faaliyetleriyle kongrenin seyrini kontrollerinde bulundurmak istemişlerdir. Bütün bu olup bitenler kongre için gelen diğer vilayet delegelerini de büyük bir endişeye sevk etmiştir. Erzurum delegelerinin de aracılığı ile çözüm çabaları hızlandı. Buna göre nihai karara göre İstanbul merkezine kongrenin genel bir vaziyet aldığı ve Vilayat-ı Şarkiyeye adına Mustafa Kemal Paşa'ya söz ve rey hakkı yetkisi verilmesi bildirilecek; ama verecekleri cevap beklenmeyecekti. Her iki taraf bu hususta anlaşta (Goloğlu, 1968: 71).

¹ Trabzon delegelerinden İzzet ve Servet Beyler İttihat ve Terakki Cemiyeti menselidir. Daha önce bu kişiler bu cemiyet adına mebusluk yapmışlardır. Zeki Bey Trabzon delegeleri arasında beliren iki gruptan biri olan Ömer Fevzi ve yandaşlarına karşı İttihatçı eski mebuslar İzzet ve Servet Bey ile müşterek hareket etmiştir.

Nihayet Vilayat-ı Şarkiye İstanbul merkezi ile ilişkisini kesti ve Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti de Erzurum Kongresine katıldı (Aybars, 1984: 164; Selvi, 2000: 107). Böylece daha toplanamadan büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalan kongre dağılma tehlikesini de savuşturmuş oldu.

İşte ifade ettiğimiz bu gelişme, düşünce ve önyargıların Zeki Bey ve Trabzon delegelerindeki izleri daha önce açıkladığımız gelişmelerde gün yüzüne çıkmış; fakat bu türden problemler Kazım Karabekir Paşa'nın etkili girişimleri ve ikna gücüyle aşılmıştır. Bu sebeple Erzurum Kongresi'nin toplanması çalışmalarında gerek Erzurum ile Trabzonlular arasında çıkan anlaşmazlıkların çözümlenmesinde gerekse Trabzonlularda Mustafa Kemal Paşa'ya karşı olan güvensizlik ve muhalefetin tatlıya bağlanmasında Kazım Karabekir Paşa'nın büyük rolü vardır.

Öncesinde birçok problemle karşı karşıya kalan fakat bir bir hepsini de aşan kongre hazırlıkları nihayet son bulmuş, aynı zamanda meşrutiyetin ilanına da tekabül eden 23 Temmuz tarihi gelip çatmıştı. Kongre toplantıları için tek katlı eski bir okul binası olan Ermeni Sansaryan Mektebi hazırlanmıştı. Halktaki sevinç ve coşku havası Kazım Karabekir Paşa tarafından hazırlatılan askeri ve milli gösteriler ile doruk noktaya ulaşmış, kongre çalışmaları böylece heyecan ve moralli bir şekilde başlamıştır (Goloğlu, 1968: 77).

Erzurum Kongresi'ne katılan Trabzon delegeleri şunlardır:

Trabzon (merkez): Hacısalihzade Servet Bey (Eski Mebus), Trabzon (merkez): Abonozzade Hüseyin Efendi (Eşraftan), Trabzon Akçaabat: Serdarzade Hasan Efendi (Çiftçi, il genel meclis üyesi), Trabzon Maçka: Eyüpzade İzzet Bey (Eski mebus), Trabzon Of: Yunus Efendi (Merkez Müderrisi, öğretmen), Trabzon Sürmene: Eyüpzade Ömer Fevzi Bey (Avukat ve gazeteci), Trabzon Sürmene: Kulaçzade Ahmet Efendi (Tüccar), Trabzon Vakfikebir: Kellecioğlu Abdullah Hasip Efendi (Ataman)(İdadi müdürü), Giresun: Ali Naci Bey (Duyduk)(Doktor ve gazeteci), Giresun: Katıpzade İbrahim Hamdi Bey (Elgen), Gümüşhane: Kadirbeyzade Zeki Bey (Eşraftan tüccar)¹, Kelkit: Osman Efendi (Müftü), Ordu: Hasan Efendi (Avukat), Rize: Hemşinli Hoca

¹ Kaynakta yanlışlıkla Kadirbeyzade Hüseyin Efendi olarak ifade edilmiştir.

Necati Efendi (Sada-i Milliye Gazetesi sahibi), Rize: Abaza Hakkı Efendi (Dava Vekili), Şiran: Hasan Fahri Efendi (Polat)(Müftü), Tirebolu: Yusuf Ziya Efendi (Eski Bucak Müdürü (Albayrak, 1981: 140).

Zeki Bey kongreye başkanlık yapacak birinin seçilmeye çalışıldığı kongrenin ilk açılış sahnesini şöyle anlatıyor:

“Tam o sırada camekânlı kapı açılır açılmaz bütün ihtişamıyla, büyük üniforması ile püsküllü apoletleriyle, umum nişanlarıyla ve Yaverani Hazreti Şehriyari Kordonu ile arkasında da Yüzbaşı Cevat ve diğeri mülazim Zühdü ile M.Kemal Paşa içeri girdi.

Derhal yüksek sesle itiraz ettim¹. Mustafa Kemal Paşa bana dönerek “sivil elbisem olmadığı için bunlarla gelmeye mecbur kaldım” dedi ve hemen geriye dönerek gitti. Toplantıya yarım saat ara verildi. Bir müddet sonra M. Kemal Paşa İçeriye girdi ve elimi sıkarak elbiseyi Vali Münir Bey’den aldığını söyledi” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 27–28).

Bu tatsız olay Kazım Karabekir Paşa’nın dilinde “münasebetsiz muamele” olarak ifadesini bulurken Mustafa Kemal Paşa o akşam üniformayı atmaya mecbur kalmıştır (Karabekir, 1993: 118).

Kongrenin açılmasından sonra ilk olarak kongre başkanlığı seçimi yapılmış, hiçbir rakibi olmayan Mustafa Kemal Paşa kongre başkanlığına seçilmiştir. Daha sonra başkanlık divanı seçimine devam edilerek iki başkanvekilliğinden birisine Erzurumlu Hoca Raif Efendi, diğesine Trabzonlu İzzet Bey seçilmiştir (Goloğlu, 1968: 82).

Padişaha da bağlılık telgrafı çekilmiş, çeşitli konularda çalışma yapacak komisyon ve üyelerinin seçimine geçilmiştir. İlk önce kongrenin mesaisine başlamasını temin etmek amacıyla kongre kararlarının esasını teşkil edecek olan maddeleri kaleme alıp heyet-i umumiyeye sunacak olan “Nizamname Encümenine” beş üyenin seçimi yapılmıştır. Bu komisyona Mustafa Kemal Paşa, Trabzon’un merkez delegesi Servet Bey, Maçka delegesi İzzet Bey, Gümüşhane delegesi Zeki Bey, Tokat delegesi Rıfat Bey seçildiler. Komisyon, üyeleri aralarında görev dağılımı yaparak başkanlığa Mustafa Kemal Paşa’yi

¹ Erzurum Kongresi’ne Trabzon’un Giresun’un Delegesi olarak katılan Elektrik Mühendisi İbrahim Hamdi Bey, Mahmut Goloğlu’nun “Erzurum Kongresi” adlı eserinin ekler bölümünde yer alan hatıratında bu itirazı Mustafa Kemal Paşa’ya karşı kendisinin yaptığını beyan etmektedir. Fakat kongreye katılmamasına rağmen ilk günü Mustafa Kemal Paşa ile aynı arabada kongre binasına gelen Kazım Karabekir “İstiklal Harbimiz” adlı eserinde bu itirazın Zeki Bey tarafından yapıldığını doğrulamaktadır.

ve kâtipliğe de Zeki Bey'i seçmiştir. Bu komisyon devamlı şekilde çalışacak ve her gün görüşmesini tamamlayıp karara bağlayabildiği maddeleri genel kurula verecekti. Matbuat komisyonuna da Rauf Bey'in başkanlığında Hoca Raif Efendi, Bayezid delegesi Hüseyin Avni Bey, Trabzon'un Sürmene delegesi Ömer Fevzi Bey, Giresun delegesi Ali Naci Bey seçildiler. Böylece kongrenin ilk günü tamamlanmış oldu (Goloğlu, 1968: 181–182)

24 Temmuz da ise kongrede alınacak kararların esaslarını hazırlamak üzere içlerinde Zeki Bey'in de bulunduğu 15 kişilik "Program Komisyonu" seçilmiştir. Görüldüğü üzere Zeki Bey kongre çalışmalarında önemli ve etkili hizmetlerde görev almıştır. Kongrenin tespit ettiği prensiplerden biri olan göçün kesinlikle yasaklanması konusunda da Zeki Bey'in ısrarlı tutumu göze çarpmaktadır (Atatürk'ün Bütün Eserleri C.3, 1999: 200–201).

Bilindiği üzere Erzurum Kongresi her ne kadar toplanış şekli açısından bölgesel bir nitelik arz etse de aldığı kararlar bakımından ülkenin bağımsızlığını sağlamaya çalışacağını ve milli iradeyi hâkim kılmayı amaçladığını beyan etmiştir. 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın zihninde taşıyarak Samsun'a getirdiği ve Amasya Genelgesi'nde açığa vurduğu düşüncelerinin en belirgin şekliyle fiiliyata dönüştüğü yer Erzurum Kongresi'dir. Bu sebeple "Tarih bu kongremizi şüphesiz ender ve büyük bir eser olarak kaydedecektir" diyerek kongrenin Milli Mücadele'deki anlam ve önemini vurgulamıştır. Yine Cevat Dursunoğlu'nun "23 Temmuz 1919 Erzurum kongresinin açılış günü Kurtuluş tarihimizin başlangıcıdır" ifadeleri kongrenin bir dönüm noktası olduğunu belirtmiştir.

Erzurum Kongresi'nin sona ereceği sırada Mustafa Kemal Paşa ile Zeki Bey daha Amasya Genelgesi'nde toplanacağı ifade edilen Sivas Kongresi münasebetiyle tekrar karşı karşıya gelmiştir.

Erzurum Kongresi çalışmaları sırasında Sivas Kongresi'nden bahsedilmemiş, bu sebeple de haber alındığında sanki gizlenmiş bir sır zannedilmiştir. Kongrenin aldığı kararlardan bir tanesi de Erzurum ve Trabzon'daki birbirinden ayrı cemiyet teşkilatının "Şarki Anadolu Müdafaa Hukuk Cemiyeti" olarak birleşmesi, teşkilatlanmasıdır.

Böylece daha geniş kapsamlı bir nitelik kazanan Erzurum Kongresi katılımcıları ve önderleriyle doğuda büyük ve etkin bir güç olarak ortaya çıkmıştır. Tabii ki bunun farkında olan kongre üyeleri ve bu üyelerden biri olan Zeki Bey Sivas Kongresi meselesini duyunca hatıralarındaki beyanına göre bunu Erzurum Kongresi'ni aşacak yâ da geri planda bırakacak bir çalışma olarak düşünmüşlerdir:

“Kongrenin hitam bulacağı 7 Ağustos 335 tarihinde elyevm Erzurum Belediye Reisi bulunan mütekaid Alay Kumandanı Küçük Kazım ünvaniyle maruf Kazım Bey bana gelerek Zeki, haberin var mı, siz bugün kongreyi kapıyorsunuz halbuki 15 gün sonra elyevm Sivas'da toplanmakta olan bazı zevatla orada dahi bir kongre açılacaktır. Bunu bana telgrafçı arkadaşlarımdan birisi bu akşam gelerek haber verdi.

Cevaben: Aman Kâzım Bey nasıl olur, biz daha şimdiden yek diğerimizi atlatmağa mı başladık herhalde, bunda bir yanlışlık vardır dedim. Israrı üzerine, pekâla eğer hakikaten böyle bir şey varsa, bugüne kadar bizden gizli tutulması çok çirkin bir hadisedir.

Bâhusus tahkiki halinde bu dakikadan itibaren yek diğerimiz arasındaki emniyeti izale eder. Mamafih kongre açılmadan ben şimdi anlarım diyerek bir arabaya atlayıp doğruca kolordu dairesine gittim. Kâzım Karabekir Paşayı gördüm. Bu haberin doğru olup olmadığını sual ederek maalesef hakikat olduğu Karabekir'in ifadesiyle anlaşıldı. Ve bu yüzden Paşa ile aramızda sitemkar bazı lakırdılar cereyan etti.

Öyle ya Karabekir bu vaziyetten bizi haberdar etmeliydi. Hemen kongre mahalline dönerek İzzet ve Servet Beyleri bir köşeye çekip vaziyeti kendilerine bildirdim. Bir taraftan da Erzurum posta telgraf müdürüne kongre murahhası mes'ul namına haber göndererek zaten pek yakın olan kongre dairesine davet ettim. Müdürün vürudunda Sivas'ta toplanacak kongre murahhasları hakkında Mustafa Kemal Paşaya telgraf geliyor mu? Ve bu yolda muhabere cereyan edip etmediğini sordum. Cevaben evet, böyle telgraflar geliyor. Hatta bugün de birkaç telgraf geldi. Şimdi gönderecekler demesi üzerine, lütfen çabuk git bu telgrafların birer suretini kongre murahhası mes'ullüğü namına bizlere gönder dedim. Ve gidip iki telgraf sureti gönderdi. Bu hal her ne netice verir ise versin, bütün mevcudiyetimi sarstı ve itimadımı selbetti.

Kongre son celsesini akdetmek üzere öğleden sonra açılır açılmaz riyaset mevkiinde bulunan Mustafa Kemal Paşaya zırdeki suali sordum.

Paşam bugün edindiğim ve elimde vesai ki mevcut malumata nazaran on beş gün sonra Sivas'ta bir kongre açacağınızı haber aldım. Bu hususta lütfen malumat verir misiniz?

Kendisinin İstanbul'dan hareketinden akdem âmâl-i Milliye hakkında beslediği duygulardan Havza'da iken Trabzon kongresine çektiği iki telgrafla aldığı acı cevaptan bahisle her yerde teşekkül eden bu gibi mevzi kongrelerin sırf o vilayetlere münhasır kalacağını ve kaldığını ve Trabzon kongresinin de bu şekli

alacağını ümit etmediğinden istikbali göz önünde tutarak İstanbul ve etrafıyla muhabere edilip Sivas'ta böyle umumi bir kongre akdi düşünülmüş ve bu yolda epeyce de muhabere cereyan ettiğinden murahhasların bazıları dahi Sivas'a peyderpey vürud ettikleri bu yakın zamanda anlaşılmıştır.

Bu vaziyet karşısında buraya malumat vermeyi muvafık görmediğimden bunun hal çaresini bugün intihap edip buyuracağınız Heyeti Temsiliyye ile ilerde halledeceğimizi düşündüm diye cevap verdi" (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 36–37).

Bu gelişmeden sonra Zeki Bey kongreye kendisinin kaleme alarak sunduğu tavrıyla Sivas'ta toplanacak delegelere Erzurum Kongresi kararlarının okunmasını, delegeler kongre kararlarını kabul ettiği takdirde Erzurum Kongresi ile "Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" namını alan cemiyetin "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını almasını cemiyet tüzüğü'nün 12. maddesi olarak teklif etmiştir.¹ Tahrir Zeki Bey'in ifadesiyle alkışlarla kabul edilmiş ve Temsil Heyeti seçimine geçilmiştir.

Temsil heyeti üyelerinin tespiti konusunda bir araya gelen Rauf Bey ile Karabekir Paşa, bu heyette biri Zeki Bey olmak üzere Trabzon'u temsil edecek iki kişinin bulunması gerektiğini beyan etmiştir. Fakat Zeki Bey Temsil Heyeti'nde bulunması düşünülen listedeki adaylardan kongreye de katılmamış olan Bitlis Mebusu Sadullah Efendi ile Mutki aşiret Reisi Hacı Musa Bey'e ve heyet vazifelerini yapabilecek kabiliyete sahip olmadığını ifade ettiği Erzincan Murahhası Şeyh Hacı Fevzi Efendi'ye muhalefet etmiştir. Daha sonra da " Kongre Heyeti Umumiyesi bu zevatı kabul buyurdıkları vakit diyebileceğimiz yoktur" diyerek kendi isminin üzerini çizerek yerine Trabzon delegelerinden İzzet Bey'in ismini yazmıştır (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 38–40). Zeki Bey Erzurum Kongresi'nin son safhasını şu şekilde ifade etmiştir:

¹ 12. Evvelce teşebbüs edilip Sivas'ta açılmak istenen kongre için murahhasların vürud ettikleri bugün kongremizce ittîlâ hâsıl edildiğinden Heyeti Temsiliyyeden üç zatın müvacehesinde Sivas'ta toplanmış olan zevata karşı Erzurum Kongresi mukarreratı aynen okunacak, bu mukarrerat teşrif eden zevat tarafından kabul edildiği takdirde bu dakikada (ŞARKÎ ANADOLU MÜDAFAAYÎ HUKUK) Cemiyeti namını alan Cemiyetimiz (ANADOLU VE RUMELÎ MÜDAFAAYI HUKUK CEMİYETİ) namını alacaktır. Bunun haricinde hiçbir müzakere ve mukarrerat ittihaz edilmeyecektir.

“Mustafa Kemal Paşa’nın riyasetinde içtima’ açıldı ve Heyeti Temsiliyye azasının Kongrede Heyeti Temsiliyye azasının intihabına başlaması Heyeti Umumiyye bildirilmekle beraber bugün der-hâtır edemediğim arkadaşlardan birisi söz alarak mevcut namzet listesi bulunduğunu ve umumun müsaadesiyle okunmasını bildiren bir takrirle riyaset verdi.

AYNEN LİSTE

Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Erzurumlu Hoca Raif Efendi, Trabzon Mebusu Eyyüpzâde İzzet Bey, Trabzon Mebusu Servet Bey, Erzincan Murahhası, Şeyh Hacı Fevzi Efendi, Eski valilerden Tokatlı Bekir Sami Bey, Sabık Bitlis Mebusu Sadullah Efendi, Mutkî Aşiret Reisi Hacı Musa Bey.

Bu hususta yalnız Giresun Murahhası Doktor İbrahim ve arkadaşı Naci Bey ile Sürmene Murahhası Ömer Fevzi (Bu zat yüz ellilik listeye idhal edilmiştir) itirazda bulunmuş iseler de çoğunluğun karşısında geri adım atmak zorunda kalmışlardır.

Kongre de hitam buldu. Buna ruhanî ve manevî bir kudret izafesi için bu hususta birçok sıkıntılara maruz kalarak kongreye o gün yetişen Siirt Murahhası Hafız Mehmed Cemil Efendi tarafından çok hazin ve çok güzel sedâ ile gayet latif bir aşr-ı şerif okunarak cümlemizi vecd-i istiğraka sevk etti. On dört gün devamdan sonra hitam bulan bu vatanî içtima’ Allah neticesini hayırlı etsin diyerek Heyet yekdiğerlerini tebrik ederek yolların ayrı ayrı bulunması münasebetiyle herkes yekdiğerlerine vedalaşarak dairelerine geldiler(7 Ağustos 335) (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz :40).

Bundan sonra bütün delegeler memleketlerine dönmek üzere hazırlıklarını yapmışlardır. Mustafa Kemal Paşa da Zeki Bey ve arkadaşlarına Ilıcalar mevkiine kadar eşlik etmiştir. Zeki Bey Erzurum’dan dönerken burası hakkındaki duygu ve düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

“Öğleye bir saat kalarak çok büyük zahmet ve muhabbet gördüğümüz Erzurum’dan ayrılırken gözlerim yaşarmıştı. Bu mert ve saf muhitten insanlıktan başka bir şey göremedim. İnsanları candan sevdim ve sevildim. Bunun için de kongreden sonra bu tatlı hatıraları tazelemek için her sene Erzurum’a giderek o saf ve temiz muhit ve temiz halkla bir hafta kadar görüşür ve bu müddet zarfında bir akşam yemeği olsun lokantalarda yemek nasip olmazdı. Davetten davete gezdirirlerdi. Erzurum’un yalnız iki kabahati vardır. İntizamsızlık ve nezafetsizlik. Bunlar da inşallah pek yakın zamanda telafi edilirse Erzurum çok güzel bir şehir olur. Ekseriyeti biçilmiş mezru’ tarlalar içerisinde kıvrıla kıvrıla dekoville geçiyorken hakikaten ovaya başka türlü bir letafet veriyor. Hayatın değişeceğini halka anlatıyordu. Birçok müsahabelerle Ilıca’ya kadar geldik. Nahiye Müdürü ve eşraftan bazıları istasyona gelerek bize hoşamedî ve hem de teşyi’ merasimi ifâ ettiler. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa da bize selamete seyahatimizin devamını temenni ederek veda ettiler”(Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 41–42).

Trabzon vilayeti temsilcilerinin sağ salim memleketlerine döndüğü haberini alan Mustafa Kemal Paşa Zeki ve Servet Bey’e “ salimen dönmeniz memnuniyet verici oldu.

İltifatı biraderilerine hasseten teşekkür ederim” şeklindeki telgrafıyla memnuniyetini belirtmiştir (Atatürk’ün Bütün Eserleri C.3, 1999: 278).

Kongre sonrasında bölgenin anavatandan koparılamayacağı ilan edilmiştir. Bu arada Gümüşhane Muhafazai Hukuk-u Milliye Cemiyeti de yeni kurulan Şarki Anadolu Müdafai Hukuk-u Milliye Cemiyetinin şubesi haline getirilmiştir¹(Saydam, 1993: 99).

2.5. Sivas Kongresi ve Muhalefetin Sebepleri

Erzurum Kongresi’nin toplanması sırasında ve kapanışı esnasında Mustafa Kemal Paşa ve Zeki Bey arasında meydana gelen elektrikli konuşmalar daha sonra devam edecek olan kutuplaşmanın çekirdeğini oluşturmuştur. Aslında ikisinin de milli kurtuluşu gerçekleştirmekten başka bir fikri ve amacı yoktur. Çatışma sebeplerinden birisi, kurtuluş çarelerinin arandığı bunalımlı dönemde aynı anda hem Trabzonlular grubunun hem de Erzurum adına Mustafa Kemal’in bu çabayı yönlendirecek iktidara aday olmasından kaynaklanmıştır. Zeki Bey, kongre adına gösterilen bütün bu çaba ve gayretlerin son safhasında dile getirilen bu durum ve olay münasebetiyle muhalif bir görüntü sergilemiştir. Niyeti her ne kadar kötü olmasa da artık kongrede eleştirel bir yaklaşım ve imajla ön plana çıkmıştır.

Diğer bir çatışma sebebi ise daha önce de bahsettiğimiz gibi bu gayretlerin halk hareketi olarak genişleyip büyümesinin ısrarla arzu edilmesidir. Ayrıca asker ve subaylara karşı İttihat ve Terakki Partisi ile Enver Paşa münasebetiyle duyulan güvensizlik ve diktatörlük endişeleri önemli çatışma sebeplerinden biri olarak ön plana çıkmıştır². Özellikle Trabzonlular Mustafa Kemal Paşa ile her ne kadar birlikte çalışmaya, çalışmalara liderlik etmesine razı olmuşlarsa da hiçbir zaman onun bağımsız, yalnız hareket etmesini ve olayları yönlendirmesini kabullenmemişlerdir. Çünkü I. Dünya Savaşı gibi olumsuz bir sonuç askere olan güveni sarsmakla birlikte “ Acaba İttihatçı

¹ Saydam, makalesinde “ yeni kurulan Vilayat-ı Şarkiye cemiyetinin şubesi haline gelmiştir” ifadesini kullanmıştır. Hâlbuki bu isimde merkezi İstanbul’da olan ve Erzurum’da şubesi bulunan cemiyet zaten var idi. Kongre sonrasında Trabzon Muhafazai Hukuk-u Milliye Cemiyeti ile Vilayat-ı Şarkiye Hukuk-u Milliye Cemiyeti’nin Erzurum şubesi tek çatı altında “Şarki Anadolu Müdafai Hukuk-u Milliye Cemiyeti olarak birleşmiştir(Goloğlu,1968:101).

² Karabekir Paşa eserinde Zeki Bey’in bu endişelerini şöyle naklediyor:... Zeki Bey daha açık yazıyor. Bu zat Erzurum Kongresi’nde dahi Gazi Paşa’ya, “ kordonunu ve üniformanı çıkar da gel, diktatörlükten korkarım” demişti (Karabekir,1993: 276).

mı?” şüphesi bu grup üyelerinin kafasını hep meşgul etmiştir. Yine Ömer Fevzi Bey’in yıkıcı ve tedirgin edici fikirlerinin de Trabzon delegeleri üzerinde önemli etkileri olduğu açıktır. Fakat Zeki Bey Kongre görüşmeleri esnasında yıkıcı ve milli menfaatlerimize aykırı yaklaşım ve tekliflerde¹ bulunan Sürmene delegesi Ömer Fevzi, Giresun delegesi Dr. Ali Naci ve Elektrik Mühendisi İbrahim Hamdi, Tirebolu delegesi Yusuf Ziya Bey’lerle aynı fikri paylaşmamış ve bu tarz düşüncelere ortak olmamıştır. Bu kişiler kongreye sundukları tekliflerde oluşturulacak kongre kararlarının büyük devletlerden yardım sağlayacak tarzda olmasını ve doğu illerinin azınlıklara imtiyaz tanıyacak “Adem-i Merkeziyet” anlamında bir ıslahatı ifade etmişlerdir. Yine milli savunma için düzenli ordu birlikleri yerine milis kuvvetlerinin teşkil edilmesinin istenmesi bu kişiler hakkında büyük şüphelerin oluşmasına ve şiddetle kınanmalarına sebep olmuştur. Zeki Bey ise ittihatçılara muhalif bir tutum sergilerken Ömer Fevzi ve arkadaşları gibi Hürriyet ve İtilafçı bir fikir tarzından da uzak durmuştur. Bu tarz yaklaşımı ile Zeki Bey ılımlı liberal bir anlayış sergilemektedir².

Trabzonlular grubu içerisinde zaman zaman Mustafa Kemal Paşa’ya karşı görülen bu muhalefet tek vücut halinde değildir. Bu muhalefet iki grup halinde görülmüştür. Birinci grubun başını Ömer Fevzi çekerken bu zata Giresunlu Ali Naci Bey ve İbrahim Hamdi Bey destek olmuştur. Bu grubun karşısında Servet Bey’in başını çektiği İzzet ve Zeki Bey’in de birliktelik gösterdiği ikinci bir grup söz konusudur. Özellikle Servet, İzzet ve Zeki Bey Kazım Karabekir Paşa ile sürekli istişare halinde olmuş ve muhalif oldukları durumları Paşa’ya açıklamışlardır. Karabekir Paşa da onları gereksiz önyargılardan ve endişelerden kısmen de olsa arındırarak kongre bütünlüğünü sağlamıştır. Fakat Ömer Fevzi’nin başını çektiği grup sürekli muhalif bir tavır takınmış en sonunda kongrenin amacına uygun olmayan teklifleri münasebetiyle de tüm kongre mensuplarınca şiddetli bir hücumla uğramışlardır. Zeki Bey Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti’nin

¹ Sunulan önerge şu şekildedir: Bu kongredeki amacımız, doğu bölgesi halkının siyasi, iktisadi menfaatlerinde birlik olduklarını anlatan bugünkü tehlike karşısında katlanılması gereken iç dış zorlukları ortadan kaldırmak, yoksullukların ve acıların yükü altında ezilen halkımızın medeni milletler arasında hayat hakkına sahip olduğunu ispatlamak esasına dayanan önemli kararlar alınması, bir yandan geçmişin idari iktisadi etkileri altında ezilerek dayanma gücü azalmış bulunan halkın çoğunluğuna insancıl düşüncelerle yeni bir yol açılması, öte yandan adaletçi ve devrimci yardım sağlayacak siyasi ve iktisadi esasları kapsayan bir program yaparak milletler önünde Türk ve Müslümanların da bağımsızlığı ve uygarlığı özlemiş olduğunun ispatlanmasıdır (Goloğlu, 1968: 92).

² Zeki Bey’in faaliyetlerinde görülen bu anlayış daha sonra kendisi tarafından 1924 yılındaki “Halifelik Meselesi” görüşmelerinde bizzat ifade etmiştir (TBMMZC. C.7, 1970: 31).

kuruluşundan beri Ömer Fevzi Bey ile farklı fikir grubu içerisinde yer almıştır. Bu sebeple Mustafa Kemal Paşa ile muhalif olan bu iki şahsı aynı kategoriye koymak doğru olmaz. Ömer Fevzi Bey taşıdığı fikirler ve yaptığı neşriyat ile Mustafa Kemal Paşa'yı değil bütünüyle Milli Mücadele'yi ve taraftarlarını hedef almıştır; faaliyetleri hiçbir yerde taraftar bulamamış, Nutuk'ta kendisinden hain diye bahsedilmiştir (Atatürk, 2000: 47). Zeki Bey de çeşitli meseleler münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmişse de Milli Mücadele'ye karşı bir muhalefet durumu arz etmemiştir. Onun muhalefeti siyasi çekişmeden öte bir hal almamıştır. Bunun sonucu olarak ne Ömer Fevzi kadar ağır bir ithama maruz kalmış ne de "Yüzellilikler" diye bilinen sınır dışı edilecek listede yer almıştır.

Erzurum Kongresi'ndeki birliğe karşılık Trabzon delegelerinden olup Heyet-i Temsiliye'de üye olan Servet ve İzzet Bey ile Gümüşhane'de bir hayli etkili bir şahsiyet olan Zeki Bey aynı desteği Sivas Kongresi için göstermediler. Trabzon Muhafazai Hukuk-u Milliye Cemiyeti özellikle Erzurum Kongresi'nde başkanlık ve önemli mevkiler elde edemeyince Mustafa Kemal Paşa'ya cephe almış, padişaha da bağlılığını beyan etmiştir (Aybars, 1984: 164; Özkaya, 2002: 99). Sivas Kongresi'ne şiddetle karşı çıkan bu grubun görüşleri şöylece özetlenebilir:

- 1- Erzurum Kongresi Doğu Anadolu'yu temsil eden bir kongredir.
- 2- Sivas Kongresi ise memleketin heyet-i umumiyesini temsil etmektedir.
- 3- Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliyesi Erzurum teşekkülünü bertaraf edemez. Erzurum Heyet-i Temsiliyesinden olup Sivas Heyet-i Temsiliyesine seçilenler istifa etmelidir.
- 4- Sivas Heyet-i Temsiliyesinin selahiyet ve merciiyyet açısından vaziyeti ayrıca düşünmeye değer olup bu hususta şimdiden aceleye gerek yoktur. Bu konuda Servet, İzzet ve Zeki Bey ile Kazım Karabekir Paşa arasında karşılıklı telgraflar çekilmiş¹, hatta

1
Mazmununa muttali olduğumuz 14 Eylül 1335 tarihli telgrafnâmelerine cevaptır.

15. Kolordu Kumandanlığı'na,

16.9.1335

bir ara Kazım Karabekir Paşa da bu düşüncenin etkisinde kalmıştı¹. Bununla birlikte Paşa, ülkenin içinde bulunduğu şartların bölünmeyi değil birleşmeyi gerektirdiğini belirtmiş, Zeki Bey ve arkadaşları ise Sivas'ta bir kongrenin toplanması yerine meseleleri padişahla görüşmek için bir heyetin İstanbul'a gönderilmesi hususunda ısrar etmişlerdir (Karabekir, 1993: 262). Buna rağmen Sivas Kongresi toplandı. Kongre sonunda 13-14 Eylül 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul ile ilişkilerin kesilmesi yolundaki teklifine de Zeki Bey pek sıcak bakmamıştır. Bu sebeple Kazım

A - Nizâm-nâmedeki dördüncü maddenin tazammun ettiği vekayi-i müessife dolayısıyla olan tedabire ait kolordularca şevketmeap efendimize keşide kılınan telgrafnâme münderecatı millet ve ordunun meşru bir hey'et-i vükelâ talep etmek hususunda sahib-i hak ve salâhiyet olduğunu irae eder bir sohbet-i tarihiyedir.

B - Sivas Kongresi garbî Anadolu vilâyetlerinden müteşekkil olacağı için o nam ile in'ikad eylemesi ve Erzurum Kongresi'nde itihaz edilen mukarreratın tebliği için Hey'et-i Temsiliye'den muayyen zevatın Sivas'ta bulunması gerek mevadd-ı esasiye ve gerek nizâm-nâmesinde tadilâta mesağ olmadığı ve hattâ Sivas Kongresi'nin Hey'et-i Temsiliye'miz meyanına azâ intihabına salâhiyettar bulunmadığı Kongre'ce takarrür etmiş mesâildir,

C - Vilâyat-ı şarkiye murahhasları, murahhas sıfatiyle Sivas'ta isbat-ı vücut etmedikleri cihetle mezkûr kongre umûmî milleti temsil edemeyeceği tabiidir. Ancak mukarrerat ve nizâm-nâmemizi aynen kabul etmediği takdirde bir de müttehiden hareket olunacağına dair mesbuk olan karar temsil-i umûmî için bir tarik olabilir.

D - Hey'et-i Temsiliye azalarının hâiz oldukları sıfatı terk yani vilâyat-ı şarkiyyenin kendilerine gösterdiği emniyet ve itimadı küçük görerek Sivas Kongresi Hey'et-i Temsiliye azâlığını kabul edeceklerine aksi sabit oluncaya kadar inanamayacağız. Ve bu şekilde ancak Sivas'ta toplanan vilâyatın mümessili olabilmeleri lâzım gelir.

E - Sivas Kongresi Vilâyat-ı Şarkiye Müdafa-i Hukuk Hey'et-i Temsiliyesi'ne müdahale şöyle dursun vilâyetleri nâmına ancak bir hey'et-i merkeziyeleri gibi hey'et-i temsiliyemize tâbi olmaları ve bu hal bir sene için zarurî olup sene nihayetinde umûmî kongrenin itihaz eyleyeceği kararlar bittabi muta' olacağı hakkındaki kongre müzakerâtı Mustafa Kemal Paşa ile rüfeka-yı kiramının hatırlarındadır. Binaenaleyh Sivas Kongresi'ni umûm milleti Vilâyat-ı Şarkiye kongresi kendi muhitini muhafaza ve müdafa hizmetinde bulunmuş olacağı hakkındaki mütalâat-ı devletlerine iştirak edemeyeceğiz. Erzurum'da Anadolu'nun vahdet-i umümiyesini temin için çare düşündük ve o çareyi Sivas temin etmiş oldu. Fakat her halde Sivas Kongresi'nin bugün iktisab etmek istediği kuvveti bahşeden Erzurum Kongresi'nin mevcudiyet-i mâneviyesini bel' edecek salâhiyeti yoktur. Bu cihetler gayet açık ve sarîh ola-rak mevzu-i bahs edilmiş ve kararlaştırılmıştı.

F - Sivas Kongresi'nin altıncı maddesi hakkındaki fikr-i âcizemize iştirak buyuruluyor. Teşekkür ederiz. Çünkü bu suret-i hareket efkârda pek fena tesirler hasıl edecek ve zaten emniyet ve itminan-ı tamme sarsılmış olan ezhan-ı umûmiyye biküllüye teşviş edilmiş olacaktır. Esasen hadis ve carî olan ahvalden kaf-ı nazar edildiğine göre asıl nazar-ı dikkati celbedecek olan işbu salâhiyet ve merciyyet mes'elesidir.

G - Her halde uzun bir zamana tahammülü olmayan kabine mes'elesi haledilinceye kadar her vilâyet ve müstakil liva memurları mevzuat-ı kanuniyye dairesinde kemâkân vazife eylemeleri eslem-i tariktir kanatinde bulunduğumuzu hürmet-i tâzim-kâranemize terdifen arz ederiz. 16.9.1335

İzzet Servet (Karabekir, 1993: 274)

¹ İzzet ve Servet Beylerin mütalâaları doğrudur. Erzurum'da görüşülen, Erzurum Kongresi'nde karar verilen şeyler, dedikleri gibidir. Fakat Sivas Kongresi de bir emr-i vâki yapmıştır. Esasen günü gününe bana dahi haber verilmediğinin hikmeti bir emr-i vâki hâlinde neticeyi tebliğ olduğunu kabul etmek lâzım geliyor. Fakat buhranlı bir devrede olduğumuz için, ben iki tarafı anlaştıracak veçhile bulduğum şekli 14 Eylül'de doğuya da Sivas'a da yazdım. Mustafa Kemal Paşa'nın emr-i vâkilerle sıçramalar yapmasına karşı dikkatli olmaktan başka yapılacak bir şey yok. Ben mümkün olduğu kadar Sivas Kongresi kararlarını, gerekçelerini bilmeden müdafa etmekle millî kuvvetimizi yaralanmaktan kurtardım (Karabekir, 1993: 275).

Karabekir Paşa'ya yazdığı telgrafla hem Sivas Kongresi hem de İstanbul Hükümeti ile irtibatın kesilmesi konusundaki fikirlerini beyan etmiştir.

“1-Telgrafnâmenizi okudum. Bu husustaki mütalâat-ı âczanemize iştirak buyurduğunuza teşekkür ederiz. Yalnız Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi'ni kendisine kalbedemez. Henüz mürekkebi kurumayan nizâmnâmemiz bugün parçalanıyor ki bu da âti için başka türlü endişeleri tevliid eder.”

2-Sivas'ın bir Hey'et-i Temsîliye intihabına hakkı yoktur. Sivas'ta bir şahsın ihanetiyle merkezden fekk-i irtibatını muvafık bulmuyorum. Hey'et-i Vükelâ'dan her türlü fenalığı memul ediyoruz. Şimdiye kadar Zât-ı Şâhâne'ye bizi bir âsi diye irae etmeleri kâfi değil midir? Yarın İngiliz ve Fransızlarla Ferit Paşa teşrik-i mesaî eder ve milletin namusunu, mukadderatını onların yeddine tevdi eder ise pek fena bir neticeyi intaç edecektir. Bunun için Sivas Kongresi bizim için âmir olamaz. Biz bu ahval ve şerait dairesinde hareket ettiğimiz takdirde efkâr-ı umûmiye aleyhimize dönecek ve o dakikada başka mekasıda hizmet ettiğimize zahip olacaktırlar. Vali bey ile Mutasarrıf Bey ve bendeniz görüştük. Vali bey mes'eleyi pek mühim görüyor. Bilhassa bu mes'ele için devren Gümüşhane'ye gelmeleri takarrür etmiştir. Ve Zât-ı âlilerinin de oraya teşrifinizi ve orada bu hususa dair İstanbul'daki meşhudatını zâtınıza iblâğ ile beraber müdavele-i efkâr edilmesini münasip gördüler. Muvafakat buyrulduğu takdirde burada kendilerinin ne zaman hareket etmeleri Zât-ı âlilerinin de Erzurum'dan hareketle Gümüşhane'ye ne zaman muvasalat buyuracakları kararlaştırılmak üzere keyfiyetin alelâcale iş'arı vesait-i nakliyenin fıkdanından dolayı vali beyin Gümüşhane'ye azimet ve avdetleri için oradan bir binek otomobili gönderilmesi ve maiyetindeki memurin için de buradaki nakliye kamyonlarından birisinin itası hususunda lâzım gelenlere emir buyurulması ehemmiyetle arz olunur” (Karabekir, 1993: 275–276).

Şüphesiz bölgede ortaya çıkan bu muhalefetin doğuşunda ve gelişmesinde farklı fikirlere pek müsamaha göstermeyen, her şeyi kaba kuvvet ile çözmeye taraftar olan Yarbay Halit Bey'in sert davranışları da etkili olmuştur. Zira halk Kuvay-ı Milliye'yi Halit Bey'in şahsiyetiyle özdeş olarak düşünüyordu. Böylece yeni idare hakkında yer yer hoşnutsuzluklar ortaya çıkmaya başlamıştı (Saydam, 1993: 99). Hatta bir defasında Sivas Kongresi meseleleri ile ilgili olarak Halit Bey Trabzonlu Servet ve İzzet Bey'i baskı altına almış, Zeki Bey'i de Sivas Kongresi'ne muhalefet etmeyeceğine dair yazılı ve imzalı bir akde zorlamıştır. Bunun üzerine Zeki Bey olayı bizzat Kazım Karabekir Paşa'ya şikâyet etmiş, Halit Bey de bundan sonra Zeki Bey ile olan bütün münasebetini kesmiştir (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 44–46). Nitekim Halit Bey'in buradaki faaliyetlerinin zarar getirdiğini gören Kazım Karabekir Paşa, kendisini görevden alıp yerine Albay Rüştü Bey'i¹ bu bölgede görevlendirmiştir. Rüştü Bey'in yumuşak ve müspet tavırları aradaki soğukluğu gidermiştir. Çok geçmeden Gümüşhane'deki

¹ Erzurumlu Dadaş Rüştü Paşa(Mısıroğlu,1995: 37).

cemiyet Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk-u Milliye Cemiyeti'nin şubesi oldu. Bundan sonra Cemiyet, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri doğrultusunda çalışmalarını sürdürdü (Saydam, 1993: 99). Hatta Damat Ferit Paşa hükümetinin düşürülmesi için Muhafazai Hukuk Mensupları ile Mustafa Kemal Paşa müşterek gayret sarf etmiştir (Aybars, 1984: 169; Özkaya, 2002: 99).

Böylece Zeki Bey bulunduğu bölgede Milli Mücadele faaliyetleri içerisinde yer almış önemli simalardan biri olmuş ve mücadele bayrağının açılmasında katkıda bulunmuştur.

2.6. Son Osmanlı Mebusan Meclisine Seçilmesi ve Çalışmaları

Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Anadolu hareketinin Damat Ferit Paşa hükümetine karşı takındığı muhalif tavır bu hükümetin itibarını iyice sarsmıştır. Sivas Kongresi'nin toplanmasının engellenememesi hükümetin sonunu hazırlamış, nihayet 1 Kasım'da istifa eden Damat Ferit Paşa hükümeti yerine ertesi günü Milli Mücadele'ye karşı daha ılımlı yaklaşımıyla bilinen Ali Rıza Paşa hükümeti kurulmuştur. Bu gelişmeden sonra Temsil Heyeti ve İstanbul Hükümeti arasındaki irtibat yeniden sağlanmış, bu gelişmelerin bir sonucu olarak "Amasya Görüşmesi" planlanmıştır.

Amasya Görüşmesi'ne İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşa katılırken, Temsil Heyeti adına da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki heyet katılmıştır. Yapılan görüşmeler sonrasında alınan kararlardan bir tanesi milletvekili seçimlerinin serbest bırakılması ve Mebusan Meclisi'nin yeniden açılması idi. Salih Paşa İstanbul'a döndüğünde bu görüşme ile ilgili sadece Mebusan Meclisi'nin açılması ile ilgili maddeyi padişaha kabul ettirebilmiştir. Bu gelişme neticesinde açılacak meclis münasebetiyle yeni seçimlere hazırlık başlamıştır (Tansel, C.II. , 1991: 145–146).

1919 yılının son ayları bir taraftan seçim çalışmalarının, diğer taraftan da bölgedeki bir takım olayların gölgesinde geçmiştir.

Bu olaylar çerçevesinde meydana gelen Hart Hadisesi, Bayburt mıntıkasında Şeyh Eşref diye bilinen zatın önderliğinde çıkmış dini karakterli bir isyandır¹. İsyanın hızla

¹ Tamamiyle halledilen Hart Mes 'elesi hakkında rapordur.

büyümesi bu bölgeye yönelik ciddi askeri tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Fakat tam bu esnada Trabzon'a gelen İngiliz kaymakam Rawlinson Erzurum'a gitmek üzere Trabzon'a oradan da Gümüşhane'ye geçmiştir. Hart Hadisesi ve buna karşı alınan askeri tedbirin İngiliz temsilcisi tarafından fark edilmesi Mondros Ateşkes Antlaşması'nın işgalleri kolaylaştıran 7. ve 24. maddelerinin bahanesini oluşturabilirdi. Bu sebeple Rawlinson'un bu harekât boyunca meşgul edilmesi, millet ve devletin selameti, milli mücadele çaba ve gayretlerinin devamı için önem arz etmekteydi. Bu sebeple Zeki Bey'in aşağıda belirtilen şekilde davranması bizzat mevki kumandanınca istenmiştir:

“Trabzon alay ve mevki müstahkem kumandanı Erkân-ı Harp Binbaşı Ali Rıza Beyden (Dakika tehiri idamı muciptir işareti ile yarı gece) bir şifre aldım.

Şifreyi hal eder etmez bir İngiliz torpidosu ile bir gün evvel Trabzon'a muvasalat ve alessabah Trabzon'dan Erzurum'a hareket edecek olan Kaymakam rütbesini haiz Rawlinson maiyetindeki zabitan ve sivil heyetle dört otomobil hareket edecektir.

Bayburt'tan dört saat mesafede ve merkezi olan Hart köyünde mukim Şeyh Eşref, alelade bir medrese talebesi iken Tabur imamlığından mütekaif ve halen Har-putla mukim Osman Bedrettin Efendi nâmında bir şeyhin dergâhında hizmet ederek biat almış ve avdetinde muhitinin safdil ve cahillerini ve Hart nahiyesi halkının bir kısım-ı mühimmiyle Sürmene'den İsmail Ceybî ailesinden ve Başoğullarından bir kaçını idhal ve bu vesile ile 400 kadar silâhlı aveneye malik olarak icra-yı tarikata başlar. Hayatını böylelikle geçirmeye başlayan Şeyh, muhitinin cahil halkından ve bilhassa müridanından gördüğü hürmet ve fevkalâde merbutiyet üzerine 1324 senesinden itibaren iddia-yı nübüvvetle Cenab-ı Hakk tarafından şeriatin ilânına memur olduğunu her tarafa inşaa ve bu suretle âlem-i İslâmî kendisine rabt etmek sevdasına düşer. Bu maksadla son günlerine kadar çalışmaya koyulur. Ve son zamanlarda efkârını daha ileriye götürerek Padişah'la bütün zabitan, asker ve memurine, ulemaya küfür işnad ederek hepsinin kâfir olduğunu ilan etmiştir. Kendisi tarafından icad olunan mezhep şudur: Maktul Şeyh'in müridanı tarikatinden olmayanlara selâm vermezler. Kadınları tarikattan olan erkeklerden kaçmazlar. Haricin zebhettiği etten yemezler, tarikatten olmayanların cenazesine gitmezler ve kendi cenazelerine dahi kimseyi kabul etmezler; hattâ bir müridin kendi pederi tarikatten değil ise cenazesine gitmez. Cuma namazını kılmazlar. Camiye gitmezler. Müridler kendi tarikatlerinden olmayanların kamilen kâfir olduğunu iddia ederler. Şeyh'in ulûhiyetine kanidirler. Harb-i Umûmî'den evvel Şeyh'in bu muzir efkârından etrafa yaptığı tesiri nazar-ı dikkate alan hükümet o zaman kendisini Erzurum'a celb ile taht-ı nezarete bulundurmuş ve fakat Erzurum'un sukutu ile kendisini serbest bırakmış, buraların tekrar istirdadından sonra Şeyh yine Hart'ta bu efkâr-ı muzirresine germi vererek icra-yı habaset ederken 16 Ağustos 1335 Bayburt hükümetince bera-yı isticvab Bayburt'a gelmesi için tebligat yapılırsa da adem-i itaatle hükümet, zabitan ve ulemanın kâfirliğinden bahis ve Hart'taki müridanını silâhla isyana davet ve nahiy müdürüyle jandarma takım kumandanını tehdit eder. Bunun üzerine jandarma kuvvetinin adem-i kifayesinden dolayı ve satvet-i hükümetin vikayesi için bir zabıt kumandasında bir müfreze Hart'a şevki lüzumu 6/12/1335'de kaza kaymakamlığından bera-yı muavenet talebeylediler. Bu talep de cihet-i askeriyece is'af edilerek 6/12/1335'de 50 kişilik bir müfreze sevk edilir... (Karabekir, 1993: 421-422).

Her neye mütevakkıf ise Hart hadisesinin bastırılması neticesine kadar, bunları Gümüşhane’de tevkif etmek, ve tevkiflerini kendilerine hissettirmemek üzere orada kalmalarının temini sizin kudret ve zekanızdan bekliyoruz. Bunlar Hart’taki harekâtı askeriyeyi görmesinler. Ve Anadolu’dan kongrelere karşı halk musallahan isyan etti demesinler. Harekâtın hitamında, Erzurum size malumat verecektir. O vakit kendilerini izaz ederek hemen serbest bırakmanız icap eder. Bu hususta alacağınız tedabir ve size her türlü harekâtınıza yardım ve emirlerinizi infaz etmek üzere orada bulunan tabura emir verilmiştir”(Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 47).

Bunun üzerine Zeki Bey harekete geçerek şüphe uyandırmayacak doğal bir tedbir alma yoluna gitmiştir.

“ Sifondere Köprüsü’nü bozdurdum, tamir ettirmeğe başlattım. Rawlinson da bizde misafir kaldı. Erzurum’dan Hart İsyanı’nın bittiğine dair haber gelince köprünün tamirini bitirdik. Beş gün yanımda alıkoyduğum heyet de gitti” (San, Tarihsiz, b: 14).

Karabekir Paşa’nın bahsettiğine göre Rawlinson ve mahiyetindeki heyet Gümüşhane’de bulunduğu sırada bu bölgedeki siyasi havayı ve milli mücadele gayretlerinin mahiyetini kavramaya çalışmış çeşitli sualler sormuşlardır. Buna mukabil Gümüşhane mutasarrıfı ve mecliste hazır bulunan Zeki Bey tarafından Milli Teşkilat’ın milletin sinesinde ve yaşamak azminden doğduğunu, milletin bu hayati vazifesini bir adım geri atmaksızın kararlı bir biçimde takip edeceği ve her tarafta kutsal amaç etrafında bütün kanlar dökülünceye kadar mücadele edileceği düşüncesiyle tam bir birlik oluşturulduğu ifade edilmiştir (Karabekir, 1993: 418).

Hart Hadisesi münasebetiyle İngiliz heyeti ve Rawlinson’un alıkonması ve İstanbul’dan gelen Fevzi Çakmak Paşa ile heyetinin ağırlanması münasebetiyle Kazım Karabekir Paşa da Zeki Bey’e bir telgraf çekmiştir:

“Hart hadisesi münasebetiyle İngiliz Heyetinin nezdinde üç gün alıkonması bu kerre dahi İstanbul’dan mürettep Fevzi Paşa riyasetindeki Nâsıh heyete karşı aldığımız tedabiri vatanperveraneden sizi tebrik ve gözlerinizden öperim.
K.K. Kazım KARABEKİR¹”

Bu esnada İstanbul’da toplanacak Son Osmanlı Mebusanı için seçimler yapılmış ve Zeki Bey Gümüşhane Mebusu olarak seçilmiştir. Bu münasebetle Zeki Bey’in ifade

¹ Kazım Karabekir Paşa’nın eserinde Zeki Bey’in bu olay ile ilgilendiğinden bahsetse de bu telgrafa yer verilmemiştir (Karabekir,1993: 418).

ettiği üzere Mustafa Kemal Paşa kendisine bir telgraf çekerek mebusluğunu tebrik etmiştir¹:

“Gümüşhane’de Mab’us Zeki Beyefendiye

Mebusluğunuzu tebrik ederim, İstanbul’un bugünkü vaziyeti karşısında Meclisi Mebusanın İstanbul’da küşadı mahzurlu görüldüğünden bu husustaki noktayı nazarınızın ışarını rica ederek gözlerinden öperim.

MUSTAFA KEMAL” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 50).

Zeki Bey de cevap olarak aşağıda ifade ettiği telgrafını yazmıştır:

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

ANKARA

“Tebrikâtınıza arz-ı teşekkür ederim, İstanbul’un düveli mutelifi tarafından işgal altına alınması ve meclisin orada küşadı her ne kadar mahzurdan salim değilse de İzmit’teki kolordunun Pendik ve Maltepe sırtlarına kadar sürülerek herhangi bir vaziyet karşısında Meclisin masumiyeti muhafaza etmek imkânı mümkün olabileceğine ve meclisin padişah ile meseleyi bilfiil halletmek çaresine teşebbüs ve hakikati izah ederek, aradaki sui tefehhümü kaldıracığına kani olduğumdan içtimain İstanbul’da muvâfik olacağı fikrinde bulunduğumu arz ederim”

Gümüşhane Mebusu ZEKİ (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 50)

Seçimler sonrasında eski güç ve itibarını kaybetmiş olmasına rağmen İttihatçı mebusların çoğunlukta olduğu bir meclis ortaya çıkmıştı. Bu durum padişah Vahdeddin’in hoşuna gitmemiş, bu durumu değiştirme yollarını aramak suretiyle de meclisin açılışını geciktirmiştir. Fakat bunun mümkün olmadığını fark eden padişah meclisin açılmasına müsaade etmiştir (Tansel, C.III., 1991:16–17). İttihatçı olmadığı halde mebus seçilmeyi başaran Zeki Bey de Mebusan Meclisi’nin toplanacak olması münasebetiyle İstanbul’a gelmiş ve kendisini buradaki kulis faaliyetleri içerisinde bulmuştur. Aktif bir kişilik olan Kadirbeyoğlu Zeki Bey burada da bir takım girişimlerde bulunmuştur.

Zeki Bey’in hatıratında naklettiğine göre Damat Ferit Paşa’nın İtilaf Devletleri’nin güdümünde ve hain olduğuna şüphe yoktur. Anadolu’da başlayan milli cereyana karşı

¹ Bu telgrafa Zeki Bey’in Hatıratı’ndan başka ne Mustafa Kemal Atatürk’ün tamim telgraf ve

alınan tedbirler ve faaliyetleri engellemeye yönelik verilen emirler bunu apaçık göstermektedir. Fakat Anadolu'daki bu hareketin amacı sadrazam tarafından padişaha yanlış, çarpık veya kasıtlı olarak bir isyan ya da başkaldırma olarak gösterildiğinden bir heyet vasıtası ile gerçeklerin anlatılması ve fiili olmasa bile padişahın manevi desteğinin alınabileceği, Anadolu ile İstanbul arasındaki ikiliğin ortadan kalması gerektiği düşüncesini taşımıştır. Yine bu düşüncedeki temel amaçlardan biri de Damat Ferit Paşa ve hükümeti tarafından asi gösterilen Anadolu'nun padişaha olan bağlılığını ifade etmek ve toplanan Mebusan Meclisi çalışmalarını çerçevesinde milli menfaatlere hizmet edecek yeni bir hükümetin kurulabilmesi için çaba sarf etmektir.

Damat Ferit Paşa hükümeti Sivas Kongresi'ne engel olamamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın etkili girişim ve direnişine mukavemet edemeyerek 1 Ekim 1919'da istifa etmek durumunda kalmıştır. Yerine 2 Ekim 1919'da Ali Rıza Paşa hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet milli birlik ve bütünlük taraftarı olup Kuvvai Milliyecilere karşı sempati duymaktaydı. Bu durum tabiki Mustafa Kemal Paşa'yı ve tüm Milli Mücadele taraftarlarını sevindirmişti (Tansel, C.II., 1991:142-143). İstanbul ile Anadolu arasındaki kopan bağlar yeniden kurulabilir ve Milli Mücadele'de gerekli olan milli birlik sağlanabilirdi. Zeki Bey'in bu fikirle hareket etmesini sağlayan ilk kişi Doktor Rıza Nur Bey olmuştur. Olayın gelişimini Zeki Bey şöyle nakletmiştir:

“...O sırada Doktor Rıza Nur telaşla yanıma gelerek her yerde seni arıyorum. Acele gel, diyerek beni bir odaya soktu, orada Rauf Bey, Kara Vasıf, Hoca Abdülaziz Mecdi Efendi, Konya Mebusu Hoca Vehbi Efendi, Yusuf Kemal Bey ve daha bazı zevat bulunuyordu. Rıza Nur, Zeki, paşa babana git, mahsusen ellerinden öperim, o benim eski arkadaşımıdır. Birinci Mecliste beraber bulunduk. Onun sarayda belki bildiği vardır. Biz burada şu gördüğün arkadaşlarla düşündüğümüz yegâne gaye, babanın saray mensuplarından tanıdığı bildiği bir kimse varsa, ona gitsin desin ki: Meclis, zât-ı şahaneye karşı son derece hürmetkârdır, bu hürmeti fiilen göstermek ve aradaki bürüdeti kaldırmak üzere irade buyuracakları zevatı Meclis riyasetine getirmeye hazır bulunuyoruz. Paşa bu hizmeti bizden esirgemesin, biz seni burada bekliyoruz. Bir saate kadar gider gelersin, ben de peki diyerek hemen bir arabaya binip Beşiktaş'ta eve geldim.

Babama meseleyi açtım. Babam cevaben: Oğlum, benim sarayla hiçbir münasebetim yoktur. Orada eskiden tanıdığım bir yaver paşa vardı. O da şimdi sarayda başmabeynci olmuş, ben tebriğe bile gitmedim. Bu hususta çok müteessirim ki meclise bir hizmet edemedim. Düşüncelerinizi ben de muvafık buldum. Ferid Paşanın Padişahı zehirlediğine hepimiz kaniyiz. Lakin padişahı da tanıyıp bilmediğimiz için meselenin ne şekil alacağını bilemem. Rıza Nur Bey'e,

beyannameleri ilgili kitaplarda nede diğer hatırat türü eserlerde rastlayamadık.

Abdülaziz Mecdi Efendiye ve Konya Mebusu Hoca Vehbi Efendiye tarafımdan selam söyle gözlerinden öperim. Bununla beraber bu zevat bu husustaki teşebbüsün bir semere vereceğine kail oluyorlarsa, biriniz gidip yaver paşayı görsün. Bu meseleyi doğrudan doğruya açarak, aradaki bu sui tefekkürü ortadan kaldırmak ve Anadolu'nun şimdiye kadar başardığı muvaffakiyetleri ve zat-ı şahaneyeye karşı olan merbutiyetlerinin bir delilini bu suretle pek bariz olarak Meclis ispat etmiş olur. Eğer sarayda da hüsnüniyet var ise bundan büyük fedakârlık olamaz. İşte benim tanıdığım yegâne adam yaver paşa ve bir de şehzadegandan Selim Efendi hazretleridir ki, o da komşu olmak münasebetiyle Ramazanlarda bizi iftara davet eder. Biz de bayramlarda ziyarete gideriz, bu kadardır. Ben hemen avdet ederek, babamdan aldığım yukarıdaki malumatı arkadaşlara bildirdim. Onlar dahi yarım saat kadar bu işi çekip döğerek neticede, Zeki, sen kalk git, yaver paşayı gör. Ben İbrahim Lütfü Paşanın oğluyum ve Gümüşhane mebusuyum. Sizi memleket namına büyük bir hizmete davet ediyoruz diyerek meseleyi aç. Ve zat-ı şahane kimleri istediğini bize bildirsin. Baktık ki kurtuluş yok, tekrar bir arabaya atlayarak Yıldız'a çıktım” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 51).

Burada Zeki Bey ve arkadaşları Yaver Paşa tarafından nazikâne bir şekilde karşılanır ve meseleyi dikkatlice dinleyip şehzadeye bildireceğini ifade ettikten sonra “...cevabı bir tahriratla sizlere iblağ ederim... İnşallah arzunuzu muvaffak olursunuz da memleket ikilikten kurtulur.” temennisinde bulunur.

Ertesi günü Yaver Paşa'nın verdiği tahrirattaki listede Sefir Reşat Hikmet, Hüseyin Kâzım, Karasi Mebusu Abdülaziz Mecdi ve birkaç isim bulunmakta idi. Bu listeye göre Reşat Hikmet Bey meclis başkan adayı olmuş ve Zeki Bey ve arkadaşları da bu kişinin lehine seçimde rey kullanmıştır. Seçimde eşitlik söz konusu olunca Celalettin Arif Bey adaylığından feragat ederek Reşat Hikmet Bey'in başkan olmasını sağlamıştır¹. Zeki Bey de bu seçimlerle birlikte divan başkanlığı kâtipliğine seçilmiştir. Bir gün meclis hademelerinden biri Zeki Bey'e gelerek Abdülaziz Mecdi Efendi'nin (İkinci Reis Vekili) odasında Rauf, Kara Vasıf, Rıza Nur, Yusuf Kemal Bey'lerin kendisini beklediğini söylemiştir. Zeki Bey'in bu kişilerle olan görüşmesi şöyle geçmiştir:

“Kara Vasıf, Zeki, hem içerden hem dışardan tazyik ve itimatsızlık havaları içinde vazife görmenin kabil olmadığını takdir edersen, bizler buna bir çare bulamaz isek, bu huzursuzluk içerisinde hiçbir şeye muvaffak olamayacağız. Yeter ki, dâhili huzursuzluğu ortadan kaldıralım da Düveli işgaliyenin vaziyeti ile alakadar olalım. Bunun yegâne çaresi Şehzadelerden görüşüp konuştuğun varsa, bugünkü ahvali kendisine bildir. O da, Padişah ile temas ederek Meclisin kendisine karşı olan sadakat ve merbutiyetini bildirsin. Ferit Paşanın, hilafı hakikat beyanatına itimad buyrulmasın, gidilen bu yanlış yolda birçok vahim neticeler zuhur eder. Gayeyi ve

¹Daha sonra yaşlı ve rahatsız olan Reşat Hikmet Bey'in vefat etmiş, bunun üzerine Celalettin Arif Bey meclis başkanı olmuştur.

Milli amaliyemiz galipler yedinden topraklarımızı kurtararak, zelilane bir muahedeyi kabul etmemektir.

İstanbul Hükümeti bugün işgal altında bulunuyor. Düveli Mutelifenin verdiği emir direktiflerle yürümeğe mecburdur. Anadolu ise hiçbir vakit Düveli Mutelifenin değil emirlerine, onların mukaddes topraklar üzerinde serbesti harekâtına bile müsaade etmeyerek silahla mukabeleye hazırdır. Yeter ki, zât-ı şahane vatanın gayesine matuf olan harekâtı zahirde, bize muarız, hakikatte bizimle muvafık ve mutabık olarak bizleri manevî himayelerine alsınlar. Ecnebi ordu ve sefaretlerinin Anadolu'daki serbesti icraatları için merkezi Hükümeti tazyik ettikleri zamanlarda kabahati bütün varlığı ile bize hamletsinler ve hükümetin Anadolu'ya karşı bir icraat yapmaya muktedir olmadığını bildirsın, bize bu kâfidir.

İyi, ama bunlardan tanıdığım ve konuştuğum kimse yoktur. Yalnız komşu olmak münasebetiyle Şehzade Selim Efendi pederimi her sene iftara davet edermiş, ben de muhacir olarak İstanbul'a geldiğim vakit iki ramazanda beni iftara davet etti. Ama bunlar misafirlerini kendi sofralarına almaz ve selamlıkta izâz ederler. Ne diye gidip mülakat isteyeyim dedim. Rıza Nur, madem ki paşayı tanıyor, seni herhalde kabul eder, Zeki git bir mülakat iste. Ve meseleyi anlat. Bahusus Şehzade Selim Efendi ikinci veliahttır ve bu hanedan içerisinde en durandış ve akıllı olduğunu söylüyorlar diyerek bir payton çağırıp bizi yolcu ettiler” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 53–54).

Şehzade Selim'in ikametgâhına giden Zeki Bey ve arkadaşları burada Anadolu'daki ikiliğin kalkması için uğraştıklarını; ama Anadolu'daki gayretlerin Ferit Paşa hükümeti tarafından kasıtlı ve yanlış olarak padişaha bildirildiğini ifade etmiştir. Görüşmenin teferruatı şöyledir:

“Beni bir harem ağası karşıladı ve bir odaya alarak ne istediğimi sual etmesi üzerine, ben cevaben, Gümüşhane mebusuyum. Ve İbrahim Lütfü Paşanın oğluyum. Efendi hazretlerinin başmüsaahibini görmek isterim dedim. Harem dairesine geçerek başmüsaahiple geldiler. Meclis namına Selim Efendi Hazretlerini ziyaret etmek istediğimi bildirdim.

Bize bir kahve ikram ederek, ağa tekrar içeri gitti. On dakika sonra gelerek Efendi hazretleri sizi bekliyorlar, buyurunuz diye önüme düşüp harem dairesinde ikinci kata çıkardı. Bir kapı açarak buyurun Şehzade içerdedir dedi. Odaya girdiğim zaman buranın çok muntazam bir kütüphane olduğunu gördüm. Selim Efendi ayakta bulunuyordu. Yerden bir iki temennah ile arz-ı tazimat ettik. Ve gösterdiği mahalle oturdum. Kendisi dışçilerin koltuğu gibi müteharrik büyük bir koltukta oturarak bana sigara ikram etti. Zeki Bey, pederiniz Paşayı çok severim, çok açık ve mert konuşan bir zattır. Siz de onun mahdumu bulunduğunuz için Pederinizin iyi hasletlerinden feyziyab olduğunuza eminim diyerek iltifatta bulundu. Baş ağanın verdiği malumata göre, ziyaretiniz meclis namına olduğu anlaşılıyor. Acaba size ne gibi bir hizmette bulunabilirim diyerek, benim kalben arzu ettiğim çığıra kendisi girmesini fırsat ittihaz ederek hemen umumi vaziyeti ve Anadolu'nun geçirdiği buhranı, Milletın Sevr muahedesini hiçbir suretle kabul edemeyeceğini uzun uzadıya izah ettim. Millet hanedanımıza son derece merbuttur. Yalnız, buradaki hükümet Düveli mutelifenin emirberliğini yaptığından Anadolu'yu zât-ı

şahaneye karşı isyan etmiş bağı bir halde göstermeleri ve keza İstanbul Hükümetinin vilayetlere verdikleri emirlerle meşru' bir kalkınma ile memleketi kurtarmak isteyen Milli Birliklerin tevkif ve dağılmalarını istemeleri bizleri çok müşkül bir vaziyete düşürdüğü gibi bugün dahi Ferid Paşanın devam eden telkinatı ve kasden zât-ı şahaneye verdiği hilafı hakikat malumatlara teşebbüsümüzü akım bırakmaya ve zât-ı şahanelerin de bize iyi bir nazarla bakmadıklarını kemal-i teessürle görmekteyiz. Biz Padişahımızdan istediğimiz yalnız manevî bir müzaheretdir. En emin olduğu zevattan bir iki tanesini Anadolu'ya göndersin, çalışıp çabaladığımız ecnebilere karşı İstanbul Hükümetinin acz ve zaafı neticesi yapmadığı işleri, yine Zât-ı Şahaneye bildirmek üzere, bu belalar başımızdan def' edilinceye kadar biz yapalım, her türlü mesuliyeti biz üzerimize alalım.

İşae edilen Sevr Muahedesini kabul etmektense bir ferd kalmayınca kadar harbe devamı çoktan göze aldık. Düveli mutelifeye cevap verecek kuvvet ve kudretteyiz. Yeter ki zâtı Şahane bizim planlarımızı sağlayacak bir vatanperver kabineyi daimi surette iş başında bulundursun. Ve bizlerden emin olsun. Ve bu ikilik orta yerden kalsın.

Meclisin resmi küşadında bulunmak lütfu bizden esirgeyen Zât-ı Şahanenin bu gibi ahvali bilmediğini ve mukarrebınlerin kendilerine hakikati bildirmediklerine kani bulunuyorum" (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 54-55)

Metin incelendiğinde bir takım çelişkiler dikkati çekmektedir. Zeki Bey hatıratında Şehzade Selim ile Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 16 Mart 1920'de dağıtılmasından önce görüşüğünü beyan etmektedir. Sevr Antlaşması 10 Ağustos 1920'de imzalandığına göre burada bir bilgi aktarım hatası vardır. Zeki Bey'in kronolojik olarak bu görüşme esnasında Sevr Antlaşması'ndan bahsetmesi mümkün değildir. Burada hatırat türü eserlerin zafiyeti ön plana çıkmıştır. Eser olayların yaşandığı tarihlerde yazılmadığından kronolojik problemler mevcuttur. Anlatılan olayların günübirlik yazılmamasından veya Zeki Bey'in hatıratı yazdığı dönemde geçmişe dair duygu ve düşüncelerinin değişmiş olabileceği ihtimallerinden dolayı görüşmenin içeriği farklı şekilde aktarılmış da olabilir. Görüşme içeriği hakkında farklı kaynaklardan bilgi elde etme imkânı bulunamadığından bu konu hakkında aktarılan bilgilerin doğruluğu test edilememiştir.

Bu arz üzerine şehzade uzun bir süre düşündükten sonra padişahla arasının samimi olmadığını, fakat bu teklifi vatani ve kutsi bir talep olarak gördüğünü ve ne pahasına olursa olsun padişahla görüşeceğini bildirmiştir. Bunun üzerine Zeki Bey geri dönerek ertesini günü meclis içtimaından sonra tekrar neticeyi öğrenmek üzere Şehzade Selim'le görüşmeye gider. Fakat Şehzade üzgün bir eda ile "Zeki Bey, vatanî vazifemi ifâ ettim. Çok müteessirim ki, ma'kûs netice verdi. Ferid Paşa olacak melun bu milletin başına bela

kesildi. Başımızda padişah olan zat da maalesef onun telkinatiyle yürümektedir” diyerek neticeyi ifade eder.

Bu görüşmeden bir netice alamayan Zeki Bey müteessir bir vaziyette buradan ayrılırken taşıdığı duygu ve düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“Netice, saraydan, padişahdan ümid kalmamıştı. Bizim bazılarımız da olup bitenden Zât-ı şâhanenin malumatı yoktur. Bunlar hep Ferid Paşanın melaneti icabı fikrindelerdi. İşte Zât-ı Şahanenin malumatı oldu. Bence bu Hükümdarın Damat Ferid’in aklı ve kendi fikri sabitiyle hareket etmekten başka düşündüğü yoktur” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 57).

2.7. Mebusan Meclisi’nin Dağıtılışı Ve Damat Ferit Paşa İle Görüşmesi

Zeki Bey ve arkadaşlarının bundan sonra da hükümet ve padişah nezdinde görüşme girişimleri olmuşsa da bundan olumlu bir netice almak mümkün olmamıştır. Tabii meclisin faaliyetleri de bu arada devam etmekte ve Milli Mücadele yanlıları ile İstanbul Hükümeti arasındaki yakınlaşma müttefiklerin gözünden kaçmamaktaydı. Bu yakınlaşmalardan bir tanesi Ali Rıza Paşa hükümeti zamanında düzenli Türk birlikleri ile Kuvvai Milliye birlikleri arasındaki kuvvet alışverişi idi. Harbiye Nazırı Cemal Paşa ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa Fransızlara ve Ege’de Yunanlılara karşı direnen Kuvvai Milliye birliklerine düzenli askeri birliklerden terhis yolu ile asker aktarmakta idi. Tabii bu durum da düzelen ilişkilerin bir göstergesi idi. Nihayetinde müttefikler verdikleri nota ile bu iki şahsın kırk sekiz saat içinde tevkif edilmesini istemişlerdir (Tansel, C.III., 1991: 20-21).

Dikkat çekici en önemli gelişme ise 28 Ocak 1920’de Mebusan Meclisi’nce Misak-ı Milli’nin ilanı olmuştur. Bu karar meclisin en önemli faaliyeti olarak tarihe geçerken aynı zamanda da Mebusan Meclisi’nin sonunu da hazırlamıştır. Misak-ı Milli ile ilgili Zeki Bey’in beyanatı şu şekildedir:

“O sırada Rıza Nur, ben Misak-ı Milli’yi hazırladım Zeki, senin de imzan bulunmasını isterim. Yapılacak yegâne iş budur diyerek müsveddesini bana sundu. Okudum, muvafık diyerek imza koydum. Bu ufacık kâğıt parçası vatanın selametini tekeffül ediyor ve Türkün azmi imanını tecelli ettiriyordu” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 57).

Rıza Nur Bey “Hayat ve Hatıratım” adlı eserinde Misak-ı Milli’nin içeriğindeki maddelerin Sivas Kongresi’nde ve o günkü matbuatta fikir olarak telaffuz edildiğini ama ilk defa bu düşüncelerin derlenip toparlanarak Misak-ı Milli adıyla Son Osmanlı Meclisi’nde Rauf, Abdülaziz Mecdi, Yusuf Kemal Bey, kendisi ve hatırlamadığı on kişi kadar bir arkadaş grubunun oluşturduğu encümen tarafından belirlendiğini ifade etmektedir(Nur, C.3, 1992: 541–542).

Zeki Bey’in hatıratındaki Rıza Nur Bey’e ait “Misak-ı Milli’yi hazırladım” ifadesi Rıza Nur’un hatıratıyla karşılaştırıldığında bu beyannamenin Rıza Nur tarafından hazırlanıp ortaya konmasını değil de encümen tarafından belirlenen ifadelerin yazılı metin haline getirilmesini kastettiği anlaşılmaktadır. Yine imzadan kastın da müzakere edilmesi için sunulacak beyannamenin mebuslarca desteklenmesi anlamında olduğu hatıratta anlatılan gelişmelerin seyrinden anlaşılmaktadır.

Coşkulu alkışlar eşliğinde geçen Misak-ı Milli görüşmelerinin sonunda bu beyanname kabul edilmiştir. Bununla birlikte beyannamenin Avrupa dillerine çevrilip neşredilmesi müzakerelerde karara bağlanmıştır. Bu sırada Zeki Bey de söz alarak ahitname metninde vekillerin mesuliyetlerine dair maddenin bulunmadığını ve eklenmesi gerektiğini, bunun eklenmesinden sonra yayın organlarına bildirilmesini talep etmiştir. Meclis Reisi ise bunun zaten matbuata ve muhalif resmi makamlara tebliğ edildiğini belirterek daha fazla uzatılmasına gerek olmadığını beyan etmek suretiyle Zeki Bey’in teklifini geçirmiştir. (MMZC, Devre: 4, İctima yılı: 1, 11–17 Şubat 1920: 146).

Son Osmanlı Mebusan Meclisi çalışmaları içerisinde Damat Ferit Paşa’nın suni olarak oluşturduğu olumsuz havanın giderilmesi ve Milli Mücadele gayretlerini tek elde toplamaya yönelik gayretler devam etmiş; fakat bu amaçla yürütülen girişimlerden net sonuç elde edilememiştir. Bu sırada işgal kuvvetlerinin fiili harekete geçtiği haberleri yayılmış, meclis üyelerini bir endişe ve telaş sarmıştır. Meclis başkanı Celalettin Arif Bey de meclis başkanı olması sıfatıyla bu durumdan oldukça etkilenmiştir.

“...Meclis Reisi Celalettin Arif Bey de gelerek dairesine girdi. Hemen yanına giderek vaziyeti anlattım. Müşarün ileyh çok heyecanlı ve aynı zamanda ürkek bir halde bulunuyordu. Bana cevaben a Zeki ben buraya kaçarak düştüm. Benim yazıhanemi bu sabah İngilizler basarak hatta kapıyı kırarak içeri girdiklerini kapıcı beni bularak haber verdi. Halimi görmüyor musun? Cevaben İyi ama, senin benim

tevkifim ile iş bitmez, ara yerde milletin ve memleketin ve meclisin şerefi mevzubahistir. Zât-ı âlileri de bugün Reis bulunuyorsunuz, fikriniz nedir? Bu sırada birçok arkadaşlar da riyaset odasına girerek Celalettin Arif Beye müracaatla, şayet Meclis bir tecavüze uğrarsa ne yapabileceğini öğrenmek istemeğe başladılar. Bunun üzerine bana anlattıklarını ve harıl harıl arandığından tekrar bahsetmeğe başladı. Reisin maneviyatı bütün bütün sarsıldığını gördüm” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 60-61)

Herhangi bir olumsuz gelişme durumunda haksız ve sebepsiz yere vuku bulan bu fiili işgali protesto etmek, şayet meclise karşı bir tecavüz vuku bulursa silahla mukavemet eylemek yönünde karar alınmıştır. Fakat daha güneş henüz doğmak üzereyken Şehzadebaşı Karakolu’na yapılan baskında uyumakta olan askerler kurşuna dizilmiş ve bu baskın meclis üzerinde adeta şok etkisi yapmıştır. İlerleyen zamanlarda tutuklanan mebus sayısı artmış, meclis başkanı Celalettin Arif Bey de bir mektup bırakarak meclisi terk etmiştir. Mektubun içeriği şöyledir:

“MEKTUP AYNEN

Muhterem Efendilerim, bugün alessabah benim Beyoğlu’ndaki yazıhaneme Fransız veya İngiliz polisleri taarruzla kapıyı kırarak içeri girmişler, Beni aramışlar, bittabi yazıhanemde değildim. Büyük bir resmi almışlar ve gitmişler, bendeniz haber alınca doğru Meclise geldim. Şimdi saat ona on var. Ne Sadr-ı Azam ne de Hariciye Nazırını mevkilerinde bulamadım. Dün Sadr-ı Azama işi bildirmiştim, Teşebbüsat galiba kâfi derecede yapılmamış, birçok mebus arkadaşlarımın da tevkif olunacağını ihtimal veriyorum. Mabeyn Başkâtibine meseleyi anlattım. Tevkif olunup ifayı vazifeden mahrum olmamak için ben de şimdilik başımın çaresine bakacağım. Vazifeyi ifâ buyurunuz. Rûfekadan tevkif olanların ailelerine verilmek üzere tahsisattan bakiye kalanları da lütfen veriniz. Şimdilik Allaha ısmarladık efendim.

Celalettin Arif 16 Mart 1336 (1920)” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 62)

Zeki Bey’e göre Celalettin Arif Bey’in mektup bırakmak suretiyle çekip gitmesi kalan mebusların üzerinde olumsuz bir hava meydana getirmiş, akabinde bazı mebuslar da birer ikişer meclisi terk etmiştir. Kalan mebuslar ise ne yapılacağı hususunda tereddüde düşmüş, bu konuda herkes kendince bir fikir beyan etmiştir. İşte böyle bir ortamda meclise karşı girişilecek fiili bir saldırıya karşılık daha evvelden düşünülmüş ve planlanmış, hatıratında bir sır olarak belirttiği tedbiri Zeki Bey Kara Vasıf Bey’e açıklamıştır.

“Gizli Kalıp Bugüne Kadar Meydana Çıkmayan Bir Sır:

Evet, bugün 62 yaşındayım. Üç kişi arasında sır olarak saklanan ancak bu gizli fedai çetesini gördüm.

Daha Meclisi Mebusan Küşad edilmeden evvel Fırka Kumandanı Rüştü Paşa ile Trabzon Alay ve Mevki Kumandanı Erkan-ı Harp Binbaşlarından Rıza Bey, pıreye kurşun atar takımından seçtikleri onbeş kadar cesur, fedai askeri her bir ihtimale karşı başçavuş Sabri Efendinin kumandasında olmak üzere, üçer-beşer sivil olarak İstanbul'a gönderilmiş ve onları Meclis Muhafız Bölüğüne kaydettirmişlerdi. Başçavuş Sabri Efendi benimle beraber geldi, bu fedai çeteye verilen emir, askerlik hususunda Meclis Muhafız kumandanına merbut olacaklar, fedailik hususunda yalnız Gümüşhane mebusu Zeki Beyin emrine bilâ kayd u şart itaat edeceklerine Kur'an-ı Kerim üzerine el basarak and ve şart içmişlerdi.

Bu arslan yavruları, diğer arkadaşlarını dahi bu uğura sevk ederek, bütün kıta bir kitleyi ateşpare haline gelmişlerdi. Sabri Çavuş haftada bir defa evime gelerek vaziyetlerini bana haber verirdi.

Ortalık kararmaya başladı, Sabri Çavuş bir zaviyeden çıkarak, koşup yanıma geldi, resmi selam verdikten sonra, Beyefendi, her şey hazır ve tertibat alındı. 2000 kişilik bir kuvvet buradan içeri cebren giremez, buyurun teftiş edin dedi (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 62–63).

Zeki Bey'in bahsettiği bu 15 kişilik meclis muhafız birliği özel seçilmişti ve meclisin her an bir taarruza uğrama ihtimaline karşı teyakkuzda bulunmakta idi. Bu muhafızlar meclisin işgal edilmesine müsaade etmeyecek derecede tertibat almış ve böyle bir saldırı sonrasında da nasıl hareket edileceğini planlamıştır. Böyle bir durumda da Üsküdar'a, oradan da Anadolu'ya geçecek sandal tertibatı bile hazır edilmişti.

“...Ve orada Meselenin başından nihayetine kadar ve kimseye söylememek şartıyla Kara Vasıf Beye açtım ve anlattım. Dedim ki: Sahil tarafından Fındıklı ucunda süratli üç kayık vardır. Böyle bir hal vukuunda sağ kalanlarınız Üsküdar'a geçerek Karacaahmet Mezarlığında birleşin. Anadolu'nun anayurdu içerisinde hareket ederler. Böyle bir hal vukuunda bu haberi en son dakikada haykıracağım. Bu tertibattan kimsenin haberi yoktur” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 63).

Çok geçmeden İngiliz polisleri Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey'i teslim almak üzere meclise gelmiştir. Mecliste az sayıda kalan mebuslar bu durumda ne yapacaklarını tartışırken Ali Şükrü Bey¹ kürsüye çıkarak teessüründen hıçkırma hıçkırma “Burada bir tek canlı şahıs kalmayınca kadar ölümü göze alıp bir tek arkadaş veremeyiz.” diyerek haykırmıştır.

¹ Topal Osman Ağa tarafından boğdurularak şehit edilen kişidir.

Zeki Bey bu kargaşa ve tartışmalar esnasında muhafaza karakolundan iki elbise getirmiş ve Rauf Bey ve Vasıf Bey'e kılık değiştirmek suretiyle sahilde bekleyen kayıklarla kaçmalarını teklif etmiştir (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz , 63; Nur, C.I., 1992: 543; Orbay, C.II., 1993: 37). Fakat bu görüşmelerin nihayetinde Rauf Bey ve Vasıf Bey diğer arkadaşları ile Meclisi Mebusan'ı tehlikeye düşürmemek adına teslim olmayı tercih etmişlerdir. İngilizlerden de bu işi zorla gerçekleştirdiklerine dair yazılı bir belge alınmıştır¹.

Aslında milli mücadele önderlerince bu gelişmeler zaten beklenmekteydi. Daha Sivas'ta iken Kazım Karabekir Paşa meclisin ilk aşamada Anadolu'da toplanmasının sakıncalarını belirtmiş² ve İstanbul'da toplanacak meclisin de İngilizler tarafından büyük bir ihtimalle dağıtılacağını ifade etmiştir³. Bu sebeple de Kazım Karabekir Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın da İstanbul'a gitmesinin gereksiz ve tehlikeli olduğunu vurgulamıştır⁴.

Meclisi Mebusan'ın dağıtılmasının halk ve seçilmiş mebuslara kavratıldığı önemli sonuçları olmuştur. Seçilmiş mebuslar ve halk artık İstanbul'da bir meclis faaliyetinin

¹ (Tarihi Vesika İngiliz Polislerinden Alınan)

Mecliste mevcut ve ekseriyeti haiz olmıyan azanın muhalefetine rağmen Meclisi Mebusan Sekaifi altından Mebus Rauf Beyle, Kara Vasıf Beyi cebren aldık(Kadirbeyoğlu: Şarkta Harekatı Millîye Nasıl Başladı).

² ...Fakat Millî Hükümetin muvaffakiyetle kurulması için, Meclisin evvelâ İstanbul'da toplanması zarurîdir. Bu meclisin ömür ve istikbali yoktur. Meclis toplandı diye, İtilâf Devletleri hakkımızda verdikleri kararı değiştirecek değillerdir. Aksine, Kuvayı Millîye'nin muhassalası sayacakları mebusları, bilhassa İngilizler ilk fırsatta yakalayıp süreceklendir. İşte o gün, Millî Hükümetin en iyi şekilde kurulabileceği gündür. Çünkü namus ve haysiyet sahibi her insanın anlayabileceği vaziyet hâsıl olacak, Padişah ve hükümetinin hiyaneti, hiç değilse hamakati herkesçe kabul edilecek ve Millî Hükümetimiz Anadolu'nun göbeğinde, güneş gibi doğacaktır. Fakat o zaman da Eskişehir tehlikelidir. Ankara'nın batsına çekilmek muvafık olur (Orbay, C.I. , 1993: 288–289; Karabekir, 1993: 392–394).

³ "...Bence bu mukadderdir. Yüzde sekseni zaten Anadolu'dan giden mebusları, Kuvayı Millîye'nin müdrik kuvvetidir diye, ortadan kaldırmak, hele İngilizler gibi bir düşman için gayet tabii bir düşüncedir. Tahminimin tahakkuk edeceğinden emin olunuz. En geç, kabul edilmeyecek bir sulhu reddedişimizle bunu yapacaklardır (Orbay, C. I. , 1993: 288–289; Karabekir, 1993: 392–394).

⁴ "...Millî kahramanlıktan çekilmeyeceğini emsaliyle bilirim. Siz gidiniz, fakat orada acele etmeyiniz. İngilizlerin bu işi kendiliklerinden yapacaklarından şüpheleniz olmasın. O zaman alacağımız "Rauf da hapsedildi, İstanbul'dan sürüldü" haberi benim de ruhumda yaralar açar. Sana çok acırım. Fakat sen, vatanseverlik heyecan ve aşkıyla, Millî Hükümetin doğuşuna mühim bir âmil olursun. Evet, bu işi başarmak" için sen yetersin.. İstanbul'a git, diğer arkadaşlar ve bilhassa Mustafa Kemal Paşa, burada kalmalı, İstanbul'a gitmemelidirler" (Orbay, C.I. ,1993: 290).

devam edemeyeceğine kanaat getirip daha sonra Anadolu’da açılan yeni meclise tam destek vermişlerdir. Onun için Kazım Karabekir Paşa Mebusan Meclisi’nin dağıtılmasından endişe etmemiş ve onun gibi Rauf Bey ve Mustafa Kemal Paşa da meclisin dağıtılmasını Anadolu’da açılacak TBMM’nin ilk adımı olarak görmüştür.

Meclisi Mebusan’dan Vasıf Bey ve Rauf Bey’i tutuklayan İngilizler bir müddet sonra tekrar gelerek üç mebusu daha tevkif ederler. Tekrar eden bu hadiseler neticesinde müzakere imkânı kalmadığına kanaat getiren Rıza Nur Bey “Zeki, bu ahval karşısında bekleyip de ileride işgalci efendilerin canı sıkıldıkça halka satvet göstermek için bizleri yakalayıp sürmelerine daha ne kadar sabredeceğiz. Zaten görüyorsun ki, ekseriyette yoktur. Ve bundan sonra da kimse gelmez. Bunun için en iyi çare meclisi tatil etmektir” diyerek nihai teklifi yapar (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 66). Diğer mebusların da fikri alınarak verilen karar ile meclis Hüseyin Kazım Bey’in başkanlığında toplanır. Rıza Nur Bey’in yaptığı bir konuşmadan sonra yayınlanan bir takrir neticesinde meclis müzakerelerine tehir kararı alınır¹. Böylece Meclisi Mebusan tatil edilmiştir. Zeki Bey ilk defa katıldığı meclis faaliyetlerinde olayları yakinen izlemiş ve aktif bir şekilde bilfiil teşebbüslerden geri durmamış, Anadolu ile İstanbul Hükümeti arasındaki birliktelik için gayret sarf etmiştir.

Bu arada mecliste 12 Ocak 1336 – 18 Mart 1336 tarihleri arasında farklı zamanlarda söz alarak çeşitli konularla ilgili açıklamalarda bulunmuştur².

¹ “**TAKRİRİN SURETİ AYNENDİR**

Kanun-i Esasî Osmanînin yedince esası mucibince sulhe ve ticarete ve terk ve ilhak araziye ve tebai Osmaniyenin hukuki asliyye ve şahsiyyesine taalluk eden ve Devletçe masarifi mucip olan muahedenin akdine Meclisi Umuminin tasdiki şarttır. Harbi Umuminin memleketimiz için pek nâmüsaid şerait dahilinde hitam bulmasıyle elim bir vazifeyi tarihiyye ifasına davet olunan Meclisi Mebusan, ahiren mekânı hilafet ve saltanat-ı seniyyede ahval fevkalade tahaddüs etmesi meşrutiyetle idare olunan memalikin kaffesinde milletvekillerine temin edilen masumiyet ve muafiyet ilcayı bekayı ile mütezzi olması sebebiyle vazifeyi mebusiyenin icabatını memleketin vaziyeti nazırasıyle telif imkanından mahrum kılmıştır. Her şeyden evvel hürriyeti efkâra ve istiklali vicdana vabeste olan bu vazifeyi mukaddesenin emniyetle ifasına imkan bahş bir hal ve vaziyetine intizaran umumi in’ikadların te’hirini teklif ederiz” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 66).

² Bu konuşmaların konu başlıkları için bkz. EK 15.

Meclis böylece kapanmış iken Zeki Bey de büyük bir teessür içerisindeydi. Memleketin geldiği bu nokta ve sonrası ile ilgili Zeki Bey'in düşünceleri şöyledir:

“...Bu vesile ile de Meclisin hayatı hitama erdi. Ne yazık ki, Vahdeddin'in anud ve cahilane olan bu inadını sırf mevki ve ikbal hırsı ile körükleyip bu zillete düşüren Damad Ferid olmuştur. Netice, bu melunun hiyaneti ile Osmanlı İmparatorluğu tarihte görülmemiş bir mezellete düşmüş ve en sonra da takip edilen bu akim siyasetin cezası olarak 600 küsur seneden beri kendi aşiretleriyle kurdukları ve zaman zaman bütün cihana meydan okudukları o devri cihangirane ufkularda uçan hayaliyle tarih sayfaları ile geçinmeğe yeltenen koca saltanatın banisi olan o hanedan Vahdeddin ve Ferid gibi iki serserinin kurbanı olarak Milli hudutlar haricine sürüldü ve atıldı. Ne acı ibret...” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 69).

Hatıratın daha önceki kısımlarında yer alan ifadelerde Damat Ferit Paşa birçok defa yerilmişse de Padişah Vahdeddin için bu tür ifadeler kullanılmamış, hatta hilafete ve saltanata bağlılık ve hürmetten bahsedilmiştir. Yine Zeki Bey daha sonra hanedanın yurt dışına sürülmesine karşı çıkacak ve halifeliğin kaldırılmasına da muhalif olacaktır. Bu sebeple yukarıdaki “ serseri” ifadesini Zeki Bey'in olayların yaşandığı dönemdeki genel düşünce anlayışıyla bağdaştırmak güçtür. Zeki Bey yaptıklarıyla padişah ve hilafete muhalif bir durum ortaya koymazken, hatıratındaki konu ile ilgili bu ifadeleri Vahdeddin'in şahsına yönelik düşüncelerini göstermektedir. Çünkü Zeki Bey hanedanın çökmesinden Padişah Vahdeddin ve Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı sorumlu görmektedir

Meclisin dağılması ile birlikte İstanbul'daki diğer mebuslar da birer birer Anadolu'ya geçerek Ankara'daki ilk meclisi bu şekilde teşkil etmişlerdir.

Zeki Bey de bu sebeple hareket etmek üzere babasının Beşiktaş'taki evinde tüm hazırlıklarını tamamlamıştır. Tam bu sırada bir memur gelerek Damat Ferit Paşanın yarın saat 10.00'da kendisini davet ettiğini bildirmiştir. Zeki Bey bu davete katılmaktan çekinip gitmek istemediğini belirttiği halde babası İbrahim Lütfi Paşa onun bu görüşmeye gitmesi hususunda Zeki Bey'in aşağıda ifade ettiği sebeplerden ötürü ısrar eder.

“...Babam daha ziyade tecrübe dide olduğu için bu hareketin fena neticeler vermesi memul olduğundan belki de bu dakikada hanemiz tarassut altında bulunduğundan kat'iyen muvafık olmadığını, böyle küçük memurlar elinde hırpalanmaktansa vekâîya tabi olarak yarın gidip Ferid Paşa ile görüş, fikrini, noktayı nazarını anla. Hadisata göre hareket edersin. Bu hareket Anadolu'daki arkadaşlarına daha nafi ve

müsmir olur dedi. Yalnız sana tavsiyem her ne derlerse peki demektir. Aksi takdirde kaş yapıyorken göz çıkarırsın. Cenab-ı Hak muinin olsun...” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 69).

İşte daha sonra Zeki Bey’in yanlış anlaşılacak büyük bir suçlama ile karşı karşıya kalmasına ve tutuklanmasına sebep olan olayın başlangıcı bu şekildedir. Hatıratın buraya kadar olan kısmında ifade edilen duygu ve düşüncelerde milli mücadeleye muhalefet edecek bir beyan olmadığı gibi Damat Ferit Paşa hakkında da ifade ettiği düşünceleri onun yanlış anlaşıldığına işaret etmektedir. Eğer hakikaten Damat Ferit Paşa ile arasında bir samimiyet ve evvele dayalı bir ilişki söz konusu olsaydı farklı fikirlerini dahi beyan etmekten hiç çekinmeyen, gerek Erzurum Kongresi’nin açılışında gerekse Sivas Kongresi meselelerinde bu açık sözlülüğünü ortaya koyan Zeki Bey’in hala yayınlanmamış olan şahsi hatıratında bundan mutlaka bahsetmesi gerekirdi. Nitekim hatıratta İstanbul’da padişah ve şehzade ile görüşmek üzere yapılan girişimlerden bahsedilirken, Damat Ferit Paşa ile herhangi bir konuda özel bir görüşme yapıldığından bahsedilmemiştir.

Mebusan Meclisi’nin dağılmasından sonra İstanbul’daki mebuslar endişe ve telaşla Anadolu’ya geçmiş, Zeki Bey ise Beşiktaş’ta ikamet eden babası ile birlikte olduğundan en son kalan mebuslardan biri olmuştur. Anadolu’ya geçme hazırlıkları yapan Zeki Bey gerek babası münasebetiyle gerekse Trabzon ve Erzurum muhitindeki itimadı vesilesi ile İstanbul’da tanınıp bilinen bir şahsiyettir. Damat Ferit Paşa’nın Zeki Bey’i davetinde bu faktörler etkili olmuştur.

Ertesi sabah Zeki Bey evden ayrılacağı sırada sivil polisleri fark edince babasının da belirttiği gibi evlerinin gözetim altında olduğunu anlar. Daha sonra yanına gelen bu sivil polisler Zeki Bey’i alarak Ferit Paşa ile görüştürmek üzere Hariciye Nezareti’ne götürürler. Damat Ferit Paşa’yı ilk defa burada gördüğünü belirten Zeki Bey onun kendisi üzerinde pek hoş bir etki bırakmadığını belirtmiştir.

Damat Ferit Paşa Zeki Bey’i çağırılmadaki maksadını şu şekilde ifade etmiştir:

“Zeki Beyefendi sizi buraya ne için davet ettiğimi şimdi söyleyeceğim, Siz Milli Hareket namı altında toplanan gayrimemnun serserilerin içerisine cebren sürüklenmiş asil bir aileye mensup bulunduğunuzu kendi muhitinizde olduğu kadar Trabzon ve Erzurum vilayetlerinde dahi sevilen, hürmet gören bir genç diye

haber aldım. Bahusus ecdadınız bu memlekete ve Padişaha sadık olarak hizmetler etmiş ve onların mükâfatını görerek Paşa olmuş, Pederiniz dahi mütekait bir Paşa olmak münasebetiyle o da devletin ve padişahın verdiği mansab ve rütbe ile temayüz etmiş bir şahsın evladısınız.

Memleketin geçirdiği bu buhran devrinde düşmanlarımızı sevindirmekte olan bu ikilikten vatanı kurtararak bir birlik vücuda getirmesi biz buradan, siz de dâhilde bu gibi döküntüleri, gayri memnunları ve Hilafet aleyhindeki bu bağileri te'dip etmekle kabildir.

Ben size gerek şahsen ve gerekse bulunduğum mevki münasebetiyle her türlü yardım ve muavenetimi ifaya bu dakikada hazırım. Sizi bunun için çağırdım. Bu hususta sizinle müşavere ederek, alınacak tedabirin el birliğiyle ittihazı icap eder” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 70).

Ferit Paşa'nın milli hareket namı altında toplananları hilafet aleyhtarı, memlekette ikilik yaratan, gayrimemnun serseriler olarak nitelendirdiği görülüyor. Ferit Paşa Zeki Bey'in bulunduğu bölgede sevilen ve hürmet gören bir şahsiyet olması münasebetiyle vatanın mevcut ikilikten kurtarılmasında önemli roller üstlenebileceğini ifade etmiştir. Bu yolda başarı sağlanırsa padişah tarafından en yüksek mevki ile ödüllendirileceğini beyan etmiştir. Burada Zeki Bey'i ön plana çıkarmak suretiyle Anadolu'daki Milli Mücadele çalışmalarını engellemeye çalıştığı görülmektedir. Görüşmenin devamında Zeki Bey'den Doğu Anadolu ve Karadeniz halkının merkezi hükümete ve milli harekete karşı olan duygu ve düşüncelerini, milli hareketin bölgedeki kuvvetini bildirmesini istemiştir.

Zeki Bey ise yöre halkının asırlarca hükümetin yardımlarından mahrum kaldığını, memurların kötü idaresinden dolayı ezildiğini, harp neticesinde tükenmişliğini dile getirdikten sonra halkın milli harekete olan meylini şu şekilde anlatmıştır.

“Ne ekim ne yiyim ve ne tohum ve ne de hayvanat, hatta insan kalmamış gibidir, bu tüyler ürpertici vekayiin üzerine galep devletlerin bu sefer de Ermenistan ve Pontos Hükümetlerini bu Anayurdunda kurmak istemeleri ve merkezinde af buyurunuz bu vaziyete karşı zaaf neticesi velev muvakkat olsun mümaşatkâr görünmesi, artık hayatlarını bile kendilerine bir bâr olduğunu pek açık gören bu halk öz topraklarını olsun kurtarmak için yer yer harekâta teşebbüs etmeğe başladılar. Nahiye, kaza ve livâ merkezleriyle vilayetlerdeki akli başında eşhas bu ufak teşekkülleri himayelerine alarak toplu bir surette idareye koyuldular” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 71).

Zeki Bey bölge halkının çektiği sıkıntılar ve karşı karşıya kaldığı Rum ve Ermeni tehdidi nedeniyle doğal bir dayanışma ve savunma içine girdiğini, bu doğrultuda ortaya

çıkan milli hareketin hiçbir zaman hilafet ve hükümet aleyhine bir amaç taşımadığını; milleti temsil eden Mebusan Meclisi'nin basılarak dağıtılmasının gelecek konusunda bölge halkını büyük bir endişeye düşürdüğünü vurgulamıştır.

İşte bu endişe ve kaygılarla bir araya gelenlerin tek gayesinin muhalefetten ziyade birlik olduğunu, bu gayretlerinin Kazım Karabekir Paşa tarafından da desteklenip şekillendirildiğini, daha sonra ise teşkilatlandıkları bu birliğin başına Mustafa Kemal Paşa'nın geçmesi ile kendilerinin sevk ve idare konusunda etkisiz kaldıklarını belirterek durum hakkında genel bir değerlendirme yapmıştır (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 71–72).

Zeki Bey buradaki açıklamasıyla Milli Mücadele'ye atıldığı ilk andaki bölgesel durumu ve bununla ilgili kendi düşüncelerini, daha sonraki bölgesel ve fikri gelişmeleri dile getirmiştir. Buna göre Milli Mücadele'nin doğudaki ilk adımları işgal altında ezilmiş yöre halkının destek ve gayretleriyle atılmıştır. Başlangıçta bir halk hareketi niteliğindeki bu gayretlerin önderleri de yine bu bölgenin önde gelen tanınmış insanları olmuştur. Var olan bu samimi çabalar bölgeye gelen Kazım Karabekir Paşa'nın teşvik ve çalışmalarıyla bütünleşmiş, daha sistemli ve organize bir hale gelmiştir. Nitekim Erzurum Kongresi'nin toplanmasında onun önemli katkıları söz konusudur. Fakat Kazım Karabekir Paşa bizzat bu yöredeki hareketin başında değildi. O sadece askeri tedbir ve gelişmeler ağırlıklı olarak faaliyetlerini devam ettirmekte ve bölge önderlerine de destek olmaktaydı. Mustafa Kemal Paşa Erzurum'a gelerek hem askeri hem de sivil hareketin temel yönlendiricisi olmuştur. Bu durum o zamana kadar burada aktif olan bölgenin önde gelenlerinin geri planda kalmasına sebep olmuş ve bu gelişme aslında ortaya çıkan muhalefet sebeplerinin de temellerinden birini teşkil etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın ön plana çıkması, kendi silah arkadaşlarıyla da birtakım anlaşmazlıklar yaşamasına sebep olmuştur. Nitekim değişik zamanlarda Kazım Karabekir Paşa, Rauf Bey ve İsmet Bey gibi önemli liderlerle buna bağlı sorunlar yaşanmıştır. Ama bu liderlerin hepsi de Milli Mücadele'ye hizmet konusunda kendi gayret ve fedakârlıklarından taviz vermemişlerdir. Zeki Bey de burada kendi düşüncelerini arz ederken padişaha ve hilafete hürmet ve sadakatinden de bahsetmiştir. Bu o zamanın şartlarında gayet normal bir düşünce idi. Nitekim Milli Mücadele için gayret eden birçok kişi de aynı duyguyla hareket etmiştir. Dolayısıyla Zeki Bey her ne kadar

Mustafa Kemal Paşa'ya bir takım konularda muhalefet etmiş olsa da onun duygu ve düşüncelerinin milli gaye sınırları dışına çıktığı söylenemez.

Zeki Bey'in açıklamalarına binaen Damat Ferit Paşa görüşmede Mustafa Kemal Paşa'yı hırslı, mevki düşkün, hayalperest biri olarak tanımlıyor, onun kendi şahsi geleceği için vatanın parçalanmasına ve halkın mahvolmasına sebep olacağını söylüyor (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 72). Bu sözleri ile Mustafa Kemal Paşa'ya karşı tavır alması için Zeki Bey'i yönlendirmeye çalıştığı görülmektedir. Ferit Paşa'nın bu ifadeleri onun Erzurum ve Sivas Kongresi münasebetiyle Trabzon mebusları ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki çekişmeden haberdar olduğunu ve duruma göre hareket ettiği ihtimalini kuvvetlendirmektedir.

Görüşmenin devamında Ferit Paşa Zeki Bey'den milli mücadele çalışmalarını İstanbul Hükümeti'nin kontrolüne alabilmek ve buna muhalefet eden Mustafa Kemal Paşa'yı etkisiz kılmak maksadıyla çözüm önerileri ister. Odaya görevlinin girmesiyle görüşme sekteye uğrar. Bu esnada Zeki Bey çözüm için zihninde bir plan tasarlar ve görevlinin odadan çıkmasıyla bu planı uygulamaya koyar. Çözüm önerisi olarak aşağıdaki hususları bildirir:

“Dedim ki: Paşam, bugün Trabzon'da hem vali ve hem de fırka kumandanı olan Erzurumlu Rüştü Paşa vardır. Bu zatla kardeş gibi görüşürüm. Gerek Hilafete ve gerek memlekete çok merbut olan bir kumandandır. Bahusus Erzurumlu olduğu ve orada dahi fırka kumandanlığı yaptığı için Erzurum ahalisi kendisini çok severler. Bu zatı ele almak bizim için elzemdir. Ve ben de buna yüzde doksan nispetinde muvaffak olacağıma emin bulunuyorum.

Lakin bu böyle kuru kuruya yapılacak işlerden değildir. Bir firkada üç alay vardır. Bunların ihtilaf çıkarma ihtimali de mevcuttur. Bu alay tabur kumandanlarını ikna etmek lazımdır. Hatta bu zâbitânı, saniyen bu firkanın mevcudu da azdır. Umum fırka hemen bir alay kuvvetindedir. Mevzi olarak üç-dört tevellüdü silah altına almak icap ettiği takdirde o nispette tüfek yoktur.

Bu mesele için benim fikrimce yüz bin altın lira, yirmi bin tüfenk burada ihzar edilir ve benimle beraber en emin olduğunuz iki zata bu paralar teslim edilerek tüfenklerle Erzurum'a gönderilir ise netice gerisi çok kolaydır. İlerdeki mesuliyeti bana bırakınız diyerek cevabı kestim” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 73).

Zeki Bey bu öneri ve talebinin kabul edilmesi için “Biz inkılâp içerisinde diğer bir inkılâba atılacağız. Hin-i hacette o fırka ve o vilayet ahalisi ya yok olacak ya da muvaffak olacaktır” diyerek meselenin çok önemli ve müşkül olduğunu belirtir. Burada

“inkılâp içerisinde diğerk bir inkılâba atılacağız” ifadesiyle Mustafa Kemal Paşanın İstanbul Hükümeti’ne karşı başlattığı harekete muhalif bir hareketin başlatılacağını kasteder. İleride de değineceğimiz üzere Zeki Bey bu tüfek ve paraları aslında Milli Mücadele’de kullanılması amacıyla talep etmiştir. Yoksa kendisinin de belirttiği üzere Mustafa Kemal Paşaya karşı bir hareket başlatmak niyetinde değildir. Gerçek niyetini Damat Ferit Paşadan gizlemiştir.

Ferit Paşa bu çözüm önerisini kabul eder. Bu sırada görevli tekrar içeriye girerek üç dört satırlık yazılı bir pusula verir.

“Ferid Paşa pusulaya göz gezdiriyorken aynı zamanda rengi beyazlaştı ve gözlüğünün yanından da bana bakmaya başladı. Karşısındaki genç efendiye peki karşıdaki odaya alınız göreyim dedikten sonra ayağa kalkıp üç-dört dakika sizi bekletmek mecburiyetinde bulunduğumdan affınızı rica ederim. Şimdi geleceğim diye salonun içerisinden bir odaya geçti. Aynı zamanda dahi salon kapısı açılarak (Ömer Fevzi içeriye girdi.) ve ufak odaya geçiyorken ters bir surette bana bakarak sağ elini yumup şهادet parmağıyla bana tehdidi amiz bir işaretle bulunmasını müteakip, Ferid Paşanın yanına girdi” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 73–74).

Daha evvel Damat Ferit Paşa hakkında Zeki Bey’in düşüncelerini aktarmıştık. Yine kendisi mebus olması münasebetiyle Ankara’da toplanan yeni meclise katılabilmek üzere tüm hazırlıklarını yapmış iken böyle bir görüşme vuku bulmuştur. Görüşmede de babasının telkini doğrultusunda İstanbul’dan çıkışına engel olacak bir düşünce ve beyandan kaçınır. Hatta onunla anlaşmış izlenimi de verir. Fakat tam bu sırada gelen Ömer Fevzi Bey Zeki Bey’in planlarını altüst eder. Ömer Fevzi Bey Milli Mücadele’ye cephe almış hatta Erzurum Kongresi’ndeki beyan ettiği yıkıcı fikir ve yaptığı propaganda ile herkesin tepkisini çekmiştir. Zeki Bey’in Ömer Fevzi Bey ile olan muhalifliği ise Trabzon Kongresi’ne kadar dayanmaktaydı ve bundan sonraki gelişmelerde de hep farklı fikirlerde olmuşlardır. Zeki Bey Mustafa Kemal Paşanın önderliğindeki Milli Mücadele gayretleri içerisinde yer alırken Ömer Fevzi Bey hep muhalif kalmıştır. Zeki Bey o anı şöyle naklediyor:

“Tasarladığım plân mahvolduğu gibi, benim vaziyetim son derece kesb-i nezaket etmişti. Ömer Fevzi, bunda kendi düşüncesine göre yerden göğe kadar haklı idi. Hemen o dakikada ben de salondan fırlayıp seri bir şekilde koridoru geçtim. Hariciye Vekâlet binasından dışarı fırlayarak soğuk çeşmeden hareket eden bir tramvaya atladım. Tam Eminönü’nde inerek Boğaziçi vapurlarından hareket etmek üzere bulunan birisine rastgele bindim. Niyetim Anadolu Hisarı’na çıkmaktı. Vapur kalktı. Son bilet memurlarından Hisara uğrayacağını haber alarak memnun

oldum ve cezalı olarak bileti aldım. Yegane düşüncem, babamı meraktan kurtarmaktı” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 74).

İşte Zeki Bey’in taşıdığı fikirleri iyi bilen Ömer Fevzi tam görüşme esnasında gelerek üç dört satırlık bir pusula ile Damat Ferit Paşa’nın dikkatini çekmiş, Ankara’daki meclise katılmak düşüncesiyle zaten tüm hazırlıklarını yapmış ve bu görüşmeyi aksi bir fikir uyandırmadan atlatmaya çalışan Zeki Bey’in durumunu nazik bir hale sokmuştur. Ömer Fevzi Bey’in Damat Ferit Paşa’ya verdiği acil görüşme pusulasına ne yazdığı bilinmemekle beraber Zeki Bey’in tasvirine göre Ferit Paşa’nın çehresinde beliren kuşku ve endişe izleri yazılan hakkında az çok fikir vermektedir. İstanbul’da kalmak Zeki Bey için hem Damat Ferit Paşa hem de işgalci kuvvetler açısından son derece tehlikeli idi. Tehlikeyi sezen Zeki Bey, Ömer Fevzi ile sadrazamın görüşmesi esnasında oradan hızla uzaklaşır. Anadolu’ya geçmenin çarelerini aramaya başlar.

2.8. Anadolu’ya Geçişi ve Siyasete Ara Vermesi

Zeki Bey Anadolu Hisarı’nda bir doktor arkadaşının evinde saklanır ve evin hanımı tebdil-i kıyafetle durumu Beşiktaş’taki babasına haber verir. Bu arada doktor arkadaşı kendisinin her yerde arandığını ve babasının evinin basıldığı haberini verir. Burada birkaç gün kalan Zeki Bey Anadolu’ya geçmenin fırsatını kollamaya başlar.

Arkadaşı İstanbul Polis Müdüriyeti Heyeti Teftişiyeye Reisi Hasan Hicabi Bey’le bu sebeple bağlantı kurar. Onun yardımı sayesinde çok sıkı denetim yapılan limandan birkaç emniyet mensubu refakatinde kendisini Emniyet Müfettişi tanıtmak suretiyle kontrolden geçmeden vapura biner ve böylece Anadolu’ya geçmeyi başarır. Fakat onun Damat Ferit Paşa ile görüşmesi bir takım endişeleri beraberinde getirir. Bu endişenin bir yansıması olarak Mustafa Kemal Paşa Trabzon’a hareket eden Zeki Bey için aşağıdaki 28–29.4.1920 tarihli emri Kazım Karabekir Paşa’ya yollar:

“Ankara
28/29.4.1920

15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri’ne,

İstanbul’dan daire-i intihabiyelerine avdet etmekte olan bazı meb’ûsların Kuva-yı Milliyye aleyhinde hafî tahrîkat icrası için Ferit Paşa ile teşrik-i mesaî ettikleri istihbar kılınmıştır. Bu meyanda Gümüşhane meb’ûsu Zeki Bey Trabzon dâhilinde icra-yı faaliyet etmek üzere İstanbul’dan hareket etmiştir. Duçar-ı tecavüz olan milletvekilleri Meclis-i Meb’ûsân reisi tarafından Ankara’da içtima davet edilmiş ve düşman esaretinden tahlis-i nefis edenler de peyderpey Millet Meclisi’ne iltihak

etmekte bulunmuş olduklarından Zeki Bey'in de buraya gelmesi icab edeceğinin mumaileyhe tefhimi ve gelmekten imtinayı halinde tavır ve hareketinin sıkı tarassud altına alınarak halkı ifsada teşebbüsü halinde der'akap tevkifi ile hakkında derdest-i tebliğ olan hiyanet-i vataniye kanununun tatbiki esbabının istikmâli mercudur.

Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal" (Karabekir, 1993: 688; Onar, 1995: 124)

Bu telgrafta Zeki Bey'in faaliyetlerinin sıkıca takip edilmesi emredilmiştir. Bunun sebebini Mustafa Kemal Paşa "Nutuk" adlı eserinde, Zeki Bey'in Damat Ferit Paşa tarafından Gümüşhane ve Trabzon dolaylarında teşkilat kurmak üzere gönderilmesi olarak belirtmiştir (Atatürk, 2000:131). Buradan da anlaşıldığı üzere Damat Ferit Paşa görüşmesi münasebetiyle Zeki Bey'in oldukça itibar gördüğü memleketinde güç ve itibarını kullanarak İstanbul Hükümeti adına birtakım girişimlerde bulunabileceğinden kuşkulanılmaktaydı. Fakat Zeki Bey'i yakinen tanıyan Karabekir Paşa bu telgraftaki endişeyi ve emri gereksiz bulmuştur (Karabekir, 1993: 689).

Zeki Bey yolculuğu esnasında Damat Ferit Paşa ile olan mülakatını ve İstanbul'dan kurtuluşunu açıklayan teferruatlı bir rapor hazırlar. Hazırladığı bu raporun birini Ankara'daki Mustafa Kemal Paşa'ya, ikincisini Kazım Karabekir Paşa'ya, üçüncüsünü de Trabzon Mevki Kumandanı Rüştü Paşa'ya göndermek amacıyla ilk durak olan İnebolu'da iner. Yine kimlik kontrolü ile karşılaşan Zeki Bey görevlilere mebus olduğunu belirtmişse de bu onun apar topar tutuklanmasını engelleyememiştir. Polis komiserinin vilayet merkezine " Ferit Paşa'ya mensup sahte bir mebus yakaladık" şeklinde telgraf çekmesi üzerine tutuklamanın vilayetten gelen emirle gerçekleştiği daha sonra anlaşılmıştır. Diğer taraftan hatıratın devamında Mustafa Kemal Paşa'nın dilinden aktarılan bir bilgide Zeki Bey'in burada Sultan Vahdeddin'in kayın biraderi Çerkez Zeki sanılarak tutuklandığı da ifade edilmiştir. İnceleme yapılmak üzere Zeki Bey bir otelde alıkonmuştur. Bu duruma hayret eden Zeki Bey'in ifadeleri şöyledir:

"Eh, gördün mü işi, düşmandan kaçtık, sözde dost kucağına düştük. Vapur da kalkmış gidiyordu. Otelin bir münasip odasına yerleştim. Halime gülmek mi, ağlamak mı düşer. Artık sizler tasavvur ediniz. Kapıya da süngülü bir asker dikildi. Tekrar bir telgraf Mustafa Kemal Paşa, diğeri de Karabekir'e ve aynı zamanda Rüştü Paşaya da bir telgraf çekerek, maruz kaldığım ahvali çok acı bir lisanla bildirdim" (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 85).

Bir müddet alıkonduktan sonra bir yanlışlık olduğu ifade edilerek Zeki Bey Ankara'ya gitmek üzere serbest bırakılmıştır.

Meclisin dağıtıldığı, olağanüstü şartların hâkim olduğu nazik bir evrede Anadolu'ya geçmek üzere İstanbul'dan hareket ettiğini beyan eden Zeki Bey'in neden önce Trabzon'a gittiği düşündürücü bir noktadır. Yine İnebolu'da tutuklanması sebebiyle Ankara'da yeniden toplanma hazırlıkları yapan Milli Mücadele taraftarları için yaptığı değerlendirmede kullandığı ifadeler son derece ağırdır.

Ankara'da toplanacak meclise katılmak üzere hareket ettiğini beyan eden Zeki Bey acaba neden İnebolu'da alıkonulunca giden vapurun ardından hayıflanmıştır? Bavulunu neden vapurdan almamıştır? Niyeti Ankara'ya gitmek değil miydi? İnebolu'da neden Ankara'ya gitmek üzere serbest bırakılmıştır? Yoksa hakikaten Damat Ferit Paşa yanlısı bir kişi miydi? Bütün bunları Kazım Karabekir Paşa Zeki Bey hakkında kendisine verilen emir sonrasında şöyle açıklıyor:

“Zeki Bey'i arattım, İstanbul'dan çıkmış; maksadı beni gördükten ve durum hakkında görüşükten sonra Ankara'ya gitmek üzere Trabzon'a gelmekmiş. İnebolu'ya uğradığı sırada yakalanıp muhafaza altında Ankara'ya sevk olunmuş” (Karabekir, 1993:689; Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 85–87).

Zeki Bey'in tereddüde düştüğü konularda hep Kazım Karabekir Paşa'ya danışarak bir istikamet belirlediğini daha önce ifade etmiştik. Kazım Karabekir Paşa'nın beyanatından anlaşıldığına göre Zeki Bey İstanbul'da sona eren ve Ankara'da yeniden canlanan Milli Mücadele çalışmalarına katılma hususunda tereddüt etmiş ve bu münasebetle de Karabekir Paşa'dan fikir almak gayesiyle önce Trabzon'a, daha sonra da Ankara'ya hareket etmeyi düşünmüştür. Daha önce bahsettiğimiz sebepler münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa ile Zeki Bey arasında belli bir soğukluk mevcuttur. Kazım Karabekir Paşa Zeki Bey'e yol gösteren ve onu Milli Mücadele içerisinde tutan önemli bir şahsiyettir. İşte bu sebeple Zeki Bey de bazı konularda öncelikle Karabekir Paşa'nın fikrine başvurmuştur. Trabzon'a hareketin temelindeki mantık da Karabekir Paşa'nın ifadesi ile bu düşünceye dayanmaktadır. Bu sebeple Zeki Bey'in takip edilmesi Karabekir Paşa tarafından gereksiz bulunmuş, bir mebus olması münasebetiyle de bu tarz tutum ve emrin hoş olmadığını beyan etmiştir¹(Karabekir, 1993: 689).

¹ Karabekir Paşa'nın eserinin bu tarihlerdeki çeşitli konulara ait değerlendirmelerinde Mustafa Kemal Paşa'ya muhalif bir tutum söz konusudur. Bu konu ile ilgili beyanat da fikir ayrılıklarının belirlediği bu döneme rastlar.

Bununla birlikte Zeki Bey'in bir mebus olarak Ankara'da toplanan meclise uğramadan Trabzon'a gitmek istemesi, kendisi hakkında bir takım endişelerin doğmasına sebep olmuştur. Anadolu'ya geçen mebuslar birer birer Ankara'da yeni bir milli teşkilat oluştururken onun direkt Trabzon'a gitmesi beklenenin aksine bir davranıştır.

İnebolu'da olay çözümlendikten sonra Zeki Bey Ankara'ya gitmek üzere yola çıkar. Fakat yaşadığı bu olaylardan sonra kendisinde kırgınlık ve moral bozukluğu meydana gelmiştir. Bu şekilde Ankara'ya gelen Zeki Bey ilk önce kalacak yer aramıştır. Kalacak yer ihtiyacını da tanıdığı Reji Baş Müdürü Cabir Paşa'nın kendisini misafir olarak kabul etmesiyle halletmiştir.

O geceyi Reji dairesinde geçiren Zeki Bey'in yanına sabah gelen Cabir Paşa “Zeki haberin olsun peşin sıra bir de yaver geziyor, pencereye gel de göstereyim” şeklinde bir uyarıda bulunur. Dışarıya bakan Zeki Bey Reji binasının karşısındaki binanın bahçesinde gözlerini Reji binasından ayırmadan gezinen genç şahsı fark eder. Cabir Paşa'nın “Bu vilayetin sivil polis memurlarındandır. Bizim memurlardan kendisini tanıyanlar olduğu için sizi tarassut ettiğini haber vermiş hayret ettim” demesi üzerine Zeki Bey bunun sebebini sormuştur. Cevaben Cabir Paşa da “Galiba siz Ferit Paşa'nın beyannamelerinden getirerek Anadolu'ya dağıtmak istemişsiniz” diyerek sebebini açıklamıştır.

Bu duruma çok içerleyen Zeki Bey “Artık gülmeli mi ağlamalı mı? Ben de hayret ettim” diyerek o anki şaşkınlığını dile getirmiştir (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 87).

İşte İnebolu'daki tutuklama ve devamındaki takibatın bu sebeplere dayandığı anlaşılmaktadır. Dediğimiz gibi bütün bunlar Zeki Bey'de büyük bir kırgınlık oluşturmuş, I. Meclis faaliyetlerine katılmayarak Milli Mücadele'nin bu devresindeki çalışmalarından kopmasına neden olmuştur.

Damat Ferit Paşa'nın adamı olarak görüldüğünü öğrenen Zeki Bey durum hakkında konuşmak üzere Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeye gider.

“Üst katta Paşaya haber vererek, bizi yanına çıkardılar, nezdinde Fevzi Paşa da bulunuyordu. (Mareşal Fevzi Çakmak) Gel bakalım Zeki Bey diyerek elini uzattı,

ben müsaade ediniz de, sizin temiz ellerinizi sıkmayayım. Zira benim ellerim Ferid Paşa'nın beyannameleriyle kirlenmiştir dedim.

Paşa yer göstererek, bu ne demek dedi. Ben de İnebolu hadisesini kendisine anlattım. Bunlardan benim haberim yoktur. Telgrafınızı alır almaz, telgraf çekerek hemen serbest bırakılmanızı emrettim dedi. Cevaben, teşekkür ederim, eseri lütfunuz olarak burada dahi maiyetime bir yaver tayin ettirmişsiniz dedim. Nasıl yaver, aşağıdaki katın haricinde bekleyen sivil taharri memuru. Zeki, benim bunlardan malumatım yoktur. Yarın Meclise gel, uzun uzadıya bu meseleyi görüşür, hallederiz. Sen, bana Ferid Paşa ile olan mülakatından biraz daha malumat ver dedi.

İnebolu'dan gönderdiğim raporda mufassal bir malumat vardır. Bu para ve tüfenkleri bu vesile ile kurtarıp, Trabzon'a çıkartmak idi. Zira bizim ihtiyacımız daha fazladır. Maalesef görüyorum ki, vatanî olan bu hizmetimizde aksi tesir husule getirdi. Ben mükafat beklemiyorum, bunu zât-ı âlileri Erzurum kongresinde dahi görmüş ve anlamışsınızdır. Mamafih hakkımda tertip edilen bu mükafata teşekkür ederim. Biz vicdanî ve vatanî borcumuzu ifâ ettik. Bu cihetten müsterih bulunuyoruz.

Zeki, asabiyeti hala bırakmadın, git istirahat et, yarın mecliste görüşürüz dedi. Cevaben, müsaade ediniz, ben hiçbir vakit Meclise girmeyeceğim. Tâ ki, maruz kaldığım bu hadiseden dolayı bana tarziye verilmedikçe diyerek odayı terk ettim” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 88).

Burada geçen ifadelerden de anlaşılacağı üzere Zeki Bey'in gerek Erzurum Kongresi'ndeki gerekse İstanbul'daki çalışma ve gayretleri hep milli mücadeleye katkı sağlamak amacıyla. O bu girişimleri nedeniyle de Mustafa Kemal Paşa'dan herhangi bir şey beklememektedir. Bu sebeptendir ki tutuklanma olayı Zeki Bey üzerinde olumsuz bir etki yapmış ve ilk defa açıkça Milli Mücadele çalışmalarına katılmayacağını ifade etmiştir. Her zaman cesur ve açık sözlülükle kendisini ifade eden Zeki Bey Ankara'da da aynı şeyi yapmıştır. Fakat bu defa başından geçen olaylar ve yanlış anlamalar münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa'ya kırgındır.

Zeki Bey memleketi olan Gümüşhane'de ticaretle meşgul bir tüccardı. Hatta bu civarın en önde gelen tüccarlarından ve geçimini bu suretle sağlamaktaydı. Milli Mücadele münasebetiyle bütün ticari faaliyetlerine ara vererek bu uğurda maddi ve manevi varlığını birleştirmiştir. Gerek Erzurum Kongresi münasebetiyle gerekse İstanbul'da bulunduğu süre içerisinde sahip olduğu maddi birikimini tüketmiştir. Yine başından geçen olaylar da kendisini bir hayli yıpratmıştır. Nihayeti son safhadaki yanlış anlama münasebetiyle tutuklanması, takip edilmesi onun “istenmeyen kişi” psikolojisine kapılmasına sebep olmuştur.

Olay başka bir bakış açısıyla değerlendirilecek olursa Zeki Bey'in Damat Ferit Paşa ile görüşmesi, daha öncesinde padişaha gönderilmesi istenen heyetlerde adının zikredilmesi, Mustafa Kemal Paşa'ya pervasızca muhalefeti ve tabiatındaki asabiyet onun hakkında olumsuz imaj oluşmasına sebebiyet vermiştir.

Milli Mücadele çalışmaları stres ve endişe ortamını da beraberinde getirmiş, en basit vakalar birçok ihtimal göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. Zeki Bey ile ilgili yukarıda bahsettiğimiz hususların da Ankara'da şüphe uyandıracak ortamı hazırladığı aşikârdır. Bu sebeple Zeki Bey'in Damat Ferit Paşa ile ilgili görüşmesi ve amacı hakkında verdiği bilgiler de Mustafa Kemal Paşa tarafından doğru ve tatmin edici bulunmamıştır (Atatürk, 2000: 131). O sırada Ankara'nın atmosferi de bu durum için uygundu. Mustafa Kemal Paşa, Zeki Bey'in Damat Feri Paşa İle görüştüğünü haber almıştı. Fakat onun içindeki gizli düşünceyi bilemezdi.

Ankara'daki meclis faaliyetlerine katılmama kararı alan Zeki Bey, arkadaşları Celalettin Arif Bey ve Doktor Rıza Nur vasıtası ile istifa dilekçesi verir. Mecliste müzakere edilen dilekçe ile Zeki Bey'in istifası kabul edilir. Yine bu arkadaşları vasıtası ile memleketine dönmek üzere serbest bırakılmasını yazılı bir dilekçe ile talep eder. Bu talep de Vekiller Heyeti'nce görüşülür ve 18 Haziran 1920'de Gümüşhane'ye gitmesi yönünde karar verilir (Atatürk'ün Bütün Eserleri, C.8, 2002: 332). Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa bu mesele ile ilgili olarak Zeki Bey'le görüşür. Bu görüşmede Mustafa Kemal Paşa Zeki Bey'i tavır ve kararından ötürü şiddetle eleştirir ve aldığı kararın anlamsız, tavırlarının gereksiz olduğunu bildirir. Zeki Bey görüşmeyi şöyle anlatmaktadır:

“Mustafa Kemal Paşa ayakta bulunuyordu. Gel bakalım Zeki Bey, hattı harekâtını hiç beğenmedim. Ne olmuş yani, bir yanlışlık olmuş, daha açıkçası sizi İnebolu'da Sinop Mebusu Vahdeddin'in kayınbiraderi Zeki diye tevkif etmişler. Ben sizden aldığım telgrafla hakikati anlayarak serbestiniz için hemen emir verdim. Siz bunların hiç birini nazarı dikkate almak istemediniz ve Meclise girmemekle teammüd ettiniz. Buyurun oturun diyerek bir sigara verdiler.

Şimdi memleketinize gitmek istiyorsunuz. Çok açık konuşalım, siz çok asabisiniz. Orada herhangi bir hadiseye meydan vermemenizi, halisane tavsiye ederim. Ben Erzurum'da sizden çok yardım gördüm. Milli âmâla çok hizmetiniz vardır. Bunları takdir etmekle beraber, zamanın çok nazik olduğunu da unutmamanızı da size tavsiye ederim. Serbestsiniz, istediğiniz yere gidebilirsiniz dedi. Ben de teşekkür ederek çıktım” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 92).

Bu son görüşmede Mustafa Kemal Paşa İnebolu tutuklaması ile ilgili diğer ayrıntılardan bahsederken bu talihsiz olaylar üzerinde durulmaması gerektiğini de vurgulanmıştır. Yine bu açıklamanın devamında Zeki Bey'in Milli Mücadele adına yaptığı hizmetlerde dile getirilmiştir. İşte bu hizmetlerinin hatırına gerekli nasihatlerden sonra Mustafa Kemal Paşa Zeki Bey'in memleketine dönmesine müsaade verir (Atatürk,2000:131; Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 92). Ankara'da 39 gün kalan Zeki Bey 23 Haziran 1920 Çarşamba günü memleketine hareket eder.

Zeki Bey'in Trabzon Limanı'na indiği esnada burada yanında getirdiği bavul ve eşyaları tek tek aranarak bu konuda zabıt tutulmuştur. Zeki Bey'in ifadesi ile bu eşyalar içerisinde herhangi bir beyanname çıkmamakla birlikte Mustafa Kemal Paşa'ya çekilmiş telgraf sureti ile mecliste geçen olaylarla ilgili notlar tespit edilmiştir. Hatta bu notların arasında padişahın idaresine karşı sarf edilmiş ağır sözler de mevcut olduğundan polis müdürünce alınmak istenmişse de burada kumandan olarak bulunan Rüştü Paşa¹ bu evrakın alınmasını engellemiştir. Yine Rüştü Paşa durumu ayrıntılı bir şekilde Mustafa Kemal Paşa'ya ve Dâhiliye vekiline telgrafla bildirmiş, aynı zamanda da Zeki Bey'in hizmetlerinden bahsederek endişeye gerek olmadığını açıklamaya çalışmıştır.

İleride görüleceği üzere memleketine dönen Zeki Bey, bu bölgede İstanbul Hükümeti namına hiçbir faaliyette bulunmamıştır.

Siyasetten çekilerek Gümüşhane'nin Kelkit kazasına yerleşen Zeki Bey burada tekrar ticari hayatına kaldığı yerden devam etmeye başlamıştır. Bu arada Ankara'dan Zeki Bey'in yerine bir mebus seçilmesi yönündeki emir de vilayete bildirilmiştir. Her ne kadar Zeki Bey siyasete ara vermişse de gelişmelere yine de uzak kalmamış, kendi ifadesi ile bu bölgedeki nüfuzunu çeşitli vesilelerle ön plana çıkarmıştır. Kendisinin yerine Gümüşhane mebusu olarak hapisane memuru Ruşen Efendi'nin seçilmesini arzu etmiş ve hususta bu kişiyi “Ruşen Efendi bu dakikadan itibaren, sen Gümüşhane mebususun. Hemen memuriyetten istifa eyle, ben sözümde muvaffak olmadığım dakikadan itibaren oradan eline geçen cüz'i maaşı benden alacaksın” diyerek razı etmiştir. Daha sonra bu kişinin seçimlere girebilmesi için gerekli girişimlerde

¹İzmir suikastı münasebetiyle idam edilen Erzurumlu Rüştü Paşa'dır(Mısıroğlu, 1995: 37).

bulunmuştur. Yapılan seçimlerin nihayetinde Ruşen Efendi Gümüşhane mebusu olarak meclise katılmıştır (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 100).

Zeki Bey böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin I. devresindeki faaliyetlerden fiili olarak uzak kalmıştır. Fakat bu durum çok uzun sürmeyecek ve Zeki Bey siyasete adından söz ettirecek şekilde dönecektir.

BÖLÜM 3: MİLLİ MÜCADELE SONRASI ZEKİ KADIRBEYOĞLU VE TBMM'DEKİ FAALİYETLERİ

3.1. Siyasete Tekrar Girişi

1923 yılının Şubat ayı Lozan Konferansı görüşmelerinin kesilmesi, gergin bir dönemin başlangıcı olmuştur. Görüşmelerden bir netice alınamaması mecliste şiddetli eleştirilere ve gruplaşmalara sebep olmuştur. İkinci grup olarak bilinen muhalif kanat hükümete karşı sürekli ve şiddetli muhalefet etmekteydi. Bunun yanında bu muhalefete birinci grup üyelerinden de katılanlar çıktı. Harp ve sulh ihtimali içinde gergin geçen meclis görüşmeleri önü alınamayan eleştirilere sahne oldu. İsmet Paşa'nın her şeyin bitmediğine dair açıklamalarına ve Mustafa Kemal Paşa'nın bu beyanatları desteklemesine rağmen ikinci grup üyeleri ısrarla İsmet Paşa önderliğindeki bu murahhas heyetine güvenilemeyeceğini beyan ediyordu. Trabzon Mebusu Şükrü Bey "Mehmetçiğin süngüsü ile kazanılan muazzam zafer Lozan'da heba edilmiştir" diyerek bu eleştirilerden en sert olanını yapmış, devamında da "Bu murahhas heyetinin sulh meseleleri üzerinde sözleri olamaz efendiler, artık bunların vazifeleri bitmiştir" demek suretiyle meclisin havasını karıştırmıştı. Meclis görüşmeleri sataşmalar, suçlamalar ve tartışmalarla geçmekteydi. İşte Ankara'daki bu gergin hava Şükrü Bey'in ortadan kaybolması ile had safhaya ulaştı. Şükrü Bey 27 Mart'tan beri ortada yoktu. Dedikodular ve şüpheler özellikle ikinci grup üyeleri arasında yoğunlaşmıştı. Bu durum zaten gergin olan meclis ortamında dedikoduların da tesiriyle birlik, beraberlik ve güven duygularını altüst etmiş; olayın çözülememesi hükümeti de zor duruma sokmuştu. Başvekil Rauf Bey çaresizlik içinde araştırmaların sonucunu beklemekteydi (Aydemir, C.III, 1969: 77-84).

İşte Lozan Konferansı görüşmelerinin olumsuz bir şekilde sekteye uğramasının doğurduğu gerginlik, bu durumu daha da geren Ali Şükrü Bey olayı ve devamındaki çalkantılar 1 Nisan'da meclisin kendisini feshetmesine kadar varmıştır.

Kürkçüoğlu'na göre ise "Meclisin, o dönemdeki birleşimi ile kesintiye uğramış bulunan Lozan görüşmelerinin sonucunda varılacak bir antlaşma tasarısını kabul etmeyeceğinden endişe duyuluyordu. Özellikle Lozan'daki sınır pazarlığının ilk

meclisçe kabul edilmeyeceği endişesi, başlıca Misak-ı Milli kapsamında olduğu düşünülen Musul'un bize bırakılmayacağını anlaşılmasından ileri gelmekteydi. İşte seçimin yenilenmesi isteğinin temel nedeni bu idi” (Kürkçoğlu, 1989: 121).

Başvekil Rauf Bey “ İçeride birlik ve azmin gevşemiş bulunduğunu, müşkülleri yenebilmek için eski sağlamlığını ve birliğini kaybetmiş olan Birinci Büyük Millet Meclisi'ne artık eskisi kadar güvenilemeyeceğini” ileri sürerek meclisin yenilenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Gazi Mustafa Kemal Paşa da “Birinci Büyük Millet Meclisi'nin tarihi vazifesini mükemmelen başarmış olduğuna kanaat umumidir. Göreceksiniz meclis, intihabın yenilenmesine müttefikan karar verecektir...” diyerek seçimlerin yenilenmesi konusundaki genel arzuyu dile getirmiştir (Aydemir, C.III, 1969: 83–84). 1923 seçimlerinin yenilenmesi ile ilgili olarak Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta da şöyle demiştir:

“ Saygıdeğer Efendiler, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, olaylarına işaret ettiğimiz tarihte gösterdiği karışık ruh hali, üzerinde ciddi olarak durup düşünülmesi gerektiren bir durum almıştı. Bütün millette, Meclis'in görev yapamayacak bir duruma geldiği endişesi doğmaya başladı. Meclis'te durumu soğukkanlılıkla ve uzak görüşlülükle düşünüp değerlendiren üyeler bile üzüntülerini açığa vurmaktan kendilerini alamadılar. Artık şüpheye yer kalmamıştı ki, Meclis yenilenmedikçe, millet ve memleketin ağır ve sorumluluk bekleyen işlerini yürütmeye imkân yoktur. Bu zarurete ben de inandım” (Atatürk, 2000: 491).

Yeni oluşacak millet meclisi için belediyeler hazırlıklarını yapmaya başlamış, yapılan nüfus yoklamasında Gümüşhane vilayetinin üç mebus çıkartacağı tespit edilmişti. Bu arada seçilecek adaylar da belirginleşmeye başlamıştır. Bunlardan birisi o zaman Maliye Vekili ve Zeki Bey'in de akrabası olan Hasan Fehmi Ataç, diğer ise Hasan Fehmi Bey'in de desteklediği Veysel Rıza Bey'dir¹. Bu gelişmelerin meydana geldiği sırada Zeki Bey de halktan aday olması yönünde birçok teklif almaktadır. Hatta ona bu teklifi yapanlar diğer mebus adaylarından da kimi tavsiye ederse onu da destekleyeceklerini beyan etmişlerdir. Bu tarz teşvik ve talepler üzerine konu ile ilgili Zeki Bey'in düşünceleri şöyledir:

¹ ZARBUN

“Ben düşünmeğe mecbur oldum. Bir taraftan, biz bu teşkilatın esasını kurmuş ve bu uğurda birçok meşakki, mezalime katlanarak feragat-ı nefis ile çalıştık. Herkese mevki hazırladık. Bu vatani hizmetten mükafaat beklemezken büyük hakaret gördük, gitmeliyim.

Aynı zamanda halkın gösterdiği bu içten ve candan gelen teveccüh arzularını kırmayı da muvafık görmedim”(Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 100–101).

Buradan anlaşılacağı üzere Zeki Bey’in aday olmasında başından geçen önceki olayların kendisinde bıraktığı olumsuz duygu ve düşüncelerin tesiri vardır. Yine Müdafai Hukuk’un muhalif bir sima olmasından dolayı Zeki Bey’in adaylığına sıcak bakmayacağı da aşikârdı. Bu sebeple de onun Müdafai Hukuk bünyesinde meclise girmesi mümkün görünmemekle birlikte alternatif siyasi fırka da henüz mevcut değildi. Bağımsız vekil olarak meclise girme ihtimali tek alternatifti. Zeki Bey kendisine bu teklifi getiren kaza temsilcileri ile görüşerek böyle bir teşebbüsün ne gibi sıkıntılar doğurabileceğini onlara bildirmiştir. Bağımsız olarak seçime katıldığında kendisini destekleyenlerin bir takım baskılara maruz kalacağını, seçimi kazanamadığı takdirde de kendisinin büyük bir üzüntü duyacağını ifade etmiştir. Bu şartlar altında yine de seçime katılması yönünde ısrarcı olunursa elinden gelen bütün gayret ve fedakârlığı kendisini destekleyen bu insanlardan esirgemeyeceğini vurgulamıştır (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 102).

Zeki Bey bu nazik durumu kendisini destekleyen insanlara yukarıda ifade ettiği biçimde açmış ve bu suretle güçlü bir destek elde etmeyi başarmıştır.

Zeki Bey’in bu girişimler ile diğer adaylara karşı kuvvetli bir destek sağlaması kendi ifadesi ile akrabaları tarafından dahi hazmedilememiştir. Akrabası Gümüşhane Müdafai Hukuk Cemiyeti ve belediye başkanı olan Osman Bey Zeki Bey’in bu güçlü muhalefetine karşı gerekli tedbirlerin alınması için Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf çekmiştir.

“ANKARA’DA MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

Müntahibi sâni intihabatı hitam bularak, bu hafta zarfında livânın her tarafında mebus intihabına mübaşeret edilecekse de, gurup namzetleri aleyhine ihdas edilen cereyanlar pek kuvvetlidir. İcabı vechle Merkez ve mülhakata tebliğati müessire ifası maruzdur.

29 Mayıs 1339 (1923)

İMZA: OSMAN” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 101)

Kendi akrabaları tarafından desteklenmeyen Zeki Bey merkeze bağlı diğer kaza ve nahiyelerden büyük bir halk desteği almıştır.

“9 Temmuz 339 Kelkit ve Şeyran Belediye Reisleriyle eşraflarından aldığım 7-8 telgraf meali şöyle idi: Bir hafta evvel nezdinize göndermiş olduğumuz arkadaşlarımıza beyan buyurduğunuz sözleri bize bildirdiler. Seni bu vatanın yüksek bir evladı görüp bildiğimiz için, sizin izzeti nefsiniz, bizim şeref ve namusumuzdur. Her ne pahasına olursa olsun sizi mebusumuz olarak görmek istediğimizi, burada umum ahali muvacehesinde and içerek söz verdik” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 102).

Zeki Bey karşı atağa geçerek seçim propaganda ve çalışmalarını hızlandırmıştır. Bu çerçevede yazıp hazırladığı bir beyannameyi Trabzon’a göndererek 2500 adet olarak çođaltmıştır¹.

Bu beyanname incelendiğinde Zeki Bey’in ifade kabiliyetinin ön plana çıktığı görülmektedir. İnsanları etkileme ve yönlendirme kabiliyetini kendini haksızlığa uğramış kişi pozisyonuyla desteklemiş ve bu suretle hem Mustafa Kemal Paşa’nın önderi olduğu Müdafai Hukuk’u hem de onun burada yapılacak seçimdeki adaylarını karşısına almış ve tek dayanağının adil, hür halk olduğunu vurgulamıştır. Tabii ki bu beyanname insanları olanca şiddetiyle etkilemiş ve semeresini vermiştir. Fakat Zeki Bey’in aday olmayı düşündüğü sırada ve adaylık çalışmalarında hala geriye dönük iç hesaplaşmalar içerisinde olduğu da beyanname açıkça bellidir. Böyle bir beyan ile seçim çalışmasının yapılması hem hükümetin hem de buradaki adayların tepkisini çekmiştir. Zeki Bey’in yaptığı çalışmalar aynı zamanda halasının kocası olan Belediye Reisi Osman Bey tarafından 7 Temmuz 1923’te bir telgrafla Ankara’ya bildirilir:

“ANKARA MÜDAFAAI HUKUK CEMİYETİ HEYETİ MERKEZİYESİ
RİYASETİ CELİLESİNE

İstanbul Mebuslarından Gümüşhane’li Zeki Bey, mebusluk için kemali hararetle çalıştığı gibi Cemiyetimizin namzetleri aleyhinde olarak neşr ve tevzi ettiği beyanname mündericatına ittila hasıl olmak üzere leffen arzı takdim kılındı, Ol babta.

Gümüşhane Müdafaaı Hukuk ve Belediye Reisi
OSMAN”(Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 105).

¹ Bknz. EK 16.

Kendisine karşı yapılan seçim çalışmalarını ve bu telgrafları Zeki Bey şu şekilde yorumlamıştır:

“Telgrafhane bu sureti bana getirdiği vakit, gayri ihtiyari gülmeğe başladım. Yazık, memleketin bu kadar cahilane düşüncelere kapıldığını Ankara dahi görüp anlayacak ve bilecektir dedim” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 105).

Bu telraftan sonra resmi adaylık başvurusunda henüz bulunmamış olan Zeki Bey son adımını da atar ve resmen aday olur. Bu gelişmeyi müteakip Zeki Bey’in bildirdiği şu telgraf yine akrabası Osman Bey tarafından Ankara’ya çekilir.

ANKARA MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİNE

Zeki Liva intihabından akdem, teb’id edilmedikçe galebe mümkün değildir.

9 Temmuz 339

Gümüşhane Müdafai Hukuk ve Belediye Reisi

OSMAN (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 105).

Mebus seçimleri münasebetiyle Zeki Bey’in başta kendi akrabalarıyla olmak üzere diğer adaylarla da arasında gerginlik oluşmuştur. Bugün bu hatıratında ifade edilen telgraflara dayanarak Zeki Bey’in seçilmesini engellemeye yönelik seçim çalışmalarının aksi tesirle onun halk tarafından ısrarla desteklenmesine neden olduğunu söyleyebiliriz¹.

Mustafa Kemal Paşa yeni Türk devletinin temellerini atarken daha sonra devam edecek atılımların sağlam ve güçlü bir kadro ile gerçekleştirilebilmesi münasebetiyle seçim öncesinde Müdafai Hukuk temsilcilerinin seçimleri kazanması için büyük gayret sarf etmiş ve bu hususa dikkat çeken telgraf ve beyannameler yayınlamıştır (ATTB, 1991: 516–520).

Zeki Bey’e göre Gümüşhane’nin Kelkit kazasında yapılan seçimler askeri makamlarca kontrol altına alınmak istenmiş; fakat halk bu duruma tepki göstermiş ve oylarını kullanmamışlardır. Böyle bir sonucu hiç beklemeyen kumandan ve kaymakam vekili durum hakkında Mustafa Kemal Paşa’ya malumat vermiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa ile Kelkit Belediye Reisi Hacı Alaattin Bey arasında bir telgraflaşma

gerçekleşir. Bu telgraflaşma esnasında belediye reisinin telgraf odasına girerken aldığı vaziyet takdire değer bir hürmet ifadesidir. Alaattin Bey telgraf odasına girerken fesini düzeltmiş ve ceketinin önünü ilikleme suretiyle gıyabında da olsa büyüğüne karşı olan saygısını göstermiştir.

Telgraf ile yapılan görüşmede Mustafa Kemal Paşa Belediye Reisine Müdafai Hukuk Cemiyeti adaylarına oy verilecek olursa bunun hem memleket hem de Gümüşhane halkı için çok iyi olacağını ve Zeki Bey'in de boş bırakılmayarak büyük memuriyetlerden birine yerleştirileceğini belirtmiştir. Alaattin Bey ise bu konuda elinden bir şey gelmediğini belirterek Zeki Bey'in bu bölgede nasıl tanındığını, bölge halkının ona olan desteğinin ve onun vekil olmasındaki ısrarların sebeplerini bildiren bir cevap verir. Bu cevapta Alaattin Bey:

“Paşam ellerinden öperim. Bu benim elimde değildir. Halk and içmiştir. Zeki Bey Umumi harpte bizim ölümüze tabut, dirimize beşik olmuştu. Bizi her türlü felaketten kurtarmış, harpten sonra da açlıktan ölüm derecesine gelen ahalinin imdadına yetişerek bize hem yiyecek ve hem de tohumluk temin etmiştir.

Eğer bizi istemiyorsan, birer kağrı, bir de massamız² vardır. Yer gösterin gidelim. Biz vekil olarak Zeki Bey'i istiyoruz.”

Mustafa Kemal Paşa bu cevap sonrasında halkın bu konudaki ısrarını anlayışla karşılayarak orada hazır bulunan askeri ve idari görevlilere “ Bu nispette azimkâr olan bir halka fazla tazyik yapılamaz” diyerek seçimin serbest bırakılmasını emreder (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 109).

Nihayet vilayette yapılan seçimlerin sonunda Zeki Bey Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne bağımsız olarak katılan tek mebus olmuştur. Böylece II. dönem faaliyetleri içerisinde aktif bir mebus olarak yer almıştır. Meclisin II. dönem faaliyetleri yeni Türk devletinin yapılanması açısından önemli bir devre olmuş, aynı zamanda bu dönemde

¹ Zeki Bey'in yeniden mebus seçilmesine dair telgrafların tamamı hatıratı aittir. Bu telgraflara diğer kaynaklarda ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu da aktarılan bilgilerin karşılaştırma ve doğrulanma ihtimalini ortadan kaldırmıştır.

² Mustafa Kemal Paşa: Massa nedir, diye sual etmesi üzerine, Memur İsmail Efendi, arabaya koşulan hayvanatı sürmek için, iki metre uzunluğunda bir değneğin ucuna sokulan bir çiviye massa tabir edildiğini izah eder (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz:109).

devrimler açısından büyük adımlar atılmıştır. Bu çerçevede mecliste birçok konu görüşülmüş ve karara bağlanmıştır.

Çeşitli konularda söz alan ve tekliflerde bulunan Zeki Bey en çok aşağıda ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz halifelik meselesi ile ilgili görüşleriyle tüm dikkatleri üzerine çekmiştir.

3.2. Hilafet Meselesi

Yeni Türk devletinin kurduğu Cumhuriyet rejiminin pekişmesi, meşruiyetini sağlamlaştırması ve daha sonra benimsenecek olan laik devlet anlayışının en önemli basamağı olması itibarıyla halifelik meselesi, gündeme geldiğinde sadece Türk halkının değil başta İslam dünyası olmak üzere tüm dünyanın dikkatini çekmiş mühim bir gelişmedir. Önemli olmasını sağlayan unsurdan biri de bu makamın tam dört asırdan beri Osmanlı Devleti tarafından temsil edilmesidir. Her ne kadar I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte Osmanlı padişahları bu makamı fiili olarak kullanmaya yeltenmediyse de dünya üzerindeki en güçlü İslam devleti olması münasebetiyle Müslüman toplumlar tarafından bu makamın Osmanlılarca temsil ediliyor olması kabul görmüş ve benimsenmiş bir durumdur. Zira bu benimseyişin sebebi sadece Osmanlıların İslam dünyasının en güçlü devleti olması değil, bununla birlikte Türklerin gayrimüslim toplumlara karşı geçmişi Selçuklulara kadar uzanan, daima İslam dünyasını himaye edici ve bu dini yayıcı önemli bir güç olmalarındandır.

Mustafa Kemal Atatürk de Milli Mücadele'ye başlarken yaptığı açıklamalar ile halife ve hilafet makamının düşman işgalinden kurtarılması gerektiği üzerinde duracaktır. Ülke kurtuluncaya kadar hilafetin gerekliliğini savunacaktır. Fakat zamanla düşüncelerinde değişimler olacaktır (Boyacıoğlu, 1997: 100).

Bununla birlikte şu da bir gerçektir ki halifelik makamı siyasi kudretle bir paralellik göstermiş, devletlerin güçlü oldukları devrede etkisi belirgin olup devlet siyasi olarak zayıfladığında bu güç de etkisini kaybetmiştir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde halifelik makamı siyasi otoritenin de zayıflamasıyla etkisini yitirmiştir. Öyle ki I. Dünya Savaşı'na girilip cihat ilan edildiğinde başta Arap dünyasında olmak üzere Müslüman ülkelerden bu çağrıya verilen tepki çok cılız kalmıştır (Armaoğlu, 1998: 347–358).

Bu durum 3 Mart 1924 yılında kaldırılan halifelik makamının beklenen güç ve birlikteliği sağlama kudretine sahip olmadığını açıkça göstermiştir. Bunun yanında özellikle Fransız İhtilali'nden sonra dünya siyasi hayatında birleştirici faktör olarak din eski itibarını kaybederek yerini ulus birliğine terk etmiştir. Halifeliğin etkisinin azalmasında yukarıda bahsettiğimiz bu faktör de önemli rol oynamıştır (Akgün, Tarihsiz: 4).

Bu bakımdan halifeliğin kaldırılması ile elde mevcut olan bir gücün kaybedilmesini değil sembolik olarak mevcut olan bir kurumun sona erdirilmesini anlamak daha gerçekçidir. Bu anlamda bir gücü olmayan halifelik makamının özellikle saltanatın kaldırılmasından sonra Osmanlı hanedanınca siyasi sonuç elde etmek amacıyla kullanılabilme ihtimali ve belirtilerinin olması, bu makamı bahane ederek dış dünyanın iç işlerimize müdahale etmesi, millilik ve laiklik prensibi gibi birçok sebep halifelik konusu ile ilgili nihai düşüncenin şekillenmesini sağlamıştır.

Halifelik eski güç ve itibarını yitirmekle beraber yeni Türk devletinin bünyesinde siyasi çabalara alet edilmesinden dolayı etkisiz bir kurum olmaktan ziyade zarar verici faaliyetlerin odağı olması münasebetiyle kaldırılmıştır (Akgün, Tarihsiz: 4). Bununla birlikte daha sonra benimsenecek laikleşmenin ve inkılâpların anahtarı olarak da görülmüştür

Halifeliğin kaldırılması tüm dünyaca beklenmeyen bir gelişmeydi. Bu sebeple de Atatürk inkılâpları içerisinde uluslararası alanda en çok yankı uyandıran gelişme olmuştur (Akbulut, 2005: 271–277).

Mesele ülke çapında da büyük yankılar uyandırmıştır. Tabî ki halk bu inkılâbın gerekçelerine vakıf değildir. Olay sadece dini duygu ve hassasiyet çerçevesinde değerlendirildiğinden yankısı büyük olmuştur. Oysaki bu devrede halifelik dini bir kurum olmaktan ziyade amaçlarından uzaklaşmış siyasi bir kimliğe bürünmüştü. Bunu ispatlayan vakıalar da bu inkılâbı zorunlu kılmıştır.

İşte bütün bu sebeplerden dolayı halifelik Türk ve dünya kamuoyunun ilgisini çekmiştir. Konu mecliste görüşülürken Zeki Kadirbeyoğlu da birçok defa söz almış,

konuşmalarında halifeliği savunmuş ve dikkatleri üzerine çekmiştir (Arvas,1964: 54; Kabaklı,1993:179–182).

Halifelik meselesi Urfa mebusu Şeyh Saffet Efendi(Yetkin) ve elli üç arkadaşı tarafından 3.3.1924 tarihinde verilen “Hilafetin İlgasına ve Hanedanı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun Teklifi” ile görüşülmeye başlandı. Konu mecliste uzun bir şekilde görüşülmüştür. Mecliste konuyla ilgili ilk konuşmayı Ekrem Bey yapmıştır. Yaptığı uzun konuşmasında Ekrem Bey saltanatı ve Osmanlı padişahlarının dünya devletleri nazarında memleketin geri kalmasına sebep olan yeniliklerden uzak uygulamalarını eleştirmiş; altı yüz senede hiçbir şeyin değişmediğini, bugünkü durumun bunun göstergesi olduğunu belirtmiştir. Halifelik makamının da artık oynayacak herhangi bir siyasi rolünün bulunmadığını, I. Dünya Savaşı sırasında bunun açıkça görüldüğünü ve kaldırılması gerektiğini dile getirmiştir. Konuşmasının sonunda kayıtsız şartsız hanedan ailesinin yurt dışına çıkarılmasını talep etmiştir.

Ekrem Bey ‘den sonra Zeki Bey söz almıştır. Zeki Bey’in konu ile ilgili giriş yaptığı cümlelere dikkat edildiğinde beyan edeceği düşüncelerden ötürü tepki alacağını sezinlemiş, bu sebeple meclisin hür fikirleri ifade etme yeri olduğu üzerinde durduktan sonra esas konuya geçiş yapmıştır. Beyanat aşağıdaki şekilde devam etmiştir.

“ZEKİ B.(Gümüşhane) — Muhterem arkadaşlar geçen günkü bütçe münasebetiyle Vasıf Bey biraderimizin pek muhil bir beyanatları vardı. Bu kürsü milletten herkes hür bir surette istediklerini hür fikirlerini hür kanaatlerini söyleme hakkına maliktir.(İşitemiyoruz sesleri). Sesimin müsaadesi olmadığı için bu kadar söyleyebiliyorum.

TUNALI HİLMİ B.(Zonguldak) —O, yalnız Vasıf Beyin söylediği bir hakikat değildi

ZEKİ B. (Devamla) — Hür bir fikir söylenmeyecek mi? Keza Vasıf Bey biraderimiz Fransa'nın 1709 İnkılâbı Kebirinden bahsederken Fransa İnkılâbı Kebirinden dolayı Fransa'daki hanedanı kraliyetin idamından ve hududu millî haricine atıldığından bahsettiler. Bendeniz yalnız o günkü noktayı nazarla bugünkü vaziyeti görmek istiyorum.

Acaba bugün bizim vaziyetimiz dâhilinde bir cumhuriyeti ilân ettiğimiz vakit bizim karşımızda saltanatı istiyen bir kuvvet var mıydı, geçebilir mi idi ve olabilir mi idi! Keza Vasıf Bey biraderimiz umdelerimizden bahsederken mebuslar umdei

esasiyeleri kabul ederek gelmişlerdir ve bu umdei esasiyeler dâhilinde ifayı vazife etmek bir namus borcudur dedi ki çok doğru bir şeydir.

RAGIB B. (Kütahya) — O umdelerde senin alâkan yoktur.

ZEKİ B. (Devamla) — Ben milletin efradındanım, fırkanın değilim. Umdelerden bahsetmeye salâhiyetim vardır. Burası hür bir kürsüdür. Zatiâlileri de çıkarınız. Burada noktai nazarınızı söylersiniz.

Acaba bu umdei esasiyeler dâhilinde böyle ananati milliyemizi âni surette sarsmak ve yıkmak usulleri de dâhil mi idi? Bu gün memleketin her hangi bir tarafından mesaili iktisadiyeyi, mesaili siyasiyeyi ve dahiliyeyi ve ziraiyeyi hallettik de yalnız bu vaziyetin içerisinde yapılmak istenilen bu mu kaldı? (Gürültüler) bendenize öyle geliyor ki, bunun zamanı henüz gelmemiştir ve gelmediğine kaaniim. (Çoktan geçmiştir).

RECEP B. (Kütahya) — Ne vakit gelecek Zeki Bey!

ZEKİ B. (Devamla) — Yalnız Heyeti Celilenizin inzarı umumiyesine arz ederim ki, bizim bir Teşrinisani tarihli bir kararımız vardır. Orada diyoruz ki, bu umdelerimizle beraber halka ilân ediyoruz ki, bu lâyetegayyerdir.

HÜSEYİN B. (Elâziz) — Senin karışmaya hakkın yoktur.

REİS — Hatibin sözünü kesmeyin.

ZEKİ B. (Devamla) — Hilâfeti Hanedanı Âli Osman'a ait olup Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlâken erşat ve aslâh evlâdı intihab olunur. Heyeti Celilenizin vermiş olduğu bu kararı kaldırmış olan ayrıca bir lâyihai kanuniye var mıdır?

MUSTAFÂ B. (Tokat) — O karar ile bunun arasında fark var. Ondan sonra neler oldu haberin var mı? Uyuma!..

ZEKİ B. (Devamla) — Arkadaşlar bendeniz mutedil liberal ve bununla bir ebedi müthiş bir ittihadı İslâm taraftarıyım. (Türkçe söyle sesleri) tarihin bu azametini kendi milletimde görmek isterim. Benim gayem budur. Bunum içindir ki, memleketimin siyaseti dâhiliye ve hariciyesi namına hilâfetin ilgasını kabul ederek bugünkü vaziyet dâhilinde bu müthiş kuvveti düşmanların veyahut diğer hükümetlerin kucağına atmayalım.

İHSAN B. (Cebelibereket) — Kuvvet nerede?

RAGIB B. (Kütahya) — Muhalefetin derecesine en büyük misali...

ZEKİ B. (Devamla) — Arkadaşlar, Cumhuriyet (Gürültüler) bendeniz ağızımla müdafaa ediyorum. Sizin de lisanınızla müdafaa etmeniz lâzımdır. (Hakkın yoktur sesleri) Benim de hakkım vardır, Ben de sizin gibi bir vekilim. Bu kürsü millette istediğimi bilâperva söylerim. Kimseden korkum yoktur.

ALİ RIZA B. (İstanbul) — Damat Ferit'in dostusun.

ZEKİ B. (Devamla) — Levazımdaki hırsızlardan değilim.

İHSAN B. (Cebelibereket) — Fakat jurnalcisin, Damat Ferit Paşaya jurnal vermiş âdi bir adamsın.

RAHMİ B. (Trabzon) — Efendim Mebus adı adam olamaz rica ederim

FUAD B. (Kırkkilise) — Şahıslardan bahsetmeyiniz rica ederim.

ZEKİ B. (Gümüşhane) — Eğer onlar bahsetmemiş olsaydılar arkadaşlarımla kanaatine hürmet ederdim. Fakat edenler de benden yüksek bir adam değillerdir. Bunu söylemek mecburiyetindeyim. Biz Cumhuriyet, hâkimiyeti millîye ve teceddüd ediyoruz. Eğer bunlar halkın arzusu ise - ki, olduğuna benim imanım var-bununla beraber biz öyle zannediyoruz ki, bu esasat dairesinde ittifak ettiğimiz takdirde halkın ihtiyacı umumiyesine aid olan bu esasatı yine halktan veçhe alarak o veçhe dairesinde halkın ihtiyacı umumiyesini nazarı dikkate alarak o veçhe üzerine ve Teşkilâtı Esasîemiz ve fırkanın heyeti umumiyesini bir umdei esasîye olarak kabul ettiği esasat dairesinde hükümete bir veçhe vererek o suretle karar vermemiz icap ederdi. Yoksa biz düşündüklerimizi, kendi arzu ettiklerimizi doğrudan doğruya halka kabul mü ettireceğiz. Bendeniz bugünkü vaziyeti kanuniyiz ve teşkilâtı esasîemiz bu fırkanın heyeti umumiyei millete umdei esasîye olarak kabul ettirdikleri eşkâlî muhtelifte üzerinde bu hak ve salâhiyetin bugün için bizde mevcut olmadığını görüyorum. Ya arayı umumiyeye müracaat yahut yeniden tecdidî intihabat yapılması lâzımdı.(Gürültüler), (aşağı sesleri) ve bunları bir umdei esasîye olarak yeniden milleti bildirir, o suretle o teşkilâtı ifa ederdik. Efendiler her gün bir arz ve talep karşısında bulunuyoruz. Bunun mebdini anladık, gayesi nedir? Bunu bize söyleyin!..

ALİ SAİB B.(Kozan) — Seni damat yapalım, Zeki Bey!

ZEKİ B. (Gümüşhane) — Sen varken bize sıra gelmez. Bunu bugün bir ecnebi diyarına atmaktansa vaziyeti siyasiyiz icabı acaba bu hanedandan yanındaki iki tane sırmalı uşağıyla dört tane adamdan mı yoksa yine milletin maiyetine verdiği sekiz tane askerden mi korkuyoruz? Hâkimiyet daima milletindir. Meclisi Alinizindir. Bunu buradan çekip de Etlik'te bir köşkte oturturabiliriz. Efendiler bugünkü vaziyet karşısında hâkimiyet...

YAHYA GALİB B. (Kırşehir) — Bilâkayduşart milletindir! (Handeler)

ZEKİ B. (Devamla) — Hâkimiyet, bilâkayduşart milletin midir, hâkimiyet bilâkayduşart Meclisi millînin midir? Benim kanaatime göre bugün hâkimiyet bilâkayduşart milletindir. Bunlar bugünden itibaren tavazzuh etmeli ve anlaşılmalıdır. (Meclis de milletindir sesleri)

TALAT B. (Ardahan) — Yahu! Biz o milletin vekili değil miyiz?

ZEKİ B. (Devamla) — Öyle görüyorum ki, bugün verdiğimiz bir karardan ertesi gün nükûl ediyoruz. Efendiler bütçe müzakeresi münasebetiyle arz etmiştim ki, gerek Ricali Hükümet ve gerek mümessisi millet olan Heyeti Celileniz hüküm

verdikleri zaman en ziyade milletin arzusunu efkârını düşünerekten ve onlara istinad ederekten hüküm vermek mecburiyetindedir. Yoksa onların duygularının hislerinin haricinde vuku bulan şeyler hiçbir şeye istinad edemez.

YAHYA GALİB B. (Kırşehir) — Bizim hükmümüzde onlarda dâhildir. Hattâ ölenlerin ruhları bile dâhildir.

REİS — Yahya Galib Bey, hatibin sözünü kesmeyiniz.

ZEKÎ B. (Devamla) — Buraya çıkar, söylersiniz. Bendeniz görüyorum ki, efendiler! iyi bir çığıra doğru gitmiyoruz. Belki, hanedanı değil; efendiler, bugün kendi memleketinin şu memleketimin vaziyeti siyasiyesini düşünüyorum ve bunu bu zaman için düşünmüyorum.

YAHYA GALİB B. (Kırşehir) — Biz onu 3–4 sene evvel düşündük beyefendi!

ZEKÎ B. (Devamla) — Tabî siz, daha akıllı olduğunuz için daha çabuk düşündünüz. İstanbul'da bulunduğumu söyleyen beyefendi bilsin ki, -hangi zatın söylediğini bilmiyorum- bu inkılâp vücuda geldiği zaman kendisi belki İstanbul'da bilardo oynarken biz, Erzurum, Trabzon kongrelerinde milletin mevcudiyetini kurtarmak için ve onun hür bir fikirle çalışmasını temin için bütün canımızı feda ederek çalışıyorduk beyefendiler. Bunu bana söyleyen efendi her kimse buraya gelsin. Ben kanaatlerimi söylüyorum.

RAGİB B. (Kütahya) — Hayır efendiler böyle değildir. İstanbul'da ve Vahdeddin'in sarayına devam ediyordu.

ZEKÎ B. (Gümüşhane) —Efendi ben, ne hanedanı Âli Osman'a ve ne de hanedanı saltanata mensubum ve ne de başkalarının hissi ile hareket eder bir efendiyim. Ben görüldüğü gibi hareket eder bir adamım. Ben casus değilim. O lâkırdıyı sana iade ederim ve reddederim ve saraya giden namussuzdur. Onu söyleyenler en büyük namussuzlardır.

REFİK B. (Konya) — Efendim bu tecavüzler ilânihaye devam edecek midir? Kürsî millet hürriyeti bu kadar suiistimale müsait midir?

ZEKÎ B. (Gümüşhane) — Efendiler biz saltanata düşman değiliz, eşhasa düşmanız. Zira bugünkü günde gördüğüm vaziyet şudur: Cumhuriyet, devam ettiği halde saltanata doğru yürüyor. (Gürültüler)

REİS- Biliyorsunuz ki Zeki Bey Halk Fırkasına mensup olmayan yegane azadır. Bunun mütalaatını sükûnetle dinlemek mecburiyetindediniz. Hiçbir zaman asabiyet içerisinde bulunmak doğru değildir. Olmayacak bir hal oluyor” (TBMMZC, Devre:2, İttima yılı:2, C.7, 1970: 27–33).

Görüldüğü üzere Zeki Bey halifeliğin kaldırılmasının milletin geleneksel anlayışında ani bir sarsıntı meydana getireceğini, henüz bu değişikliğin zamanının gelmediğini, siyasi ve ekonomik anlamda daha ciddi ve çözülmesi gereken sorunların bulunduğunu ifade etmiştir. Konuşmasının devamında Zeki Bey ılımlı liberal bir anlayışa sahip

olmakla birlikte müthiş bir İslam birliği taraftarı olduğunu da vurgulamıştır. Bu düşünceye sahip olan Zeki Bey pek tabiki bu birliği sağlamada en önemli araç olarak halifeliği görmüş ve onun dini anlamda değil de siyasi anlamdaki rolüne dikkat çekmiştir. Bu amaçla halifeliği elde tutulması gereken siyasi bir güç olarak değerlendirmiştir.

Zeki Bey hilafetin kaldırılması ve hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılmasıyla ilgili olarak halkın duygu ve düşüncelerinin ne olduğunun dikkate alınması ve onların istekleri doğrultusunda karar verilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Konuşmalardan anlaşıldığı üzere mecliste halifeliğin en kuvvetli savunucusu Zeki Bey olmuştur. Hanedan üyeleri hakkında ise onların sınır dışı edilmeyip Ankara'da bir köşkte oturtularak kontrol altında tutulabileceğini belirtmiştir. Bu görüşlerinden dolayı yaptığı konuşmalar esnasında birçok defa eleştiriye maruz kalmıştır. Damat Ferit Paşa ile yaptığı görüşmeye atıfta bulunularak onun dostu olduğu ileri sürülmüş ve hanedan üyelerinin sınır dışı edilmemesini savunduğu için de Vahdeddin'in sarayına devam eden saltanat mensubu biri olmakla suçlanmıştır. Bu şekilde suçlanmasında Halk Fırkası'na mensup olmayan tek vekil oluşu da etkilidir.

Görüşmede geçen konuşmalar bu kadarla sınırlı değildir. Devamında daha birçok vekil görüş beyan etmiştir. Bunlardan biri olan Kastamonu mebusu Halit Bey de yaptığı konuşma ile halifeliğin siyasi bir güç olduğunu ifade etmiş, çeşitli örnekler vererek halifelik makamının önemini vurgulamıştır.

Mecliste görüş beyan edenler içinde en büyük tesiri, konuyu sebepleriyle açıklayan Saruhan Mebusu Vasıf Bey yapmıştır. Aynı zamanda iyi bir hatip olan Vasıf Bey, hilafet konusunda Zeki Bey ve Halit Bey'e muhalefet etmiştir. Görüşlerini açıkladığı konuşmasının bir kısmına aşağıda yer verilmiştir:

VASIF B. (Saruhan) — Muhterem arkadaşlar Cumhuriyet ilân eden bir milletin siyasi idaresi içinde hilâfetin bekasının ne kadar muzır olduğunu bütçenin heyeti umumiyesinin müzakeresi esnasında söylemiştim. Vaktinizi israf etmemek için bu mevzu üzerinde tekrar bu kürsüden uzun uzadıya mütalâa serdetmek istemiyorum. Fakat iki arkadaşım bu kürsüde söylediği sözler bilhassa Gümüşhane Mebusu Zeki Beyin kendi beyanatına istinadederek söylediği sözler beni tekrar huzuru âlinize getirmeye mecbur etti. Zeki Bey; hilâfetin ilgisiyle ananat ve hissiyatı islâmiyeyi saymadığımızdan ve bunun büyük bir tehlike ve mahzur olduğundan bahsetti Arkadaşlar ananat ve âdatı islâmiye yalnız Zeki Beyin ruhunda ve hissiyatı islâmiye

yalnız Zeki Beyin ruhunda tecelli etmemiştir. Bu milleti en büyük felâketten kurtaran, Meclisi Âlinizi teşkil eden üç yüz arkadaşın ruhunda da hissiyatı islâmiye mündemiçtir. Onun tecelliyatı vardır. Zeki Beyin hakkı yoktur ki yalnız hissiyatı islâmiyeyi kendi ruhunda mütecelli addederek Meclisi Âliyi ananat ve hissiyatı islâmiyeyi sarsmakla itham edebilsin. Arkadaşlar hep Müslümanız, Zeki Bey'den Müslüman dinini, Müslüman ananesini öğrenmek ihtiyacında da değiliz.

Arkadaşlar bir zamanlar Osmanlı tarihinde Patrona Halillerin elinde de bu hissiyatı islâmiye tâbiri kullanılıyordu. Daha müdrik olmak, böyle mukaddes fikirler ve kanaatleri şahsi arzular için bir alet olarak kullanmamak lâzımdır. Artık bundan çekinmeliyiz. (Bravo sesleri)

TUNALI HİLMİB. (Zonguldak) — Abdülhamid de o siyaseti takibetti.

VASIF B. (Devamla) — Zeki ve Halit Beyler, müşterek bir noktai nazar serd ettiler ve dediler ki, Hilâfetin ilgası bizim umdelerimizle kabilitef değildir.

Arkadaşlar, benim nutkuma istinadederek Zeki Beyin söylediği bu söz öyle zannediyorum ki iyi tetkik edilmeden, vaziyetin hakiki şekli anlaşılardan söylenen bir sözdür. Çünkü arkadaşlar Cumhuriyet umdelerinden bahsetmişim, Cumhuriyet esaslarından bahsetmişim. Dünyada bütün medeni milletlerin medeni varlıkların bir hakikati mehzaz olarak kabul ettiği esaslardan bahsetmişim ve bu esaslar ve en mühim olarak Cumhuriyeti ilân eden bir milletin kendi varlığını kurtarmak için saltanat iddia edebilecek hiçbir kuvvete meydan bırakmamaktır. Cumhuriyeti ilân eden bir milletin en yüksek vazifesi kendi vatanı için kendi varlığı için kabul edeceği en büyük esas, kendi mevcudiyetine tehlike iras edebilecek ikiliklere meydan vermemek, saltanat ihtiraslarına meydan bırakmamaktır. Milletin selâmeti efkârı için daima sultanlığa timsal olabilecek olan bütün müesseseleri yıkmaktır. Ancak o zaman Cumhuriyet tamam olabilir, o zaman ancak Cumhuriyetin temeli esaslı olabilir.

YAHYA GALÎB B. (Kırşehir) — Yaşa koca hatip.

VASIF B. (Devamla) — Onun için arkadaşlar, Meclisi Ali Hilâfeti ilga etmekle dün ilân ettiği Cumhuriyette ne kadar samimî olduğunu ve bu kararın memleket için tamamiyel müfid olmak itibariyle lâzım gelen bütün şeraiti cami olması için ne kadar azimkâr olduğunu en büyük bir ruhla gösterdi.

Zeki Bey belki, o Meclisi Alinin yüksek ruhunun inikasından mütehassis olmamıştır. Fakat kendisini bir Türk vatandaşı sıfatıyla davet ediyorum : Bu, Büyük Meclisin milleti Hilâfet ordularına rağmen, Hilâfetin ihanetine rağmen, milleti zilletten, esaretten, ölümden kurtaran bu büyük meclise ruhî intibâ karşısında, ruhî tecelliyatı karşısında biraz daha mütevazı, biraz daha hürmetkar olsun. (Bravo sesleri)

Gerek Zeki Bey ve gerek Halit Bey Hilâfetin ilgasını dahilî, haricî siyaset itibariyle çok muzır görmüşler.

Arkadaşlar, milletvekilleri karar verirken, söz söylerken şu veya bu hissiyatın zebunu olmaktan ziyade milletin hakiki menafimi, milletin hakiki varlığını görerek söz söylemeleri daha muvafıktır. Milletvekilleri hakkını ihraz eden arkadaşların

dahilî ve haricî siyasette Hilâfetin ilgası muzır bir tesir yapacaktır dedikleri zaman öyle zannediyorum ki, iki sene evvelki hunîn faciaları unutmak istemişlerdir. Kendileri belki unutabilirler, belki onların ruhları bu faciaların tesirlerini unutabilir. Fakat arkadaşlar bu milletin kalbi iki sene evvel Hilâfet namına Türkü boğazlamak için gelen orduları, neşredilen fetvaları unutamaz.

ZEKİ B. (Gümüştane) — Biz daha evvel mukabele ettik, Erzurum'da, Trabzon'da...

MEHMED B. (Çanakkale) — Sustur Reis Bey, söz aldı mı?

VASIF B. (Devamla) — Dâhilî siyasetimizde muzır tehlike varittir. Arkadaşlar o muzır tehlike, Hilâfetin ilgası değil, memleket felâket girvelerine düştüğü zaman düşmanla beraber olarak - bizi boğazlamak için - Yunan ordusu gibi hain bir orduyu Hilâfet ordusu diye gönderen Halifenin ipkasıdır ve ancak bunu ilga etmekle memleketi bütün muzır tehlikelerden kurtarabiliriz arkadaşlar. Haricî siyasette suitesir yaparmış! Neye istinaden bunu söylüyorlar? Hilâfet eğer Zeki Bey'in dediği gibi ittihadı islâmın müemmen bir düsturu ise ve eğer Zeki Bey'in zannettiği gibi hilafetle bütün İslam ruhlarını ve kalplerini bir noktaya birleştirmek mümkün ise arkadaşlar size sorarım, mazi daha yakındır. Neşredilen cihat fetvasına rağmen Türk'ü Irak'ta, Çanakkale'de, Filistin'de boğazlayan Müslümanlardır.(Her tarafta sesleri). Arkadaşlar, varlığımıza bütün kuvvetiyle kasteden Britanya imparatorluğunun en büyük noktai istinadı ve bizi yıkmak için sevk ettiği orduların en kuvvetli menbaaları İslam diyarları idi. Nerede o cihat fetvaları, nerde o hilafetin harici siyasetindeki tesirleri, nerde o hilafetin faydaları? Zeki Bey bir tane gösterson (TBMMZC, Devre: 2, İctima yılı: 2, C.7, 1970: 36–38).

Halit Bey'den sonra söz alan Vasıf Bey, Zeki Bey ve Halit Bey'in görüşlerine katılmadığını açık bir şekilde söylemiştir. O'na göre Cumhuriyetin ilanından sonra hilafetin devam etmesi yönetimde ikiliğe sebep olmaktadır. Dâhilî siyasette asıl tehlike memleketin felaket zamanlarında düşmanla birlik olarak Yunan ordusunu hilafet ordusu diye vatani kurtarmaya çalışanların üzerine gönderen halifenin yerinde bırakılmasıdır. Bu makamı işgal eden bazı halifelerin dini ve siyasi yönden verdiği kararlar ile uygulamaları her zaman doğru olmamıştır. Padişah dahi milli mücadele taraftarlarını ezmek için hilafeti kullanmıştır. Konya, Yozgat, Bolu isyanları gibi isyanlar halifenin fetvası ve telkinleriyle meydana gelmiştir. O zaman için siyasi bir güç olan hilafet kötüye kullanılıyor ve saltanattan daha ziyade tehlike arz ediyordu.

Yine Vasıf Bey'e göre dış siyasette de bu makamın kaldırılması kötü tesir uyandırmayacaktır. Zaten bu makam dış siyasetteki gücünü kaybetmiştir. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yayınladığı cihat fetvasına rağmen birçok cephede Türk'ü boğazlayan yine Müslümanlar olmuştur. Yani bu güç artık Müslümanları birleştirmede etkisiz kalmaktadır. Bu yönden dâhilde eğer milletin arzusu yenilik ve

cumhuriyet ise yeri geldiğinde cumhuriyeti tehdit edebilecek veya zaafa uğratabilecek bir kurum olması ve hariçde de etkisini yitirmesi nedeniyle halifelğin kaldırılması zaruridir ve cumhuriyeti tamamlayacak olan bu karar cumhuriyete olan samimiyetin bir göstergesidir. Ayrıca hilafetin kaldırılmasıyla zannedildiği gibi geleneksel İslam hissiyatı da sarsılmayacaktır (TBMMZC, Devre: 2, İctima yılı: 2, C.7, 1970: 36–38).

Hilafetin kaldırılmasını isteyen vekillerin Milli Mücadele yıllarında saltanatın ve halifelğin kurtarılacağı propagandasıyla halkı savaşıma teşvik edip vatanın kurtuluşundan sonra bu sözlerinden geri dönmekle suçlandıklarını belirten Vasıf Bey, konuşmasında bu suçlamayla ilgili savunmayı da yapmıştır. O'na göre fikirlerdeki ve uygulamalardaki değişiklikler olayların ve zamanın meydana getirdiği mecburiyetlerdir. Şartlar değişmiştir, yenileşmek ve gelişmek için verilen kararlar da değişmek zorundadır. Yoksa Meclisi Âli sözünden geri dönmemiştir.

Vasıf Bey yaptığı konuşma ile hilafetin kaldırılmasının siyasi açıdan gerekçelerini açıklamış ve bu açıdan milletvekillerinin tereddütlerinin ortadan kaldırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Daha sonra söz alan Adalet Bakanı Seyit Bey ise konuyu tarihsel gelişimi ve dini yönüyle birlikte ele almıştır. Hilafet makamının vekâletten geldiğini, halifenin halkın kendisini idare etmesi için seçtiği bir vekil olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte dini yönden böyle bir zaruretin olmadığını, halkın böyle bir yetki vermemesi durumunda halifenin de olamayacağını; istenirse halkın kendisini meşveretle de yönetebileceğini belirtmiştir. Yani hilafet olmadığı takdirde cumhuriyetin olacağını, bunun da dinen uygun olduğunu söylemiştir. Ama zamanla görenek haline gelmiş olan hilafet babadan oğla geçen bir saltanat şeklini almış, özünde kutsiyet olmayan bu makama halk nazarında da bir kutsallık verilmiştir (TBMMZC, Devre: 2, İctima yılı: 2, C.7, 1970: 40–50).

Vasıf Bey ve Adalet Bakanı Seyit Bey'in görüşleri meclisin tamamına yakın vekili tarafından desteklenmiştir. Konunun mecliste görüşülmesinin nihayetinde hilafetin kaldırılmasına ve hanedan üyelerinin yurt dışına çıkarılmalarına karar verilmiştir.

Mecliste yaptığı konuşmalarda Zeki Bey müthiş bir İslam birliği taraftarı olduğunu belirterek halifelik makamını siyasi bir güç olarak kabul ettiğini ve bunun

kaybedilmemesi gerektiğini açıklamıştır (Kabaklı, 1993: 179–182). Fakat daha önce de açıkladığımız gibi hilafet makamı bu birliği sağlama noktasında etkin bir güce sahip değildi. Zeki Bey her ne kadar bunu bir avantaj olarak değerlendirse de halifelik artık etkisini kaybetmiş, geçerliliğini yitirmiş bir sembol durumuna gelmişti.

Bu konu ile birlikte ele alınan Osmanlı ailesinin yurt dışına çıkartılması mevzusu da mecliste uzun uzadıya tartışılmıştır. Her iki meselenin halledilmesi dış güçlerin iç siyasete karışmasına engel olmak ve yeni Türk devletini sağlam temellere oturtmak amacıyla zaruri görülmüştür.

3.3. Meclis'teki Diğer Faaliyetleri

TBMM'nin II. dönem faaliyetleri içerisinde aktif bir şekilde yer alan Zeki Bey'in söz aldığı konulara baktığımızda genellikle ticari, iktisadi konular ağırlıklı olmak üzere çeşitli konularda fikir beyan ettiğini görüyoruz. Bunlardan bir tanesi posta kanunu münasebetiyle yaptığı konuşmadır. Zeki Bey bu kanunun 18. ve 19. maddeleri hakkında düşüncelerini ifade etmiştir. Buna göre posta hizmetlerinden alınan mektup havale ve irsaliye ücretlerinin fazla olduğunu, bu ücretlerin düşürülmesi gerektiğini belirtmiş; ücretlerin düşürülmesi suretiyle postanelerin gelirlerinin daha da artacağını ifade etmiştir. Ayrıca yüz kuruştan otuz kuruşa kadar havale yapanların fakir ve asker kesimi olduğunu, bunlardan az ücret alınacağı yerde fazla ücret alındığını, postanelerin bankalara göre bu işlemleri daha pahalıya yaptığını ve postanelerin bu hizmetleri gerçekleştirmede bankalarla rekabet edemediğini vurgulamıştır(TBMM. ZC. Devre:2, 11 Ağustos 1339; 8 Eylül 1339, C.1, s.432–438).

İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u boşaltması münasebetiyle düzenlenecek olan şehrin teslim merasimine katılacak meclis heyetinin seçimi söz konusu olmuştur. Belirlenecek bu heyetin kaç kişi olacağı meclis görüşmelerinde tartışılmış, bu çerçevede Zeki Bey farklı bir yaklaşımla meclisin üç oturumunu İstanbul'da gerçekleştirmesini teklif etmiştir. Bunu gerçekleştirecek imkân ve vasıtanın mevcut olduğunu belirtmesine rağmen Zeki Bey'in bu fikri mecliste itibar görmemiş, belirlenen bir heyetin İstanbul'a gitmesi kararlaştırılmıştır(Öztürk, C.I. , 1993: 465).

Bu dönem faaliyetleri çerçevesinde gündeme gelen ve Zeki Bey'in de fikir beyan ettiği konuların önemlilerinden bir tanesi de Ankara'nın başkent olarak seçilmek istenmesidir. Bilindiği üzere Ankara Milli Mücadele faaliyetlerinde bir üs görevi görmüş, bu sebeple de milli mücadelede özel bir konuma sahip olmuştur. Zafer sonrasında Ankara'nın bu durumu devam etmiş, Malatya mebusu İsmet Paşa ve on dört arkadaşı 9 Ekim 1923 tarihinde hazırladıkları bir maddeden ibaret kanun teklifini meclis başkanlığına vermişlerdir (Öztürk, C.I. , 1993: 159). Bu suretle meclis gündemine alınan mesele üzerinde Zeki Bey de konu ile ilgili düşüncelerini beyan etmiştir.

Ankara'nın başkent olarak tercih edilmesinde Milli Mücadele'deki fonksiyonunun yanında stratejik açıdan Anadolu'nun merkezinde ve emniyetli bir yerde bulunması da etkili olmuştur. Fakat Zeki Bey bu müzakereler esnasında söz alarak Ankara'nın başkent olarak seçilmesine muhalefet etmiştir. Zeki Bey bu konudaki beyanatında İstanbul'un bulunduğu mevki itibariyle siyasi ve ticari açıdan büyük bir öneme sahip olduğunu ve başkent olarak kalması gerektiğini ifade etmiştir. Bu yüzden başkent değiştirilmesini yersiz bulmuştur. Fakat müzakerelerin sonunda Ankara'nın başkent seçileceğini anlayınca mebuslardan İstanbul'un ihmal edilmemesini rica etmiştir. Görüşmeler neticesinde Ankara 13 Ekim 1923'te başkent olarak seçilmiştir (Öztürk, C.I. ,1993: 159–162).

Mecliste görüşülen konulardan biri de hafta tatili hakkında Menteşe Mebusu Şükrü Kaya ile arkadaşlarının Cuma gününün tatil olmasına ve Zeki Bey'in Cuma günleri bütün mağaza ve ticarethanelerin kapalı bulunmasına dair kanun teklifidir. Bu teklif meclisin 31.12.1923 tarihli birleşiminde görüşülerek 2.1.1924 tarih ve 394 numaralı kanun olarak kabul edilmiştir (Öztürk, C.I. , 1993: 258).

Ardahan Mebusu Halit Paşa 1924 yılı içerisinde verdiği bir teklifle Ermenilerce katledilen devlet adamlarının yakınlarına vatani hizmet çerçevesinde maaş bağlanmasını istemiştir. Mecliste görüşülen bu konu kanunlaşarak hükme bağlanmıştır. Konu ile ilgili söz alan Zeki Bey Suşehri'nde Vehip Paşa tarafından idam edilmiş bir yüzbaşı olan Nuri Bey'in yakınlarının çok zor bir durumda olduğu dile getirmiştir. Vehip Paşa'nın bu kişiyi haksız yere idam ettiğini, "Hayret Paşa" divanı harbinde itiraf ettiğini, bu sebeple zor durumda olan Nuri Bey'in aile fertlerine de yardım edilmesini talep etmiştir. Fakat Zeki

Bey'in bu talebi kabul edilmemiş ve karara bağlanan kanun metninde yer almamıştır(Öztürk, C.I. , 1993: 505–510).

Lozan Antlaşması'na binaen yapılan nüfus mübadelesi esnasında birtakım aksaklıklar yaşanmış, Mübadele, İmar ve İskân Bakanı olan Refet Bey'in bu aksaklıklarla ilgili verdiği bilgiler yeterli görülmemiş ve sorulan soru Mentеше Mebusu Esat Efendi tarafından gensoruya dönüştürülmüştür. Mecliste yapılan görüşmelerde mübadele uygulamalarında büyük idari hatalar olduğu ve bundan dolayı göç eden halkın mağdur ve perişan durumda olduğu belirtilmiştir. Zeki Bey de Yunanistan'a giden mübadele komisyonunun vazifesini yapmadığını, mübadillerin yerleri hazırlanmadan, iklim ve ekonomik şartları tespit edilmeden gönderildiğini belirtmiştir. Ayrıca bu işler için ayrılmış olan para ile bir şeyler yapılmadığını ve mübadillerin bu sebeple büyük sıkıntılar çektiğini ifade etmiştir. Bu konu ile ilgili görüşmeler tüm hükümet faaliyetlerini değerlendirecek şekilde genişletilmiş, iddia ve ifadelere yönelik cevap ilgili bakan tarafından verilmiştir. Görüşmelerin sonunda yapılan güven oylamasında hükümete olan itimat yinelenmiş ve güvenoyu alınmıştır. Bu güven oylamasında Zeki Bey muhalif kalarak red oyu kullanmıştır(TBMM. ZC. Devre:2, C.9 ;Öztürk, C.I. , 1993: 365–373).

TBMM açıldığı ilk günden 1924 yılına kadar geçen süre içerisinde gaz lambaları ile aydınlatılmıştır. Açılış ve kapanış saatlerine göre geceli gündüzlü çalışan genel kurul bu sebeple büyük sıkıntılar çekmiştir. Yarı karanlıkta çalışan meclis çoğu zaman kanun layiha ve tekliflerini basıp çoğaltma imkânı bulamadığından bunları kürsüden okunmak suretiyle mebuslara not ettirmiştir. Çekilen bu sıkıntının sona erdirilip meclis faaliyetlerinin daha rahat bir ortamda yürütülebilmesi amacıyla meclisin elektrikle aydınlatılması hususunda Diyarbakır Mebusu Feyzi Bey bir tahrir sunmuştur. Zeki Bey de bu konudaki çalışmaların bir an önce tamamlanarak neticeye bağlanması yönünde fikir beyan etmiştir(Öztürk, C.I. , 1993: 394).

1924 yılının son aylarında mecliste siyasi gelişmelere muhalif olan kişi ve grupların teşkilatlanarak yeni bir siyasi kimlikle ortaya çıktığı görülmektedir. Özellikle Milli Mücadele'de büyük emeği geçmiş Rauf Orbay, Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa

gibi şahsiyetler bu oluşumun başını çekmiştir. 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası güçlü simalardan oluşan ciddi bir muhalefet olarak meclisteki yerini alır. Tabiki bu durum halk fırkasında bir takım tepkilere sebep olmuştur. Bunlardan birisi yeni partinin programındaki “Parti düşünceye ve dini inanişaya saygılıdır” ifadesinin Halk Fırkası'nı dinsizlikle suçlamak amacıyla konduğunun düşünülmesidir. Bir diğeri de yeni partinin adında “Cumhuriyet” kelimesinin kullanılmasıdır. Halk Fırkası bu durumu cumhuriyeti tekel altına alınması olarak görmüş ve bir süre sonra yapılan bir değişiklikle Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk fırkası ismini almıştır (Goloğlu, 1972: 81). Böylece muhalefet partisinin kurulmasıyla muhalif tutum ve davranışlar da iyice belirginleşmiştir. Zeki Kadirbeyoğlu da Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşundan bir ay kadar sonra bu parti saflarına katılmıştır (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz :151). Bu arada Başbakan İsmet Paşa sağlık problemleri sebebiyle istifa etmiş, yerine Fethi Bey(Okyar) atanmıştır.

İki siyasi parti arasında 1925 yılı içerisinde giderek artan ve gergin bir ortama sürüklenen muhalefet görülür. Özellikle, yapılan ara seçimde Terakkiperver Fırkası'nın Bursa'da desteklediği adayın seçimi kazanması, ardından da Halit Paşa'nın mecliste vurularak öldürülmesi meclisteki gerginliği had safhaya taşımış ve Halit Paşa meselesi muhalefete tahammülsüzlük olarak yankılanmıştır (Goloğlu, 1972: 99).

Bu gerginliğin son safhası Şeyh Sait İsyanı ile başlamıştır. Bu isyan özellikle doğu bölgelerini etkisi altına almış ve ciddi tedbirlerin alınmasını gerekli kılmıştır. Bu çerçevede 1925 yılı içerisinde Şeyh Sait İsyanı münasebetiyle bir takım tedbirler alınmıştır. Olaylarla ilgili Fethi Bey'in aldığı tedbirler yetersiz olduğu gerekçesiyle Halk Fırkası vekillerince eleştirilmiş ve bu gelişmelerin sonucunda Fethi Bey istifasını vermiştir. Yerine İsmet Paşa görevi devralarak yeni kabineyi oluşturmuş, ardından etkili tedbirler alınması gündeme gelmiştir. Bu tedbirler çerçevesinde Taktirî Sükûn Kanunu çıkarılmış, İstiklal Mahkemeleri yeniden kurulmuştur. Zeki Bey bu kanun görüşmeleri sırasında söz alarak konu ile ilgili görüşlerini beyan etmiştir. Çıkarılmak istenen Taktirî Sükûn Kanunu'nun usul itibariyle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na taban tabana zıt olduğunu belirtmiştir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda idam kararlarının meclisçe verileceği açık bir şekilde belirtilmiş iken çıkarılmak istenen Taktirî Sükûn Kanunu ile bu yetkinin İstiklal Mahkemeleri tarafından kullanılması söz konusu olmuştur. Zeki Bey

bu kanunun çıkartılabilmesi için bu yetkiyi meclise veren Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun ilgili maddesinin değiştirilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Fakat meclis bu kanunları birbirine muhalif olarak yorumlamamış ve kanun aynen çıkmıştır (Öztürk, 1923–1927 C.II. ,1993: 2–26; Goloğlu, 1972: 112).

Nihayetinde alınan tedbirler sayesinde isyan bastırılmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programında yer verdiği “Parti düşünceye ve dini inanışa saygılıdır” ifadesi ile dini politikaya alet etmekle suçlanmıştır. Parti çalışmalarının cumhuriyet aleyhtarlarına güç verdiği ve onların bu partiye yöneldiği yapılan tespitler arasında yer almış, bu sebeple de parti 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır (Goloğlu, 1972: 132).

1925 yılının son aylarında görüşülen bir mesele de ekonomik kalkınmayı hedef tutan yerli malı kullanımı ile ilgili kanun tasarısıdır. Bu çerçevede görüşülmeye başlanan tasarı için söz alan Aksaray Mebusu Besim Atalay politik bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla desteklenmesi gerektiğini, aksi halde politik bağımsızlığın bir şey ifade etmeyeceğini belirtmiştir. Zeki Bey de Besim Bey'in bu ifadelerine katılmakla beraber tasarıda eksiklikler olduğunu belirtmiştir. Zeki Bey bireysel anlamda zayıf olan sermayeye dikkat çekmiş, memleketteki ufak sermayeleri bir araya toplayarak ve koruyarak ekonomik gelişmeyi sağlamaya çalışmanın en büyük kuvvet olduğunu söylemiştir (TBMMZC, Devre:2, İçtima Yılı:3, cilt: 20, 1977: 66-67; Goloğlu, 1972: 163–164).

Zeki Bey'in II. dönem meclis faaliyetleri içerisinde birçok konuda söz aldığı görülmektedir. Bu konuların en önemlilerinden birkaç tanesine yukarıda değinilmiştir. Diğerleri ise konu başlıkları halinde aşağıda sunulmuştur. Zeki Bey'in meclis konuşmaları incelendiğinde gündeme gelen konulara titizlikle eğildiği, ayrıntılara dikkat ettiği ve konu ile ilgili düşüncelerini açıkça ifade etmekten sakınmadığı görülmektedir. Savunduğu düşünceler üzerinde ısrarcı ve eleştirel bir karakter sergilediği de göze çarpmaktadır. Zeki Bey'in söz aldığı diğer konu başlıkları şunlardır:

— Posta kanunu münasebetiyle(TBMM. ZC. Devre:2, 11 Ağustos 1339 ; 8 Eylül 1339, C.1, s.432-438).

- 1297 -1317 tevellütlü firar, bakaya, tecavüzü müddet, ademi icabet ve nüfusu mektume erbabı hakkında yapılacak muameleyi natık Kanun hakkında sözleri.
- 1339 senesi ikinci altı aylık Tahsisat Kanunu münasebetiyle sözleri.
- İzalei Şekavet Kanunu münasebetiyle sözleri(TBMM. ZC. Devre:2, 9 Eylül 1339; 21 T. evvel1339,C.2).
- Adliye vekâletinin 1339 senesi Bütçesine tahsisatı ilavesine munzamma dair kanun münasebetiyle sözleri.
- Askeri tekaüt ve istifa kanununun 50nci maddesinin fıkrai saniyesinin ilgası hakkındaki teklifi kanuni münasebetiyle sözleri.
- Divanı muhasebatın sureti intihabına dair kanun münasebetiyle sözleri
- Etıbbanın hizmeti mecburesi hakkındaki kanun münasebetiyle sözleri
- Firardan mahkûm veya tahtı muhakemede bulunan üç şahsın aflarına dair tezkere münasebetiyle sözleri.
- Hini işgalde Fransızların Adana'da zapt ve müsadere ettikleri emval ve eşya bedelinin Adana Ziraat Mektebinin ikmal ve ıslahına sarfı hakkındaki karar münasebetiyle sözleri.
- İpekli mensucattan tarifei umumiyedeki resmin 12 misli yerine 5 misli ahzı hakkında kanun teklifi münasebetiyle sözleri.
- Muntacini zürraa tohumluk olarak aynen veya bedelen ikraz olunmak üzere Ziraat Bankasının Hazinei Maliyedeki matlubatına mahsuben iki milyon lira itası hakkında kanun münasebetiyle sözleri
- Posta ve Telgraf Kanununun 12nci maddesine fıkrai müzeyyele ilavesine dair Kanun münasebetiyle sözleri
- 30 Teşrinievvel 1334 ten 23 Ağustos 1339 tarihine kadar geçen müddet zarfında müdafaaı memleket uğrunda ika edilmiş olan ef'al ve harekâtın cürüm addolunmıyacağı hakkında Kanun münasebetiyle sözleri

— Ziraat Bankası Müdürü Umumisine sarahati kanuniyeye muhalif olarak verilen maaş ve tahsisatı fevkalade mecmunun, hatayı vakı tashiha heyeti vekileye tazmin ettirilmesi hakkında karar münasebetiyle sözleri.

— Ziraat Bankasının 1339 senesi Bütçe Kanunu münasebetiyle sözleri(TBMM. ZC. Devre:2, 24 Teşrinievvel 1339;1 Kânunuevvel 1339, C.3).

— Gümüşhane mebusu Zeki Bey'in vekaletlerden vukubulmakta olan suallere sabah celsesinin tahsisi hakkında(TBMM. ZC. Devre:2, C.4).

— Gümüşhane Mebusu Zeki Bey'in 1 Kanunusani 1340 tarihinden itibaren kabotaj hakkı ref'edileceğinden sevahilimizde vukubulacak nakliyat hakkında ne gibi tedbir ittihaz edildiğine dair sual(TBMM. ZC. Devre:2, C.5, s.45,1968).

— Askeri Fabrikalar Müdüriyeti Umumiyesinin 1340 senesi mülhak bütçesi kanun layihası münasebetiyle,

— Belediye vergi ve Resimler Kanununun ceza maddeleri faslına dair kanun münasebetiyle,

— 1340 senesi Divanı Muhasebat bütçesi münasebetiyle,

— 1340 senesi Maarif Vekaleti bütçesi münasebetiyle,

— 1340 senesi Ziraat Vekaleti bütçesi münasebetiyle,

— Havalii Şarkıye Erzurum – Sarıkamış – Kars ve şubatu demiryolları idaresinin 1340 senesi bütçe kanunu layihası münasebetiyle,

— Müskirat resminin tadiline dair 8 Kânunusani 1336 tarihli kararnamede mündemiç rüsumun tezyidine ve men'i Müskirat Kanununun tadiline dair kanun layihası münasebetiyle,

— 1340 senesi bütçesinin fusul ve mevaddı muhtelifesine tahsisatı munzamma itasına dair kanun münasebetiyle

— Büyük Millet Meclisinin 1340 senesi bütçesine tahsisatı munzamma itasına dair kanun münasebetiyle,

- İstanbul İstiklal Mahkemesince yapılan sarfiyatın bu bapta kanunun ihtası dairesinde bulunup bulunmadığının Meclisçe tahkiki hakkında mazbata münasebetiyle,
- Mekatibi Aliye ve Taliye mezunlarının köylerde mecburi muallimliklerde istihdamına dair kanun teklifi münasebetiyle,
- Orta Tedrisat Muallimleri Kanununun 14ncü maddesinin tadili hakkındaki kanun teklifi münasebetiyle,
- Zaptı sabık hakkında (TBMM. ZC. Devre:2, C.8).
- Elyevm taharri veya derdesti ihale devresinde bulunan bilumum petrol ve neft ve müştekatı madenleri hakkında kanun layihası sabık Ardahan Mebusu Server Bey'in petrol imtiyazlarının sureti itası hakkındaki teklifi kanunisi münasebetiyle.
- Gümüşhane'nin Kelkit kazasında icra edilmekte olan intihabat hakkındaki suali münasebetiyle.
- İspirto resminin tenzili hakkındaki kanun layihası münasebetiyle.
- Kastamonu Mebusu Halid Bey'in 15 Nisan 1340 tarihli devlet ormanlarından köylülerin intifa hakkı kanununun birinci maddesindeki köy mahiyetinde kasaba ahalisi tabirinin tefsiri hakkındaki takriri münasebetiyle.
- Mücadelei Milliyeye iştirak etmeyen ve milli hudut haricinde kalan memurini mülkiye haklarında yapılacak muameleye dair kanun layihası münasebetiyle.
- 22 Şubat 1337 tarihli tariki mükellefiyeti nakdiyesi kanununa müzeyyel kanun layihası ve teklifleri münasebetiyle (TBMM. ZC. Devre:2, C.11).
- Mekatibi zaireye şubacı fenniyesinden olan; konservehane ve tamirhaneler ile mektebe merbut çiftliğin idamei faaliyeti için her müesseseye faslı mahsus tahsisatından onbin liradan otuzbin liraya kadar sermaye vazı hakkında (1/569) numaralı kanun layihası münasebetiyle
- Pamuk mahsulüne arız olan haşaratın imhası hakkında (1/542) numaralı kanun layihası münasebetiyle

— Yedikule Havagazı Şirketi ile münakit itilafa ait evrakın celbiye Nafia Encümenince tetkikine dair (4/236) münasebetiyle.

— 22 şubat 1337 tarihli tarik mükellefiyeti nakdiyesi kanuna müzeyyel (1/287) numaralı kanun layihası ve Kangırı Mebusu Talat Bey'in turuku hususiye ve umumiyede amelei mükellefe usulünün tatbikine dair kanun teklifi (2/135) ve Dersim Mebusu Ferudun Fikri Bey'in; tarik mükellefiyeti nakdiyesinin tatbikine dair kanun teklifi (2/349) ve İzmit Mebusu İbrahim Bey'in; tarik mükellefiyeti nakdiyesi ve bedeniyesi hakkında kanun teklifi (2/366) münasebetiyle(TBMM. ZC. Devre:2, 5.1.1341; 29.1.1341, C.12).

— Bil'umum maluliniaskeriyenin terfihi hakkındaki kanun kanun teklifi münasebetiyle,

— 1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu layihası münasebetiyle,

— Zahir, un, kepek ve emsalinin indelhace men'i ihracına dair kanun layihası münasebetiyle(TBMM. ZC. Devre:2, C.13/1).

— 1341 senesi muvazenei umumiye kanunu layihası münasebetiyle,

— Bozok Mebusu Ahmet Hamdi Bey'in, yüzelli kişilik liste mensubini hakkındaki kanun layihasının derhal müzakeresine dair tavriri münasebetiyle,

— Hükümet ile Fenerler idaresi arasında mün'akit 11 Temmuz 1339 tarihli itilafnamenin tasdiki hakkında kanun layihası münasebetiyle,

— İnhisar dolayısıyla tüccar ve yedinde kalacak kibritler hakkındaki sualine verilen cevap münasebetiyle,

— İzmit Mebusu İbrahim Bey'in; dairei intihabiyesi olan İzmit'in Kocaeli'ye tahvili hakkında tavriri münasebetiyle,

— Seferber kıtaat zabitanına ikişer maaş nisbetinde avans itası hakkında (1/653) numaralı kanun layihası münasebetiyle,

— Şurayı Askeri Teşkilat ve vazaifi hakkında (1/557) numaralı kanun layihası ve müdafaa-i Milliye Encümeni mazbatasını münasebetiyle,

— Ziraat Encümeninin; bazı mevad üzerine istihlak resmi vazı ve bazılarının nisbetlerinin tezyidi hakkında teklifi kanunisi münasebetiyle(TBMM. ZC. Devre:2, C.15).

—1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu münasebetiyle(TBMM. ZC. Devre:2, C.16).

—Tekaüt kanununun neşrinden evvel velileri vefat eden memurini mülkiye evlatlarından, kanunun neşrinden sonra maaş tahsisi için müracaat edenler hakkında ne yolda muamele edileceğinin tefsirine dair mazbata münasebetiyle(TBMM. ZC. Devre:2, C.19).

— Mesai Kanunu münasebetiyle(TBMM. ZC. Devre:2, C.20).

3.3. İzmir Suikasti ve Yargılanması

Kadimbeyoğlu Zeki Bey'in hayatında önemli yer tutan olaylardan birisi de İzmir Suikasti meselesidir. Bu mesele münasebetiyle Zeki Bey de tutuklanarak İzmir'e sevk edilen kişiler arasındaydı. Onun bu olay münasebetiyle tutuklanması daha öncesinde Mustafa Kemal Paşa ile anlaşmazlığa düşmüş muhaliflerden birisi olması itibariyle dikkat çekicidir.

Konu ile ilgili olarak “Zeki Bey'in muhalif olması böyle bir olaya karışmasına sebep olmuş mudur? Zeki Bey acaba neden tutuklanmıştır? Kendisini nasıl savunmuştur? Olay ile ilgili düşünceleri nelerdir?” gibi birçok soru akla gelmektedir.

Öncelikle İzmir suikasti hakkında genel bir bilgi vermek ve daha sonra olayı Zeki Bey açısından ele almak meselenin kavranması açısından uygun olacaktır.

Cumhuriyetin ilanından sonra hızlı bir değişim, kalkınma hamlesi görölmüş, diğer taraftan bu değişim ve kalkınma hareketlerine adapte olamayıp eskiye bağlılıkta ısrar edenler ile çıkarıcı bir takım kimseler ve yeni devlet yapısından umduğunu bulamayanlar menfaat birliği için yollarını birleştirmişlerdir. Bu sebeplerle bir araya gelen kişi, grup ve oluşumlar çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır. İyi niyetlerle kurulan siyasi partiler bir

müddet sonra sırf karşı olmak amacıyla hareket eden insanların yöneldiği, toplandığı yer haline gelebilmiştir.

Kazım Karabekir ve Cafer Tayyar Paşa gibi vatansever kişilerce kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası başlangıçta yönetim açısından bir denge ve siyasi olgunlaşma vasıtası olarak olumlu karşılanmışsa da bir müddet sonra muhalefetiyle devletin aleyhine birtakım olumsuz gelişmelere sebep olmuştur. Parti kurucularının hükümete karşı takındıkları sert muhalefet, cumhuriyete ve inkılâplara karşı olanların cesaret bulmalarına ve bu partiyi mesken tutmalarına sebep olmuştur. Nihayeti iyice cesaretlenen cumhuriyet ve inkılâp karşıtları doğuda Şeyh Sait İsyanı'nı alevlendirmiştir. Bu sebeple parti, gerginliğin daha fazla büyümesini önlemek amacıyla 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır¹ (Goloğlu,1972: 132).

Parti bünyesinde dilediğini gerçekleştiremeyen cumhuriyet ve inkılâp karşıtları düşüncelerini gerçekleştirebilmek için hayati tehlikeyi bile göze almaktan kaçınmamış, bu çerçevede yeni planlar yapmışlardır. İşte İzmir Suikastı bu düşünce ile hareket edenlerin planladığı en ciddi ve tehlikeli teşebbüstür.

Tertipçileri içerisinde yine inkılâplardan memnun olmayanların, eskiye bağlılıkta ısrarcı olan kesimin ve Milli Mücadele döneminde her türlü fedakârlığı göstermiş ama karşılık görememiş eski ittihatçıların bulunduğu görülmüştür. Nitekim Ziya Hurşit Bey bu çerçevede büyük yararlılıklar göstermesine karşın meclisçe verilen özel kurdeleli İstiklal madalyasına aday gösterilmiş fakat Halk Partisi mebuslarının muhalefeti münasebetiyle layık görülmemiştir. Bu mesele onun üzerinde büyük bir alınganlık ve kırgınlık oluşturmuştur. Kendisine örnek aldığı Trabzonlu Şükrü Bey'in de Topal Osman Ağa tarafından öldürülmesi ve bu olayla ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa'nın emir verdiği dedikodusunun dolaşması Ziya Hurşit Bey üzerinde öç alma hırsını tetiklemişti (Goloğlu,1972: 189–191; Avcı,1994: 96–97).

Suikast sonrasında derinlemesine yapılan incelenme neticesinde olayın Ankara'da planlanmaya başladığı ortaya çıkmıştır. Suikastı tertipleyenler başta Ziya Hurşit olmak üzere Çopur İsmail, Laz İsmail, Gürcü Yusuf'tu. Ayrıca Ünlü Kuvvai Milliye

komutanlarından Sarı Efe Edip, Çopur Hilmi ve Şevki adlı kişiler de onların yardımcıları idi. Yine İzmit mebusu Şükrü Bey² eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey, Saruhan Mebusu Halis Turgut Bey, İstanbul Mebusu İsmail Canbolat Bey, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, Saruhan Mebusu Abidin Bey, Kara Kemal Bey olayla ilgisi olduğu gerekçesi ile tutuklanmışlardır. Bunların içerisinde sadece ihbarı veren motorcu Şevki Bey hariç tamamı suçlu bulunarak idamlarına karar verilmiştir (Özkaya, 1991: 72).

II. dönem TBMM'ne bağımsız olarak giren Zeki Bey, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın 17 Kasım 1924'te kurulmasından bir ay sonra da bu partiye katılmıştır³ (Goloğlu, 1972: 81; Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 151). İzmir Suikastı sonrasında olayla ilgili olabileceği münasebetiyle tüm Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının tutuklanmasına karar verildiğinde (Özkaya, 1991: 67) Zeki Bey de bu partinin mensubu bir mebus olarak tutuklanmış ve İzmir İstiklal Mahkemesi'ne sevk edilmiştir. Yani Zeki Bey'in İzmir Suikastı münasebetiyle tutuklanmasında hakkında özel bir bilgi ve belge söz konusu değildir.

Yargılama esnasında olaya karışan bu kişilerin Zeki Bey'in yakın arkadaş çevresinden olması ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı geçmişteki muhalifliğinden dolayı bu kişilerle arasında olayla ilgili bir dayanışma veya birlikteliğin olup olmadığı yönünde Zeki Bey sorgulanmıştır. Hatıratında Zeki Bey olaydan haberdar oluşunu şöyle ifade etmektedir:

“17 Haziran 1926 Perşembe.

Öğleden sonra Beyoğluna çıktım. Şule kiraathanesinin önünden geçiyorken, camın vurulduğunu gördüm. Baktım ki Rüştü Paşa ile Sabit Bey oturuyorlar. Beni çağırdılar, gittim.

Sağır oğlu Sabit Bey, vukuattan haberin var mı dedi. Cevaben, ne vukuatı dedim. İzmit Mebusu Şükrü Bey'in saat 1,40'ta tevkif edildiğini söyledi. Esbab tevkifin ne olduğunu sual ettim. Onu da bilmediğini söyledi. O halde masuniyeti olan bir mebus ne esbaba mebni tevkif edilir, edilmesi icab etse bile Meclisin buna karar vermesi icab eder dedim.

¹ Kapatılma gerekçesi “Vatandaşların aldatılmaktan ve kışkırtılmaktan korunması” idi (Goloğlu, 1972: 81).

² Özkaya'nın makalesinde yanlışlıkla Şükrü Bey İzmir mebusu olarak ifade edilmiştir. Halbuki bu kişi Kocaeli (İzmit) mebusu Ahmet Şükrü'dür. Bknz. Kazım Öztürk, Türk Parlamento Tarihi, TBMM. II. Dönem, C.III, s.527-528.

³ Zeki Bey partinin kurucuları arasında değildir(Goloğlu, 1968).

Hatta, ben kendisini bir hafta evvel bahçede görmüştüm. Biraz dalgın idi. Sorduğum vakit, çocuğunun hasta olduğunu ifade etmişti dedim.

18 Haziran 1926'da sabah gazetelerini okuyor iken, Rüştü Paşaya seslendim (Merhum münasip bir pansiyon bulamadığı için, buluncaya kadar bende misafir kalıyordu.) Geldi, gazeteyi eline tutuşturdu. İzmir'de Reisi cumhur hazretlerine bir suikast tertip edilmiş ve failleri de yakalanmış. Tebliğat bu kadar.

Paşa sakın bu bazı açık göz müfsitlerin külah kapmaları için uydurdukları bir efsane olmasın. Böyle ise kim bilir ne kadar masumların günahlarına girilecektir.

Eğer hakikat bu ise, bu daha fena, maazallah herhangi bir inkılap kan dökülmesini mucip mi olacaktır.

Ne oluyoruz, maazallah memlekette çok büyük karışıklıklar ve isyanlar kopacağı gibi fırsat bekliyen dostlarımız da yurdumuza saldırmakta hiçbir tereddüt etmeyeceklerdir. Bu şahsın yerini tutacak kim vardır?

Evet, haklı aklı kesmiyen tabaka, mevki düşkünüleri, ecnebi propoğandacıları, fenalığın başı Reisi Cumhur olduğunu söylüyorlar. Bence hakikat böyle değildir. Fenalık var ise Meclistedir. İhtirasat hep oradan doğuyor dedim” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 132–133).

Zeki Bey 19 Haziran günü Erzurumlu Rüştü Paşa ile kahvaltı esnasında kapının çalındığını ve gelen polislerce tutuklandığını belirtmektedir¹. Zeki Bey 23 Haziran'a kadar Ayasofya Polis Karakolu'nda kaldıktan sonra Adliye Sarayı altındaki tevkifhaneye nakledilmiştir. Burada Zeki Bey'in Ziya Hurşit Bey, İzmit mebusu Şükrü Bey, eski Ankara Valisi Abdülkadir Bey ile olan münasebetinin ne derecede olduğu ve suikast olayına yakın günlerde birlikte olup olmadıkları sorgulanmıştır. Sorgulamada Ziya Hurşit ile birkaç defa temas ettiğini fakat çok samimi olmadığını, eski Ankara Valisi ile de arasının iyi olmadığını beyan etmiştir. En son sualde Ziya Hurşit Bey'in² Ankara'ya neden gelmiş olabileceği sorulmuş, Zeki Bey de suali şöyle cevaplamıştır:

C: Ne için gelmesi melhuz olabilir, bence iki türlüdür. Biri kardeşi ve akrabaları vasıtasıyla münasip bir memuriyet talep etmeğe, ikincisi de biraderini görmeğe. Bunun haricinde ne olabilir?

S: O halde, ben size söyleyeyim. Ziya Hurşid, Mebus arkadaşlarınız Gazi'ye suikast yapmak için Ankara'da toplandılar, günlerce müzakere yaptılar. Kararlaştrdılar. Nasıl olur da sizin bundan malumatınız olmaz?” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 140).

¹ Zeki Bey'in evinde misafir olarak bulunan ve İzmir suikastı ile ilgili olduğu gerekçesiyle idama mahkum olan Rüştü Paşa, Zeki Bey'den dört gün sonra tutuklanmıştır(Kadirbeyoğlu, Tarihsiz).

² Ziya Hurşit Bey o dönemde mebus değildi(Öztürk,1993).

Bu suçlayıcı soru karşısında Zeki Bey olayla ilgisinin olmadığını ve geçmişte meydana gelen olaylar olmasına rağmen böyle bir teşebbüsün aklından geçmediğini söylemiştir:

“C: Bunun üzerine ben durakladım. Cevaben: Beyefendi, ben Gazi’yle çalıştım. Bu hareketin başından nihayetine kadar, fiili surette içinde bulundum. Birkaç meselede bâhusus Sivas Kongresi meselesinde Gazi’ye muarız kaldım. Ben vatan uğrunda gönüllü olarak iki defa harbe iştirak ettim. Gümüşhane Kirom ve Ranta taraflarına çeteler çıkardım. Pontos’çulara hükümetle bir olarak karşı koydum. Vatanım için her türlü fedakârlığı yaptım. Bununla iftihar edemem. Zira borcumdur. Yanımızda bulunan Vali Süleyman Beyle de üç ay kadar kısa bir arkadaşlığımız vardı. Benim dünyada bir emelim vardır. Daima onu görmek isterim. O da, kanunun bilâ kaydu şart seyyanen hiçbir tesir altında kalmıyarak hakim olmasıdır.

Gazi ölmekle benim elime ne geçecektir. Ben mi Reisi Cumhur olacağım beyefendi, ben komiteci değilim. Böyle bir fikrin değil tasavvuru, hayali bile hatırımdan geçmemiştir.

Hem, bence mesele şimdi tenevvür etti. Bittabi diğer arkadaşların da ifadesi alınmış veyahut alacaksınız. Değil iki kişi, içlerinde herhangi bir ferd çıkar da, böyle bir müşaverede Zeki de vardı dediği anda, ne mahkeme ne de şahide ihtiyaç hissetmeden kanım helal olsun. Bu mevzu üzerine ilk ve son sözüm budur diyerek kestim” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz : 140–141).

Burada Zeki Bey’in beyanında herhangi bir kişinin kendisi hakkında “böyle bir müşaverede Zeki de vardı dediği anda ne mahkeme ne de şahide ihtiyaç hissetmeden kanım helal olsun” diyerek suçsuzluğunu olanca kuvvetiyle vurgulamıştır. İstanbul’da ifadesi alınan Zeki Bey 1 Temmuz 1926’da İzmir İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilir. Burada da yine İstanbul’dakine benzer suallerle karşılaşır. Zeki Bey aynı tarzda cevapları verir ve olay ile ilgisinin olmadığı tekrar eder. Nihayetinde İzmir İstiklal Mahkemesi’nin verdiği kararla Zeki bey’in suçsuzluğu anlaşılır ve serbest bırakılır.

Zeki Bey’in İzmir’deki sorgusu daha sıkı bir mahiyette olmuş ve bu sebeple de haksızlığa uğrama endişesi ile beraatını beklemiştir. Beraat sonrasını Zeki Bey şöyle tasvir ediyor:

“Geldiğimiz gibi bizi iade ettiler. Bir şişe limonata sipariş ederek iki bardak içtikten sonra, diğerlerini arkadaşlara verilmesini polislere rica ettim. Çok müteessir bulunuyordum. Gözyaşı nedir bilmez iken, gözlerimden yaşlar geliyordu” (Kadirbeyoğlu, Tarihsiz: 152).

14 Temmuz’da Zeki Bey İzmir’den trenle İstanbul’a hareket eder ve 15 Temmuz’da da İstanbul’a varır.

Zeki Bey bu olaydan 1927 seçimlerine kadar olan dönemde meclisteki faaliyetlerine devam eder. Bu faaliyetler çerçevesinde 1927 yılında millet vekili ödenekleriyle ilgili görüşme münasebetiyle de söz almış ve millet vekillerinin ödeneklerinin bir yıl boyunca değil meclisin çalıştığı süreler için ödenmesi gerektiğini beyan etmiştir (Öztürk, 1923-1927, C.II. , 1993: 450-453).

3.4. Siyasetten Tamamen Çekilişi

Zeki Bey'in bu son olayda başından geçenler onun siyasetten büsbütün kopmasına ve bundan sonraki yaşamını İstanbul'da ticaretle meşgul olarak geçirmesine sebep olmuştur. Zeki Bey 1927 seçimlerine katılmayarak aktif siyasi hayata veda etmiştir. II. meclis faaliyetlerine göz attığımızda söz aldığı konular genelde ticari meseleler olarak göze çarpmaktadır¹. Yine Zeki Bey konuştuğu meseleler hakkında kuvvetli ve geçerli fikirler beyan etmiştir. Bununla birlikte mizacı gereği sert ve çabuk kızan bir üslubunun olduğu gerek meclis konuşmalarından gerekse hatıratından anlaşılmaktadır.

Siyasetten çekilen Zeki Bey'in ismine 1940 yılındaki bir belgede rastlıyoruz². Refik Saydam hükümeti dönemine tekabül eden belgede Ticaret Bakanlığı'nın mevcut şirketleri bir birlik etrafında toplayacağından bahsetmektedir. Zeki Bey bu gelişmeyle ilgili olarak meclis faaliyetleri öncesi ve sonrasındaki yaşamında meslek olarak ticaret üzerinde yoğunlaştığını ve oluşturulacak bu birliğin idaresine talip olduğunu beyan etmiştir. Fakat Zeki Bey'in bu talebi yerine gelmemiş, bunun yerine Anadolu Sigorta Şirketi Yönetim Kurulu üyeliğine alınmıştır (BCA, Dosya, A7, Yer No: 17.96.1)³. Bu görevi 1951 yılına kadar sürdüren Zeki Bey 7 Temmuz 1952'de⁴ İstanbul'da vefat etmiştir (Mısıroğlu, 1995: 26).

¹ Zeki Bey'in ikinci dönem meclis çalışmalarında söz aldığı konuların listesi için bkz. EK 17.

² Bu belge ve transkripti için bkz. EK18 ve EK 18A.

³ Zeki Bey'in iş isteği konulu Cumhuriyet Arşivindeki Vesikadan anlaşıldığına göre kendisi bizzat bu işe talip olmuştur (BCA, Dosya, A7, Yer No: 17.96.1).

⁴ Öztürk, a.g.e., s.364, Bu tarihi 9.7.1952 olarak belirtmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Zeki Kadirbeyoğlu Milli Mücadele'nin Gümüşhane ve civarında teşkilatlanmasında, bu bölge insanının bilinçlendirilmesinde rol oynayan önemli şahsiyetlerden birisidir.

Bu çalışmada ilk olarak Zeki Bey'in ailesinin geçmişini, bölge ile olan tarihi bağlarını, onun yetişmesini ve yetiştiği ortamın şartlarını ele aldık. Daha sonra ise Zeki Bey'in siyasi teşebbüsleri, bu teşebbüslerin mahiyeti, düşünceleri, beklentileri, olumsuz olaylar ve devamındaki davranışları sebep ve sonuçlarıyla açıklanmıştır.

Zeki Bey'in özellikle Gümüşhane, Trabzon ve Erzurum'daki Milli Mücadele faaliyetleri içerisinde önemli çalışmaları mevcuttur. İlk çalışmaları Trabzon Kongresi ile gündeme gelen Zeki Bey, Giresun delegesi ile birlikte Erzurum'da bir kongre teklifinde bulunmuştur. Daha sonra Erzurum kongresinin toplanmasında ve muhalif kişilerin razı edilmesinde de çaba sarf etmiştir. Fakat kongrenin açılışı esnasında Mustafa Kemal Paşa'ya karşı tavrıyla ona muhalif bir tutum sergilemiştir. Bununla birlikte Zeki Bey Milli Mücadele'den kopmamış ve Erzurum Kongresi'nde Nizamname Encümeni kâtipliği yapmıştır.

Zeki Bey bu muhalefet durumunu açıklarken olayın Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyle ilgili olmadığını, Milli Mücadele'ye karşı olmadığını vurgulamış, bunu fiili çabalarıyla ortaya koymuş fakat bazı noktalarda farklı düşünceleri olduğunu da beyan etmiştir. Bunlardan birisi olarak ta Sivas Kongresi'ne katılmayan İzzet ve Servet Bey'e destek vermesidir. Bu olayda da Sivas Kongresi'nin Erzurum Kongresi'nin hukuki varlığını yok ettiğini ifade etmiştir. Her ne kadar bu tarz farklı düşüncelere sahip olursa da memleket için kritik anların yaşandığı bir dönemde bu farklı düşüncelerin bir kriz haline dönüşmesi Milli Mücadele'nin çabaları içerisinde olumsuz bir gelişme olmuştur.

Milli Mücadele çabalarından uzak durmayan Zeki Bey Misak-ı Milli'yi ilan eden Son Osmanlı Mebusan Meclisi'ne mebus olarak katılmış, meclis kâtibisi olarak görev yapmıştır. Padişahın desteğini alabilmek amacıyla girişimlerde bulunmuşsa da olumlu bir sonuç alamamıştır. Meclisin dağıtılmasından sonra Damat Ferit Paşa ile görüşmesi, hakkında bir takım tereddütlerin oluşmasına sebep olmuştur. Kaçan mebusların Ankara'da toplanmasına karşılık, o Trabzon'a gitmek üzereyken İnebolu'da

tutuklanmış, evvelden de var olan muhalif tutumu münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa tarafından uyarılmış, özellikle Erzurum Kongresi'ndeki çabalarından ötürü serbest bırakılmıştır. Bütün bu olanlarla ilgili Zeki Bey yanlış anlamaların mevcut olduğunu beyan etmiş ve buna karşın kendisine duyulan güvensizliğe kırıldığından daha sonraki çalışmalara katılmadığını belirtmiştir. Fakat bu hareket Milli Mücadele gayretleri içerisindeki bir aydından beklenen davranıştan çok öte bir davranış olmuş, hakkındaki tereddütlerin oluşmasına bizzat kendisi sebep olmuştur.

I. TBMM çalışmalarına katılmayan Zeki Bey II. dönem seçimlerinde Gümüşhane'den bağımsız aday olarak meclise girmiştir. Seçim çalışma ve propagandaları incelendiğinde Zeki Bey'in düşüncelerinde eski olaylara ait izler gözükmemektedir. Meclise seçilme tarzı ile daha başlangıçta muhalif bir tutum sergilemektedir. Zeki Bey'in bu muhalif tutumu II. dönem meclis çalışmaları boyunca devam etmiş; ama her olayla ilgili kendince haklı bir sebep izah etmiştir.

II. dönem çalışmaları içerisinde aktif olarak yer alan Zeki Bey meclis faaliyetlerine ilgili, konuşkan, mücadeleci ve eleştirel bir tavır sergilemiştir. Bu dönem çalışmalarından özellikle halifelik mevzuu onun ön plana çıkmasına sebep olmuş, bu makamın siyasi bir güç olarak muhafazasını savunmuştur.

1926 yılında Mustafa Kemal Paşa'ya düzenlenen İzmir suikastı münasebetiyle tutuklanıp yargılanmış, suçsuzluğu anlaşıldığından beraat etmiştir.

II. dönem sonrasındaki seçimlerde aday olmayan Zeki Bey bundan sonraki seçimlere katılmamış ve hayatını ticaretle meşgul olarak devam ettirmiştir. Zeki Bey Milli Mücadele içerisinde birçok faaliyetlere iştirak etmiş olmakla birlikte kritik anlardaki muhalefeti onun bu olumsuz gelişmelerin ışığında değerlendirilmesine sebep olmuştur. Yine mizacındaki eleştirel yaklaşım tarzı, çabuk sinirlenme gibi özellikler de onun olumsuz imajını desteklemiştir. Bu sebeple Zeki Bey'in dönüm noktası olarak ifade edebileceğimiz zamanlarda ifade ettiği düşünceleri onun Milli Mücadele ve Cumhuriyet karşıtı bir kişi olarak görülmesine bile sebep olacak derecede olumsuz etkiye sebep olmuştur.

Yaptığımız bu çalışma ile Zeki Bey'in hayatı sadece olumsuz safhalarıyla değil tüm yönleriyle ele alınmış, Milli Mücadele'ye ve sonrasındaki yeni Türk devletinin yapılanmasına olan katkıları da ortaya konulmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

ABALIOĞLU, Yunus Nadi(1955), **Mustafa Kemal Paşa Samsun’da**, İstanbul,

ADIVAR, Halide Edip(1962), **Türk’ün Ateşle İmtihani**, İstanbul.

AKBULUT, Dursun Ali(2005), “ Halifeliğin Kaldırılmasının Uluslararası Boyutu”
Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi, Atatürk Araştırma Merkezi, C.I, s.271–277

AKGÜN, Seçil(Tarihsiz), **Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik (1924–1928)** Turhan Kitabevi, Ankara.

ALBAYRAK, Hüseyin(1981), **Kurtuluş Savaşında Trabzon**, Trabzon.

ALEMDAR(30 Mayıs 1919), 148–1458

ALTAY, Fahrettin(1969), **Milli Mücadele Hatıralarım**, Hayat Mecmuası.

ARIBURNU, Kemal(1951), **Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri**, Ankara.

ARIBURNU, Kemal(1997), **Sivas Kongresi**, AAM, Ankara.

ARIKOĞLU, Damar(1961), **Hatıralarım**, İstanbul.

ARMAOĞLU, Fahir(1998), “ Hilafetin Dış Cephesi ”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XIV, sayı:41, s.347–358

ARSAN, Nimet(1964), **Atatürk’ün Ta’min, Telgraf ve Beyannameleri**, IV. (1917–1938) Ankara.

ARVAS, İbrahim(1964), **Tarihi Hakikatler**, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara.

ATATÜRK, Mustafa Kemal(2000), **Nutuk** C. I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara

Atatürk’ün Bütün Eserleri(1999), Kaynak Yayınları, İstanbul,

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri(1945), (Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını) İstanbul.

AVCI, Cemal(1994), “İzmir Suikasti” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. X, sayı:28, s.89–103

AYBARS, Ergün(1984), “Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Hey'eti” **Ege Üniv. Ed. Fak. Tarih İncelemeleri Dergisi**, sayı:2, İzmir, s.159–175.

AYBARS, Ergun(1998), **İstiklal Mahkemeleri**, Milliyet Yayınları 2. Baskı, İstanbul.

AYDEMİR, Şevket Süreyya(1969), **Tek Adam**, C. I-III. İstanbul.

BAYKAL, Bekir Sıtkı(1969), **Erzurum Kongresi İle İlgili Belgeler**. Ankara,

BAYUR, Yusuf Hikmet(Tarihsiz), **Türk İnkılâp Tarihi**

BCA(1923), Dosya,6249, Yer No:6.34.27

BCA(1924), Dosya,6262, Yer No:6.34.40

BCA(1924), Dosya,6392, Yer No:6.38.9

BCA(1924), Dosya,6439, Yer No:7.39.17

BCA(1924), Dosya,540, Yer No:4.23.39

BCA(1924), Yer No:17.75.2

BCA(1925), Dosya,6537, Yer No:7.41.34

BCA(1925), Dosya,6539, Yer No:7.41.36

BCA(1940), Dosya, A7, Yer No: 17.96.1

BIYIKLIOĞLU, Tevfik(1959), **Atatürk Anadolu'da (1919–1921)**, Ankara.

BOA ARŞİVİ, **Sicil-i Ahval**, Dosya No/Gömlek No: 4/1000, 80/339, 171/323.

BOA ARŞİVİ, **Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi**, Dosya No/Vesika No: 96/99, 96/302.

BOYACIOĞLU, Ramazan(1997), “ Atatürk’ün Hilafetle İlgili Görüşleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.XIII, Sayı:37,s.99-136.

Cevdet Kerim(İncedayı)(1341), **Türk İstiklal Harbi**, İstanbul.

COŞAR, Ömer Sami(1919), **İstiklal Harbi Gazetesi**, 16 Mayıs,

ÇAĞLAR, Günay(2001), “Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile Vilayat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti Erzurum Şubesi’nin İlişkileri” **Uluslararası Tarih-Dil Edebiyat Sempozyumu**, C.1, Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yay., Trabzon

DARKOT, Besim(1964), “ **Gümüşhane**”, İA, IV, Meb Basımevi, Ankara, s.936-837.

DEMİREL, Ahmet(1995), **Birinci Meclis’te Muhalefet**, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

DURSUNOĞLU, Cevat(1946), **Milli Mücadelede Erzurum**, Ankara

ERDEHA, Kamil(1975), **Milli Mücadelede Vilayetler Ve Valiler**, Remzi Kitabevi, İstanbul.

GOLOĞLU, Mahmut(1968), **Erzurum Kongresi**, Başnur Matbaası, Ankara.

GOLOĞLU, Mahmut (1969), **Sivas Kogresi**, Başnur Matbaası, Ankara.

GOLOĞLU, Mahmut(1970), **Üçüncü Meşrutiyet**, Başnur Matbaası, Ankara.

GOLOĞLU, Mahmut (1971),**Cumhuriyete Doğru**, Başnur Matbaası, Ankara.

GOLOĞLU, Mahmut(1972), **Devimler ve Tepkileri**, Başnur Matbaası, Ankara.

GOLOĞLU, Mahmut(1973), **Halifelik, Ne İdi, Nasıl Alındı, Niçin Kaldırıldı**, Kalite Matbaası, Ankara.

GOLOĞLU, Mahmut (1981),**Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa**, Trabzon.

GÖKBİLGİN, Tayip(1959-1965), **Milli Mücadeleye Başlarken**, C. I-II., Ankara.

GÖRGÜLÜ, İsmet (1993), **On Yıllık Harbin Kadrosu,1912-1922**, TTK., Ankara.

GÜRALP, Şerif (1958), **İstiklal Savaşının İç Yüzü**, İstanbul.

İK DAM(21 Mayıs1919),8003

İK DAM(5 Haziran1919),8018

İK DAM(29 Nisan1919),7981

İK DAM(11Haziran1919),8024

İK DAM(6 AĞUSTOS1918),7718

İZ, Mahir (1975), **Yılların İzi**, İrfan Yayınevi, İstanbul.

JAESCHKE, Gotthard(1989), **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, I-II**, TTK, Ankara.

KABAKLI, Ahmet (1993), **Temellerin Duruşması**, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul.

KADİRBEYOĞLU, Zeki (Tarihsiz), **Şarkta Harekat-ı Milliye Nasıl Başladı**, Yayınlanmamış Hatıratı.

KANSU,Aykut(2002), **1908 Devrimi**, İletişim Yay., İstanbul

KANSU, Mazhar Müfit(1997), **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I-II. TTK, Ankara.

KARABEKİR, Kazım(1993), **İstiklal Harbimiz**, I-II, Emre Yayınları, İstanbul.

KARACA, Taha Niyazi(2004), Son Osmanlı Mebusan Meclisi Seçimleri, TTK, Ankara

KARAL, Enver Ziya(1995), Osmanlı Tarihi, C: IV, TTK, Ankara

KARAL, Enver Ziya(1996), Osmanlı Tarihi, C: IX, TTK, Ankara

KIRZIOĞLU, Fahrettin(1993), **Bütünüyle Erzurum Kongresi**, Ankara.

KIRZIOĞLU, Fahrettin(Ağustos 1970), “Yayınlanmamış Belgelerle Erzurum Kongresinin İlk Günü”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı: 35, s. 4–33.

KÜRKÇÜOĞLU, Erol(1989), “1923 Seçimleri”, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi**, C.I. , sayı:3, s.121–145.

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri, IV Devre,

MİSİROĞLU, Kadir(1995), **Üç Hilafetçi Şahsiyet**, Sebil Yay., İstanbul.

MİDİLLİLİ, Ahmet(ATMAN)(1928), **Milli Mücadele**, Ankara.

NUR, Rıza(1992), **Hayat ve Hatıratım**, I-II-III., İşaret Yayınları, İstanbul.

ONAR, Mustafa (1995), **Atatürk’ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I-II**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.

ORBAY, Rauf(1993), **Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım**, Emre Yayınları, İstanbul.

ÖZCAN, Azmi(1999), “Osmanlı Mülkünü Paylaşım Planları Üzerine Düşünceler (Gizli Antlaşmalar 1914–1921)”, **İslami Araştırmalar Dergisi**, C.12, sayı:3–4 s.297–301.

ÖZEL, Sabahattin(1991), **Milli Mücadelede Trabzon**, TTK, Ankara.

ÖZKAYA, Yücel(1991), “ İzmir Suikasti”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.VIII, sayı:22, s.67–73.

ÖZKAYA, Yücel(2002), **Milli Mücadele Tarihi (Makaleler)**,Yay.Haz. Uzm.Berna Türkdöğän, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara

REY, Ahmet Reşit(1945), **Gördüklerim - Yaptıklarım**, İstanbul.

SABİS, Ali İhsan(1951), **İstiklal Harbi**, C. V, İstanbul.

SAN, Sabri Özcan(Tarihsiz,a), “ Üç Kaynak Adam”, **Kuşakkaya Gazetesi**, Gümüşhane.

SAN, Sabri Özcan(Tarihsiz, b), “Gümüşhane Eski Milletvekili Zeki Kadirbeyoğlu’nun Politika Anıları”, **Kuşakkaya Gazetesi**, Gümüşhane.

SAN, Sabri Özcan(1991), “Kadirbeyoğulları”, **Geçmişte ve Günümüzde Gümüşhane**. Haz: Prof. Dr. Nasuhi Ünal Karaarslan, Ankara.

SAYDAM, Abdullah(1993), “Milli Mücadelede Gümüşhane”, **Gümüşhane İl Yıllığı**, Gümüşhane, , s.93–102.

SAYDAM, Abdullah(1999), “Kurtuluş Savaşında Trabzon’a Yönelik Ermeni -Rum Tehdidi” **Pontus Meselesi ve Yunanistan’ın Politikası (Makaleler)**, Atatürk Araştırma Merkezi, s.121–145, Ankara.

SELVİ, Haluk(2000), **Milli Mücadelede Erzurum (1918-1923)**, AAM, Ankara.

SERTOğLU, Mithat (2000), “Trabzon Bölgesinde Rum Pontus Cumhuriyeti Kurulması Faaliyetleri”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, sayı:41, s.57–60.

SÖZ(26Mart 1919),130

SÖZ(28 Nisan1919),153

TANSEL, Selahattin(1991), **Mondros’dan Mudanya’ya Kadar**, C.I-II_III, MEB.

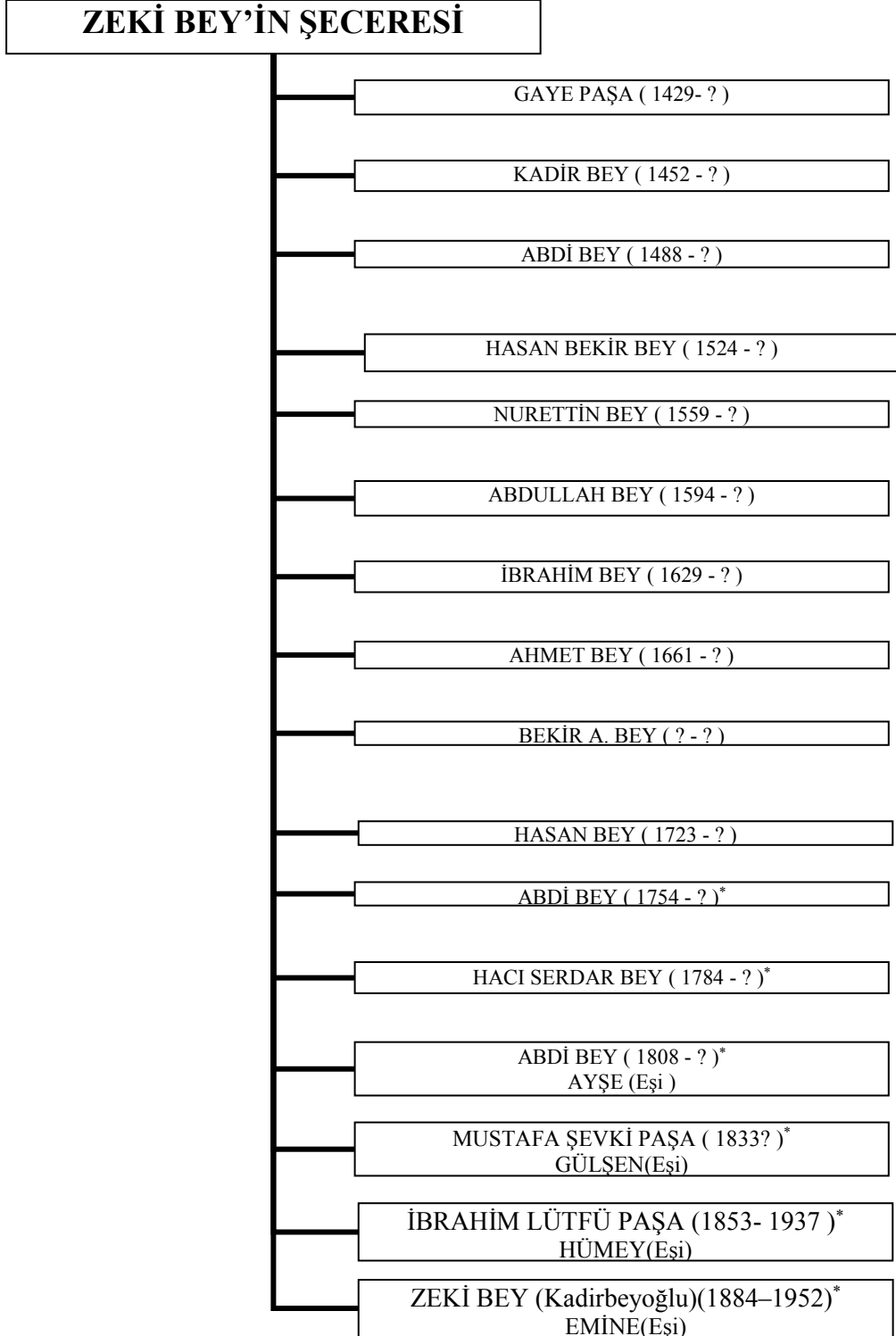
TBMM Zabıt Cerideleri, II.Dönem,1923-1927, C.1-20, TBMM. Matbaası,1968

Türk Parlamento Tarihi(1993–1994–1995), TBMM-II. Dönem 1923–1927, I-II-III, Yay. Haz. Kazım Öztürk, TBMM Vakfı Yayınları, Ankara.

Türkiye Tarihi-Çağdaş Türkiye(1997), 1908–1980, Yay. Yön. Sina Akşin, Cem Yayınevi, 5. Basım, İstanbul.

EKLER

EK:1 KADİRBEYOĞLU AİLESİNE AİT ŞECERE

سجده سید محمد زکی

محمد زکی بک کونکاز خانقده و محسن بمعوناه اعضائده قریب بک زاده ساداتواریم لطیفینا
محمد سعید
بک ادع بود رشه لکچریده سنه ۱۲۰۰ کونکاز قصبه جامع کبریکونده تولد ایله
نقوس تک عثمانی صورت مصدقده موجود
قبه مذکوره کتب رسیده تدبیر شروط علوی بکصل ۹ کونکاز تاریخ اعلی درجده
شیرازنامه بک الرشد کتب سلطانی باکفول زکیر در ارمنی و فرزند در ایمنی صغیره
اللهم حال اطول کبریه سنه ۱۲۰۰ مکتوب اول ایتمه زکیر نصرتنامه ایتمه زکیر و فرزند تکلم کتابت
ایله و عربی آتیا ابرق ترجمه حال در وقتده موجود
بک ادع بود کتب ادع سید محمد اولاد لطف اولاد در دن علم سنه ۱۲۰۰ تاریخ قوسه جویله ادع بود
کتابت سید شولک اولاد طوقیز اولاد کونکاز ادع بود علمه مصله کونکاز سیدان بایورط
کتابت البصیر اولاد کیده و طیفه سید کیده ایتمه
معد و کونکاز سید قری مصدقنامه تاریخ مدقق کرده موبالیه استعداد و صمد و صدوقیم لغایه
قلم و حساب معلوم ایله خدمت دولته سینه ایتمه اولاد قصبه ایتمه
تاریخ قصبه و سینه معد معانه قصبه ضرر و دلازه ۲۶ کالونیه قصبه تاریخ خوزن
طیار بک تاریخ توجه تاری معترفنامه مدینه ۴ سنه ۱۲۰۰ تاریخ قصبه خوزن
شیرازنامه و نصرتنامه و نقوس تک عثمانی صورت مصدق اولاد ترجمه خالد بک زاده
عموم حفظ ایتمه ۱۷ صده ۱۰ سنه ۱۲۰۰

EK 3- ZEKİ BEY'İN TBMM'DEKİ TERCÜME-İ HAL KAYDI

T. B. M. M. AZASININ
TERCÜMEİHAL KAGIDI ÖRNEĞİ

518 5/8

Adı ve Soyadı	Mehmet Zeki	İlmî rütbesi	-
Babasının ve Anasının adı	İbrahim Lutfi Paşa	Mesleki ve işi-gücü	Ziraat ve Ticaret
Doğum yeri ve tarihi	Giritgane sancığı 1300	Yedek Subay ise Şubesi ve Sicil No. su	-
Tahsili	Galatasaray Sultanisi	Evli olup olmadığı, kaç çocuğu bulunduğu	-
Bildiği diller	Fransızca, Arapça (az)	Seğimden evvelki iş durumu	Ziraat ve Ticaret işleri
İhtisası	-	Memur olup olmadığı	-
Eserleri	-	Mebuslukları	Giritgane Sancağı

Giritgane mektebi müdriyesinden şahadetnâme-i ahz ederek 314 tarihinde İstanbul Galatasaray mektebi sultanisine dahil ve 320 de Galatasaray Sultanisinin Türkçe kısmını ikmal ederek sertifikasını ahz ederek dördüncü sınıfta bulunup Fransızcanın da ikmalini arzu ve bir sene daha devam etmiş isen de vücudunda arız olan hastalıktan mevcut Etibba raporuyla mektebi terk etmek zaruretinde kaldın.

İzahı- : O zaman Galatasaray Sultanisinde Fransızca ve Türkçe sınıfları ayrı bulunup ikisinf birlikte gitmediğinden Türkçe sınıflarını tamamen ikmal olanlar bir kaç sene de Fransızca sınıfları için çalışmak zaruretinde kalırlar (Bu ekseriyetle Türk talebesinde tecelli eder.) Şenebiler ise Fransızca'yı ikmal ile ilerde Türkçeyi çalışmak mecburiyetinde kalırlar.

Mektepten şahadetnâme'yi aldıktan sonra üç sene kadar Arabistanın bazı kısımları Anadolu'da seyahatte bulunarak hayatı memuriyete heveskâr olmağınan meslekette Ziraat ve Ticaretle meşgul oldum. Harbin fecai ahiresini vücutta getiren sıkıntılar sebebi mecbire altında feriyatı koparan Vilâyetimizin hareketine tevfikân Trabzon Kongresini ictisadî ifayı riyasetiyle Apraşa'yı *muallifet Yama* *katır* karar, bir ay sonra da İzmir'in işgali üzerine ikinci Kongreyi ictisadî davet talebin üzerine Vilâyeti *terkiye* *terkiye* olarak 25/ Temmuz/1335 de Erzurum Kongresinde bulundum. Dördüncü devre intihabiyede İstanbul'da Giritgane mebusu sıfatıyla ifayı hizmet ettim. 1/ Eylül/1335

Giritgane mebusu
Mehmet Zeki

Not: Fransızca ve Arapça idareyi kelâm ederim.

EK 4- İSTİKBAL GAZETESİ'NİN ZEKİ BEY İLE YAPMIŞ OLDUĞU
ROPORTAJIN KÜPÜRÜ

Kaynak: Mısıroğlu, 1995:141

EK 5- ZEKİ BEY'İN BABASI İBRAHİM LÜTFİ PAŞA

EK 6- ZEKİ KADİRBEYOĞLU

EK 7- ZEKİ BEY VE EŞİ EMİNE HANIM

EK- 8 KADIRBEYOĞULLARI AKRABALARI ATAÇ AİLESİ İLE BİRLİKTE...
RESMİN SAĞ ÜST KÖŞESİNDEKİ ZEKİ KADIRBEYOĞLUDUR

EK 9- ZEKİ BEY VE EŞİ EMİNE HANIM

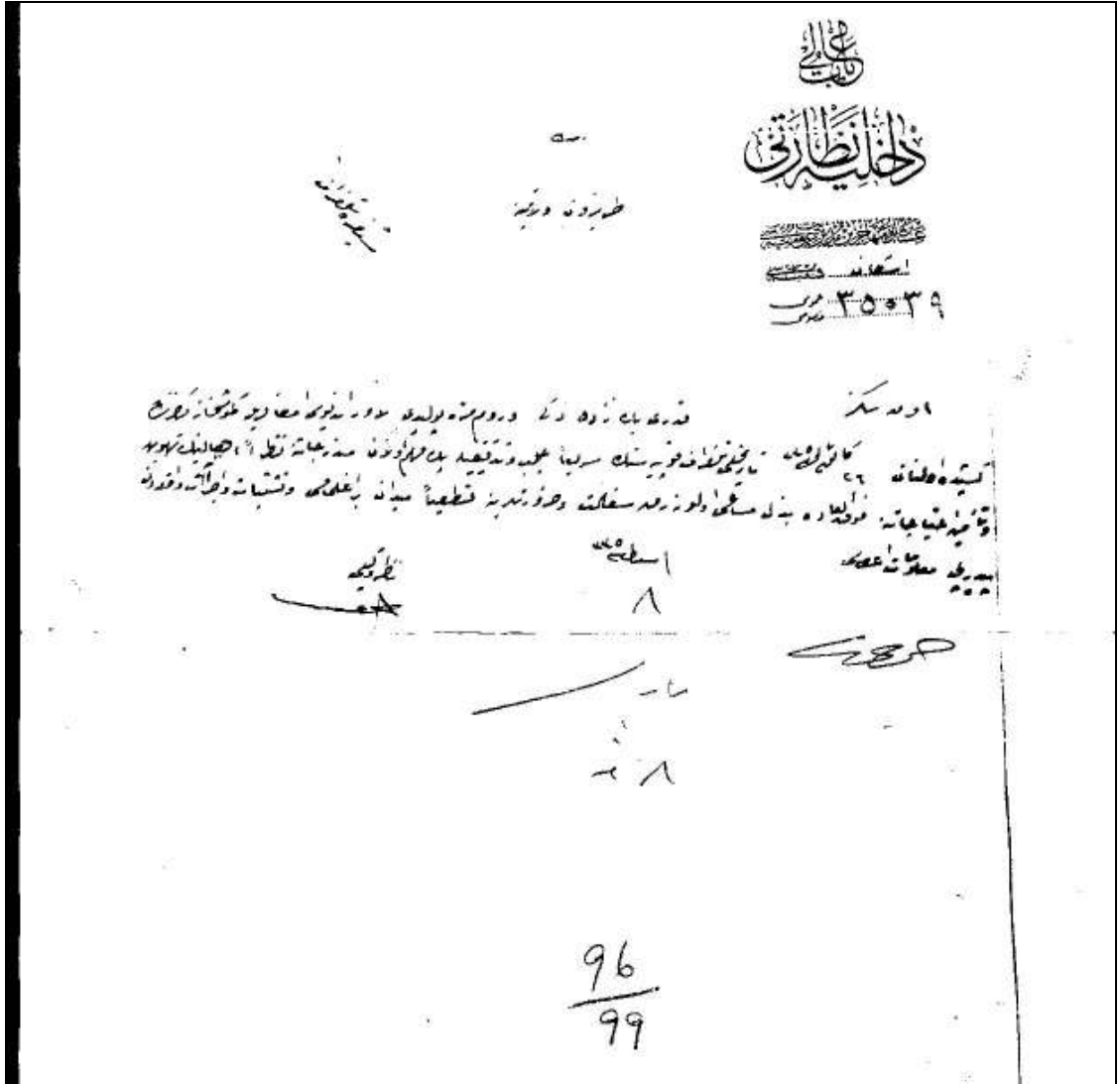
Zeki Bey ve babası İbrahim Lütü Paşa'nın İstanbul'a yerleşmesi ve uzun yıllar kullanılmaması nedeniyle bakımsız kalan ve yıkılmaya yüz tutmuş bir halde bulunan Kadirbeyoğlu ailesine ait Gümüşhane'deki ev.

EK 11-İK DAM GAZETESİNDE YAYINLANAN ŞARK VİLAYETLERİMİZ KONUSU YAZI

KAYNAK: İkdam, 6 Ağustos 1918: sayı, 7718

EK 12- ZEKİ BEY VE RUM METROPOLİDİ TARAFINDAN HALKIN SIKINTILARINI DİLE GETİREN TRABZON VALİLİĞİ'NE ÇEKİLMİŞ TELGRAF

EK 13 - TRABZON MUHAFAZA-I HUKUK-I MİLLİYE CEMİYETİNİN SÖZ GAZETESİNDE YAYINLANAN BEYANNAMESİ

<p>13 Ekim 1919</p> <p>Şükün</p> <p>Medretemizin İhtiyarları İçin</p> <p>Medretemizin ihtiyarları için... (text continues)</p>	<p>Şükün</p> <p>Medretemizin İhtiyarları İçin</p> <p>Medretemizin ihtiyarları için... (text continues)</p>	<p>Şükün</p> <p>Medretemizin İhtiyarları İçin</p> <p>Medretemizin ihtiyarları için... (text continues)</p>
<p>Şükün</p> <p>Medretemizin İhtiyarları İçin</p> <p>Medretemizin ihtiyarları için... (text continues)</p>	<p>Şükün</p> <p>Medretemizin İhtiyarları İçin</p> <p>Medretemizin ihtiyarları için... (text continues)</p>	<p>Şükün</p> <p>Medretemizin İhtiyarları İçin</p> <p>Medretemizin ihtiyarları için... (text continues)</p>
<p>Şükün</p> <p>Medretemizin İhtiyarları İçin</p> <p>Medretemizin ihtiyarları için... (text continues)</p>	<p>Şükün</p> <p>Medretemizin İhtiyarları İçin</p> <p>Medretemizin ihtiyarları için... (text continues)</p>	<p>Şükün</p> <p>Medretemizin İhtiyarları İçin</p> <p>Medretemizin ihtiyarları için... (text continues)</p>
<p>Şükün</p> <p>Medretemizin İhtiyarları İçin</p> <p>Medretemizin ihtiyarları için... (text continues)</p>	<p>Şükün</p> <p>Medretemizin İhtiyarları İçin</p> <p>Medretemizin ihtiyarları için... (text continues)</p>	<p>Şükün</p> <p>Medretemizin İhtiyarları İçin</p> <p>Medretemizin ihtiyarları için... (text continues)</p>

EK 14- SÖZ GAZETESİ'NDE YAYINLANAN "HUZURA KABUL" KONULU YAZI (SOL SUTUNDA)

سۆز

شئون

لیله معراج و تبریکات

لیله معراج باهره لایه نایاج اولوق ماسه بیلجه دون کیمجه ییلدیز سرای ماپونده حضور پادشاهیده واعظ ادهیلر طرفینده موعظه ایراد و جم شریف دعایی قرائت اوله رقی شیدا اروا، قانعکار اهلای ایشلدور.

§ ولای معراج بوگون سرای ماپونده عزیمتله ذلت معصرت پادشاهی به مرض تبریکات ایله چکاردور.

§ بو مناسیبتده دون کیمجه شهر سنده کی جولامع و مساجد قنایلی ایله تکرار اولورق باجله مؤمین و مومنین عبادت ایله اشتغال ایشلدور.

حضوره قبول

طرزوندن شهر بزمکن هرت مخصوصه همروزی، خلیب زاده این ، حاجی علی زاده اسماعیل افندیبار دون مابین ماپونده حضور پادشاهی به قبول بیوریله رقی سورونی فریده مندرج نطق قرائت ایشلدور :

« ولا تجر اهلان سلطه ساده سنک مقام معلائی خلافت و سلطنت سنه لرینه ازل و ابدی اوله رقی پرورده ایشکاری حیات خودیتکارانه کی عصر لر دیری لوی عثمائی آلتنده جانسپارانه فداکار لقله اثبات ایشلدور. اکثریت عظمیه سی دیناً و عرفاً مقام معلائی خلافت و سلطنته مربوط بولان ولا تجر اهلایسی بودنه طرز و نکت سلطنت عثمیه دن انشکاک و حیرمانکی بر مسودتله مقررانیزک الحلالی خصوصیتده و قریبولان بد نوله انه اشاعت اوزرنه قشاردن واک همی گوشه لر دن اظهار اولان حسابات صداقتیه روانه ایله مرکز ولایته اعزام ایدیان سرمتصلردن متشکل اونفرده مربوطیت قدیمه سری محافظه عنم و تمسینه نولودنفری اذات شوکتسپات جناب شهنشاه لرینه عرضیه بزلری دأمور ایشلدور. اهلانیزک مقام معلائی خلافت و سلطنته لایق بولور رسدات ایله مربوطیت پرورده ایله کادکدری سده سنه خلافت ایلرینه حسابات خودیتکارانه لر ی زدیفا عرض ایدر و بارل هم ایله سلطنت سنه به شرف بخش اقبال اولقرنی جاب حقدن تیار ایلر . »

ذات حضرت خلافتیناهی بیان ممنونیت و دل بیزولیلر سلام شاهانه لریک تبلیغی فرمان بیورمشاردر .

تورکیا - آمریکا تجارتی

بر قومیسینون - پارسی چاپوولوق اخراجاتور - تورکیه ده آسرفقان باقاری

تورکیا ده آمریکا محصولاتک سورومنی تأمین ایچون وکیلیز آراشمه دور. آسرفقان و راه هر دو اولامته، مثلاً زراعت ماگه لر یه توپدره ، قنار ، طربشات و سائر کوندرک آرزوسینه بولمده دور. تورکیا ایله آمریکا آرسینه ، هریدن اول بولامته ، یعنی علم بورخ بولمده طریقلره جرا ایدلکنده اولان معاملات تجاریه کی تسهیل ایچون آمریکا تجارت اولامته سی ایکی مملکت آرسینه کافه معاملاتک طوغریدن طوغری به اجراسنی تأمینه چالشمه دور. بو خصوصیتده آمریکا تجاری جاهره متفه تجارت اولامته دن بویوک آمریکا باقهلر ی ، مثلاً (نوبورق) ده (سن باق) ایله (آمریکا اکسپرس قومینی) ی استانبولده وولایله شمه لر تا بینه ندرین ایدلی طلب ایدلکنده دور. آمریکا تجارت اولامته سی آمریکا ایله ترکیا لیمازی آرسینه طوغریدن طوغری به خلوط منافع تأسیسه چالشمه دور. تجارت اولامته سی آمریکا اخراجات تاجر لرینه عثمائی تجاریه فریدی آچماری و دیارلارک قوشمئتوک ارازیته قارشویدلک تأریه سی قبول ایله ملری توصیه ایشکده دور. آسرفقان استانبوله فریباً بر چوق مقدارده آمریکا اتمته سی، بالمقامه ایلوق قاق، قونسروه ات و سائر مواد غذایه کلیمکی اید ایشکده ور.

آرمنی مسئله سی

دوقنور (غه بنس) ک مکتوبی

کچن ریشه کونی پارس طریقله آمریکا کینتک اوزره شهر مزدن مفارقت ایدن « دوقنور غه بنس » طرفین ، روبر قوه زده آرمن مسئله سنه عاشور یان قوتقور ایشکده کی و مطبوعاتده کورولوقی موجب اولان قونفرانس عتمده بعض نقالی توشعاً غلبه کیناتور دورولان غنیمت موی ایلک کوندر دیک مکتوبی اهیته بنا « دوج ایدوروز »

همومه مخصوص اولیایوق طلبه و پردیکم بر قوتقور راتند آرمنی مسائله متعلق نقاط اطرف ، سره قنمه

چه اسلوقا حکومتیه

بلاغ ۲۷ (ت.م.ر) — چه اسلوقا حکومتیه بوغو اسلوقا آرسینه مناسبات تجاریه کی تنظیم اتمک اوزره موقع تدقیقه وضع ایدیان لایحه کی تدقیقانه هر ایکی حکومتله تجارت اوله لر ی اشتراک ایشلدور. بو خصوصیتده اخراجات کینترله بوغور اسلوقا حکومتک بولارستان منظرک مطالعاتی دخ استیلاج ایدلشمور.

کوچوک تلغرافلر :

Kaynak: SÖZ(28 Nisan1919),153

<p>(1) و (ب) ترمیمی آکادولوی نوربروری (ناترجه) کول شرکت متیاسی دوسادات کولواوی شرکت</p>	<p>ایدیگی خیر آققدور طرزونه هیئت اعزای</p>	<p>سیو (بیابان) آوسترا مرخصیلهکلاسی ایق ایشله اولده پازاربرسی کول پدازول سن آجمن اده عله ایدیکه اولان فونر ایشله دوش تیل ایش رسا طلب اقدور. (ت. ۱۰۰)</p>
<p>مل آوندردنک اجنای مل فونره کاب همیچکندن : مل فونره پوکون ساعت طوزمچنده فونر ایشله اولوق مل کسام و تریه چین بناسنده اجنای ایدیکندن سرتمس، سرخه لک تشریلری رجا اولور.</p>	<p>طرزونه هیئت اعزای طرزونه هیئت، لیزیر ایشلهکن بلکله ایدیکه اولوق هیئت کویت ایشلهکه اطلاق صورتده کالی ایچلسی تیچ ایچون طرزونه بر هیئت خصوصه کوتولمقدور.</p>	<p>ملری ناته عهد ادیب و سرین و ایشله و چیس ایم، ملق شیان، اولده بلیه رچی شوک، ت اولوقس اید، اجنای شابلری چین و وکیل سیتلرن، تراکیا علفله عرق و وکیل سیتل.</p>
<p>ملین چیدن : پیش مهیستلرک مل کرسی شسته ملانی و ایشلهکن فونر ایشله اولوق مل و مله اولوق ساعت ایدیکه اولوق ا. ا. اس سالتو دعوت اولور.</p>	<p>عدلیه ناظری ایش باشنده عدلیه ناظر جدیدی رسالندی دون مأموریت چیده لرنه سادرتک مأموریتک میریکاتی اولوق بده آپ عالی کلمه چیس و کلاما کرانه ایشله اقدور.</p>	<p>دارالمنون، مدرسلرنک عطره سی اولوق کون لامعه عله ایدیکه مل دک ایشله ایدیکه اولوق مله اولوق به ایچم اولوق و ایشلهکن طرله کنون نه مل سیتلکک لوج اولوق.</p>
<p>اسبق سالیبه مصلوق سالخیک ایشلهکن کولری کام ایق حاله نظارت چیده عاییه عمومی تدقیق ملی علفلسدن و ایشلهکن مله کن اس سالتون عدلیه مویاله سالخیک ایشلهکن یکلوزده کالی خاندانه اجرا ایدیکه.</p>	<p>بحریه لایحه بحریه نظاری عده چی ایشلهکن ایرواق شکرلیکک دوسادات ایق ایشلهکن فوندری قاپون ایرواق سالیکنه ایشلهکن کول واشله و اولوق و چیس لایحه ایرواق سالتون فوندری ایرواق سالتونکده ایشلهکن لایحه تعیین ایدیکه.</p>	<p>بواجیه تحمل ایدیکه قا اولوق ۱۶ - آکادولوی فونر ایشلهکن : شیری اولوق سول کول بریم کول اولوق دن و ایشلهکن ایشلهکن آتله و ایشلهکن سیر ایدیکه اولوق ایشلهکن رجا سالتون ایق اولوق سالتون عمومی ایق ایشلهکن به عله ایدیکه ایق ایشلهکن ایق ایشلهکن و ایشلهکن اولوق چی بر فونر ایشلهکن ایق ایشلهکن اولوق فونر ایشلهکن اولوق. کویله ایشلهکن عمومی ایشلهکن ایق سول کول کویله ایشلهکن اولوق .. : ملویت ملوات ملوات.</p>
<p>ایشلهکن مدیریت عمومی سندن : زونولامده موجود ایشلهکن طون ملدی، ایق ایشلهکن طون آریه اولوق طون مصلوق اولوق ایشلهکن طون کویله دوسادات اولوق ایشلهکن ایق ایشلهکن وضع ایشلهکن و ایشلهکن ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق</p>	<p>خدمت مقصوده اربانی خدمت مقصوده ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن برسم طولا سیک خدمت مقصوده کلی کویله ایق ایشلهکن اولوق ایشلهکن اولوق خدمت ایشلهکن ایق ایشلهکن اولوق.</p>	<p>توکولر جالیبه، سول کول ایشلهکن طولا سیک ایشلهکن ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق</p>
<p>ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق</p>	<p>ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق</p>	<p>ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق ایق ایشلهکن کویله ایشلهکن اولوق</p>

Kaynak: İkdam, 21 Mayıs 1919: sayı, 8003

İzmir'in işgali tüm yurttan olduğu gibi Trabzon'da da büyük bir etki yapmıştır. İstanbul Hükümeti halkın bir türlü dinmeyen tepkisini yatıştırmak için şehre bir heyet göndermek zorunda kalmıştır.

EK 16 – SON OSMANLI MEBUSAN MECLİSİ KONUŞMALARI

— Ahd-ı Milli Beyannamesi münasebetiyle,

—1336 senesi Mart ve Nisan aylarına mahsus muvakkat bütçe kanunu layihası münasebetiyle,

— Divanı Âli'nin usulü muhakemesine dair kanun layihası hakkında Karesi Mebusu Orhan Şemsettin ve Edirne Mebusu Şeref Beylerin takriri münasebetiyle,

— Ertuğrul Mebusu Ahmet Bey'in mebusluğunun kabul edilip edilmemesi hakkında,

— Hakkı Mümtaz ve Mahmut Şevket Paşalar kabinelerinin Divanı Ali'ye sevki hakkında Edirne Mebusu Şeref Beyin takriri münasebetiyle,

— Urfa Mebusu Şükrü Nasıh Beyin intihap mazbatası münasebetiyle,

— Zaptı sabık hakkında (içtimaı fevkaladeden ne kastedildiğine dair)(MMZC:Devre IV:12 Kanunusani1336-18 Mart 1336).

EK 17- GÜMÜŞHANE VE MULHAKATI AHALİ MUHTEREMESİNE BİR HİTABE

Bugün Umuru idareyi devlet ve mukadderası Milleti idare eder. Büyük Millet Meclisinin Müddeti muayenesi hitam bulduğundan yeniden mebus intihabı için emir verildi.

Ey Ahalii Muhtereme, Memleketin bu ana kadar geçirdiği ve bundan sonra dahi maruz kalacağı ahvali göz önüne alarak, elinizi vicdanınız üzerine koyarak, vazifeyi erbabına, işi ehline tevdi ediniz. Cenab-ı Hak Kur'anı Keriminde (EN TUEDDÜ'ÜL-EMANATI İLÂ EHLİHA) buyurmuştur. Bu ayet-i kerime ile kullarını daima hak ve hakikate davet etmiştir. Hissiyattan tevakki ediniz. Bu hususta işiteceğiniz lakırdılara, dedikodulara, safsatalara katiyyen ehemmiyet vermeyiniz.

Aldanmaktan ve aldatmaktan vaz geçerek hakikati bütün çıplaklığıyla kabul edelim.

Her kim ilan-ı hakikat için uğraşırsa ona yardım edelim. Şimdiye kadar hakikatten korktuk, birbirimize bile düşündüğümüz gibi değil, menfaatimizin iktiza ettirdiği gibi ifadeyi meram ettik. Hükümet ise daima hakikatten uzaklaştı. Milleti, yani bizleri iğfal etti. Korkumuzdan ses çıkaramadık. Neticede vatanımızın yarısından fazlası elden gitti. Gitmeyen aksamı dahi bizler gibi sefil, sergerdan oldu. Bugün hala o pisliği temizlemeğe çalışıyoruz. Zira bizde kimse arâ ve efkârına sahip olamadı. Düşündüğünü yazamadı. Hakikati daima perdeyi riya altında örtmeğe çalıştı. Bunun için ne kendimize ve ne de Millete mazarrattan başka hiçbir fayda dokunmadı.

Bizler ki, hak ve hakikatten ayrılıp, senelerce çektiğimiz meşakkat, gördüğümüz hakaretleri unutup, ufak bir iltifata, küçük bir teveccühe mazhar olduk mu, felaket demlerini işte burda hatırdan çıkararak, Milletin bizleri tevkil ettiği reyleri ve kuru iltifatlara boğularak, aldanarak verdiğimiz dakikada kendi ipimizi kendi elimizle boğazımıza takmış oluruz.

Artık senelerce hüsrân-ı elîm içerisinde çırpın ki, yaptığın hatayı tamir edesin.

Ey muhterem ahâlî, ey müntahibi sâniler, hakkınıza, hukukunuza malik olunuz. Şunun, bunun yaldızlı tavsiyelerine, sizi iğfal edecek vaidlerine namzetlerin ise, yek diğeri hakkında, ya doğrudan doğruya veya vasıtalarıyla iftira ve icad ettikleri ve ettirecekleri iftira ve propoğandalara dahi aldanmayınız. Vicdanınızı kendinize rehber ittihaz ederek reylerinizi kendi keselerinden ziyade memleketin nef'ine hizmet edebilecek adamlara veriniz.

Sizi bundan hiçbir kuvvet men'edemez. Kanun sizleri bütün manasiyla hür ve serbest bıraktığından sizler de hür ve serbest olarak birleşip dertleşiniz. Sizin acı günlerinizde felaket demlerinizde size her suretle muavenet edenler sizin dert u elemenizle mukadder saadetinizle mesrur olanlara müzaheret ediniz. Yardım ediniz.

Ey Müntehibi sâniler ve eşraf!

Düşününüz ki, vereceğiniz ve verdiğiniz bir reyle mukadderatınızı, mevcudiyetinizi tevdi ediyorsunuz. Bunda pişman olup geri dönmek yoktur. Kanun size hukukunuzu açık olarak bahşetmiştir. Memurini hükümetten, asker ve jandarmadan herhangi bir ferd vazifeyi memuriyetinin haricinde olarak müdahale, sizleri iğfale, tazyike, tehdide teşebbüs ederse, değil teşebbüs hissederseniz, hemen hukukunuzu müdafaa için müddei umumiliğe ve lazım gelen makamata müracaattan geri durmayınız. Bugüne kadar gördüğünüz ve gördüğümüz acı tecrübelerden ibret alalım.

Cesareti medeniyesi, yani benliğini göstermeyen ve göstermekten korkan Milletlerin yaşama hakkı yoktur. Bir defa Hükümetin intihaba müdahaleye kat'ıyyen hakkı yoktur. Millet kendi işini kendi görecektir.

Bugün, liva Heyeti Umumiyesi itibariyle üç mebus çıkaracaktır. Siz ise, yirmiyi mütecaviz namzet karşısında bulunuyorsunuz. Memleketi tanıyan, tanımayan, bilen, bilmeyen, mevkii içtimaiyyesi olan, olmıyan, bir kısmı da zor ve kuvvetine güvenerek mücadeleyi intihaba atıldılar. Siyasi fırkalar, yani kulüpler kendi programları dahilinde namzetlerini göstererek sizlerden reca edecekler.

Sakın ha, bunları bir emir veyahut, bak bunları istiyorlar demeyiniz. Onları sizden bir rica ve istirhamdır. Hakim olan, amir olan bugün yalnız ve yalnız sizlersiniz.

Siz isterseniz kendi çobanınıza rey verin. Mebus çıkarmak elinizdedir. Kanunun bahşetmiş olduğu hukuka binaen, bu zevatın Mebusluk istemek nasıl hakkı tabii ise, sizler de bu namzetler içerisinde, sizinle daima hemhal olacak, yararınıza merhem saracak, her bir derdinizi anlayıp dinleyecek ve o vazifeyi kutsiyeyi, yani bütün manasiyle vekaletinizi ifa edecek adamları birer birer ayırarak, seçerek sizin ruhunuzda, sizin kalbinizde kimler varsa, reylerinizi dilediğiniz gibi vermek hakkınızdır.

Zulme, kuvvete karşı boyun eğmeyiniz. Mevcudiyetinizi muhafaza ediniz. Zira vereceğiniz reyler memleketin seviyesiyle, şerefîyle ölçülecektir.

Ey Muhterem Halk!

Size iki recada daha bulunacağım. Vekaletinizi isteyenleri göz önünde bulundurduğunuz zaman, Mebusluğu Menafii zatiyyesine bir ticaret addetmiş, yani para için mebusluk isteyenlere yüz vermeyiniz. Onlardan memleket fayda görmez. Onlar üç buçuk kuruş için size yalvarıyorlar.

İkincisi intihap edeceğiniz zat vekaletinizi ifâ edeceği, Meclisi âlide Menafii Memleket ve mukadderatı Millet için bilâperva, hiç kimseden korkmayarak, çekinmeyerek müdafaa edilebilecek iktidarı haiz olan zevattan olsun. Sonra iğfal olunup da tatlı emelleriniz, acı hakikate münkalib olmasın. Son pişmanlık fayda vermez.

Sizleri acizâne bu hususta tenvir edebildimse bahtiyarım. Cenab-ı Hak tevfiât-ı İlahiyyesini Milleti İslamiyye üzerine âsân kılsın Amin.

9 Temmuz 339

İMZA: ZEKİ KADİRBEYOĞLU

**EK – 19 A. ZEKİ BEY'İN İŞ TALEBİ KONULU BELGENİN TRANSKRİBE
EDİLMİŞ METNİ**

Baş Vekaleti Celileye

Ma'ruzat-ı bendeganemdir.

Çok nazik bir zamanda zat-ı devletlerinin birkaç dakikalarını işgalimden dolayı afv-ı samilerini istirham eylerim. Meclis-i âlinin küşadında reis-i cumhur hazretleri bendelerinin taltifi hakkında zat-ı devletlerinin delaletlerini arzu buyurdıklarına Gümüşhane Mebusu Hasan Fehmi Bey'in vasıtasıyla bendenize tebliğ buyurmuşlardır. Meham-ı umurun derece-i vusatı bizleri derhatır ettirmeğe vakt bırakmadığından taltifinizden mahrum kaldı. Mebus Hasan Rauf Bey Efendi'nin hakkı acizanemdeki teveccühlerine binaen bendenizi derhatır ederek efendimize vuku bulan müracaatları üzerine va'd olanlarınızdan cesaretyab olarak tasdik-i ecza ediyorum. Ahval-i hazıra ve müstakbele dolayısı ile vatanın iktisadi vaziyeti ıslah ve ihtikarın önüne geçmek üzere ticaret vekaletime İstanbul'da teşekkül ettirilen muhtelif..... şirketlerin bir birlik altına toplanarak gerek dorudan doğruya birlikleri ve gerek birliklerle tüccar ve halk arasındaki alım satım malları kontrol ve bunların ahenk ve intizamını temin maksadıyla ticaret vekaletinin İstanbul'da bir birlik umum müdürlüğü ihdas buyuracağını haber aldım. Evvelce müselleme ticaret ve meclisde de bulunduğum zamanlar bütün mesaimi memleketin iktisadi yollarla kalkınmasına mütevakkıf olduğu için hükümetimizin istihdaf ettiği gayeyi temin maksadıyla bu memuriyetle taltif buyrulmaklığımı zat-ı fehmanelerinden istirham eylerim. Gerek efendimizi ve gerek vekalet-i celileyi..... bu vazifenin tevdiinden müteessif kalmayacaklarına öten beri düsturum istikamet-i mutlaka ve kanuni halimin temini hususunda efendimizi memnun bırakacağı şimdiden iş olarak irade-i devletlerinin tecelliyatına muntazır olduğumu arzla himmet ve saadet-i devletlerinizi diler muhterem ellerinizden öperim.

28/2/940

Eski Gümüşhane Mebusu Zeki

İmza

İstanbul ! Mahmud Paşa yeşil direk numara 14
Zeki Kadirbeyoğlu

ÖZGEÇMİŞ

NECMETTİN HIRA, 1976 Kocaeli – İzmit doğumludur. İlk ve orta dereceli tahsilini ailesinin yerleştiği Sakarya'nın Pamukova İlçesi'nde yaptı. İlköğrenimini Pamukova Merkez İlkokulu'nda, orta ve lise eğitimini ise Pamukova Çok Programlı Lisesi'nde tamamladı (1994).1995'te Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü'ne giren Hıra, birinci yılın sonunda Sakarya Üniversitesi'ne geçiş yaptı. Lisans tezini tamamlayarak 1999'da mezun olan HIRA, aynı yıl açılan yüksek lisans sınavlarına müracaat ederek Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, T.C Tarihi EABD'nda yüksek lisans eğitimine başladı. Bir yıllık ders dönemi ardından tez konusunu “Milli Mücadele’de Kadirbeyoğlu Zeki Bey” olarak seçti. Aynı dönemde tayini de çıkan Hıra, Siirt İli Şirvan İlçesi Yatağan Köyü'nde bir buçuk yıl sınıf öğretmenliği yaptı. Buradan 2001 Aralık ayında öğrenim mazeretiyle memleketi Sakarya ili Pamukova İlçesi'ndeki Fatmahanım İlköğretim Okulu sınıf öğretmenliğine naklen atandı. Bir dönem çalıştıktan sonra branş değişikliği suretiyle 2002 Eylül ayı itibariyle Pamukova Kemaliye İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler öğretmenliğine atandı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın 2005 yılında açtığı “müdür yardımcılığı” sınavını kazanan HIRA, 2005 Aralık ayı itibariyle Pamukova 75.Yıl İlköğretim Okulu Müdür Yardımcılığına atandı. HIRA, halen bu görevine devam etmektedir.